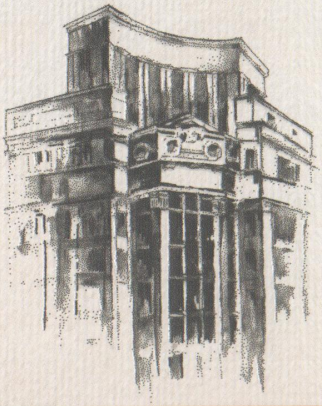
Maurice Halbwachs

Kolektif Hafıza

Türkçe Söyleyen: Banu Barış

HERETİK

Kolektif Hafıza, Maurice Halbwachs

Heretik Yayınları: 54 – Sosyoloji: 19
ISBN: 978-605-9436-21-2
©2017 Heretik Basın Yayın

Tüm hakları saklıdır. Yayıncı izni olmadan kısmen de olsa fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Eylül 2017, Ankara

Editör: Levent Ünsaldı
Türkçe Söyleyen: Banu Barış
Redaksiyon: Levent Ünsaldı
Dizgi: İsmet Erdoğan
Kapak: Ali İmren

Heretik Basın Yayın Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi
Kültür Mahallesi, Yüksel Caddesi, 41/2, Kızılay, Çankaya, Ankara
Tel: +90 (312) 418 52 00 • Faks: +90 (312) 418 50 00
İnternet Sitesi: www.heretik.com.tr
E-mail: heretikyayin@gmail.com
Twitter: twitter.com/heretikyayin
Facebook: facebook.com/heretikyayin

Tarcan Matbaacılık Yayın San.
Yahyalar Mahallesi İvedik Caddesi No: 417 Yenimahalle-Ankara
Tel: 0312 384 34 35

Maurice Halbwachs

Kolektif Hafıza

Mémoire collective

Türkçe Söyleyen

Banu Barış

HERETİK

İçindekiler

BİRİNCİ BÖLÜM
KOLEKTİF HAFIZA VE BİREYSEL HAFIZA

Yüzleşmeler 9
Bir gruptan ayrılınca gerçekleşen unutuş 11
Duyuşsal bir topluluğun gerekliliği 19
Bütünüyle bireysel bir hafıza olasılığı 22
Kolektif müdahalelerin bir sınırı olarak bireysel hatıra 34

İKİNCİ BÖLÜM
KOLEKTİF HAFIZA VE TARİHSEL HAFIZA

Otobiyografik hafıza ve tarihsel hafıza: aralarındaki belirgin karşıtlık 45
Birbirlerine gerçek anlamda nüfuz edişleri (dönemin tarihi) 50
Çocukluktan itibaren yaşanan tarih 55
Nesiller arasındaki canlı bağ 59
Yeniden inşa edilen hatıralar 65
Örtük hatıralar 68
Uzak ve yakın çevreler 74
Kolektif hafıza ve tarih arasındaki nihai karşıtlık 76
Olaylar tablosu niteliğindeki tarih; gelenek odakları olarak kolektif hafızalar 81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KOLEKTİF HAFIZA VE ZAMAN

Toplumsal zamanın bölünmesi 89
Bergson'a göre saf (bireysel) süre ve "homojen zaman" 91
Bergsoncu öznelciliğin eleştirisi 95
Hatıranın çerçevesi olarak tarih 100
Soyut zaman ve gerçek zaman 102
"Tümel zaman" ve tarihsel zamanlar 104
Tarihsel kronoloji ve kolektif gelenek 109
Kolektif sürelerin çokluğu ve heterojenliği 110
Geçirimsizlikleri 117
Toplumsal dönüşümün yavaşlığı ve hızı 121
Kalıcı grupların bireysel olmayan özü 123
Grupların kalıcılığı ve dönüşümü: ailenin geçtiği evreler 127
Yok olan grupların varlıklarını sürdürmesi 131
Bireysel hafızaların yegâne dayanakları olarak kolektif süreler 132

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KOLEKTİF HAFIZA VE UZAM

Uzamsal çerçevesinde grup: fiziki çevrenin gücü 139
Kentin taşları 142
Konumlar ve yer değiştirmeler: grubun kendi yerine olan bağlılığı 146
Görünüşte uzamsal temeli olmayan gruplar: tüzel, ekonomik, dinsel gruplar 148
Kolektif hafızanın uzama dâhil edilmesi 153
Tüzel uzam ve hakların hafızası 155
Ekonomi uzamı 160
Din uzamı 166

BİRİNCİ BÖLÜM

KOLEKTİF HAFIZA VE BİREYSEL HAFIZA

Yüzleşmeler

Önceden bir şekilde haberdar olduğumuz bir olay hakkında bildiklerimizi güçlendirmek ya da çürütmek fakat aynı zamanda tamamlamak adına da tanıklıklara başvururuz, oysa bu esnada birçok durum bizim için karanlıkta kalır Oysaki her zaman başvurabileceğimiz ilk tanık, kendimizizdir. Bir kişi, 'gözlerime inanamıyorum' dediğinde, kendisinde iki varlık olduğunu hisseder: bunların biri, duyarlı varlıktır; gerçekte görmemiş fakat belki eskiden görmüş ve belki de diğerlerinin tanıklıklarına dayanarak bir fikir oluşturmuş benin önünde, ne gördüğü hakkında ifade vermeye gelen bir tanık gibidir. Şu halde bu tanık, önceden bulunduğumuz bir kente döndüğümüzde algıladığımız, birçok parçası unutulmuş olan bir tabloyu yeniden şekillendirmemize yardımcı olur. Bugün gördüğümüz şey eski hatıralarımızdan oluşan çerçevede yerini aldığında, buna karşılık bu hatıralar da güncel algılarımızın bütününe uyum sağlar. Her şey çok sayıda tanıklıkla yüzleşiyormuşçasına gerçekleşir. Bunun sebebi, bu tanıklıkların bazı ayrımlara rağmen, tanıyabileceğimiz şekilde bir hatıralar kümesini yeniden inşa edebileceğimiz bir temel üzerinde uzlaşmasıdır.

Şüphesiz, izlenimimiz yalnızca kendi hatıramıza değil başkalarınınkilere de dayanırsa, sanki aynı deneyim yalnızca aynı

kişiyle değil de pek çok kişi tarafından başlatılmışçasına, hatırlamamızın doğruluğuna olan güvenimiz daha fazla olacaktır. Hayatın bizi ayırdığı bir arkadaşımızla karşılaştığımızda, onunla yeniden iletişime geçmekte önce biraz sorun yaşarız. Fakat kısa bir süre sonra, her birimizin hatırladığı ve aynı olaylara dair olsalar da aynı olmayan çeşitli durumları birlikte aklımıza getirdiğimizde, ortak biçimde düşünmeyi ve hatırlamayı başarmıyor muyuz ve geçmişe ait olgular daha da belirginleşmiyor mu? Yine böyle bir durumda, gözümüzde canlandırırken artık yalnız başımıza olmadığımız için onları daha kuvvetli biçimde yeniden yaşadığımızı, onlara kendi gözlerimizle baktığımız esnada bir başkasının gözleriyle de bakarken onları eskiden gördüğümüz gibi şu anda da görmekte olduğumuzu zannetmiyor muyuz?

Ancak, hatıralarımız genellikle kolektif olarak kalır ve yalnızca bizim müdahil olduğumuz olaylar ve yalnızca bizim gördüğümüz objeler söz konusu olduğunda bile bize başkaları tarafından hatırlatılır. Bunun sebebi, aslında hiçbir zaman yalnız olmamamızdır. Bizden fiziksel anlamda ayrı olan diğer kişilerin orada bulunması şart değildir: Çünkü birbiriyle karışmayan bazı kişileri kendimizle birlikte ve kendi içimizde daima taşırız. Londra'ya ilk kez geliyorum ve burada bazen bir arkadaşla, bazen de başka bir tanesiyle defalarca geziniyorum. Bu bazen, dikkatimi binalara, binaların yapısına, düzenine çeken bir mimar oluyor. Bazen de bu, bir tarihçi oluyor: Bu sokağın hangi tarihte çizildiğini, şu evin tanınmış bir kişinin doğumuna şahitlik ettiğini, orada burada önemli olayların gerçekleştiğini öğreniyorum. Bir ressamla birlikteyken, parkların genel rengine, sarayların ve kiliselerin hatlarına, Westminster'ın, Thames Nehri üzerinde yer alan Tapınak'ın duvarlarındaki ve cephelerindeki ışık ve gölge oyunlarına karşı hassas oluyorum. Bir tüccar, bir iş adamı, beni Kent'in kalabalık yollarında sürüklüyor; butiklerin, kütüphanelerin, büyük mağazaların önünde durduruyor. Fakat birinin yanında yürümeseydim de, kent hakkında tüm bu farklı görüş açılarıyla yapılan tarifleri okumam, hangi yönlerini görmem ge-

rektiğinin bana tavsiye edilmesi ve hatta daha da basit olarak, planı üzerinde çalışmam yeterli olurdu. Tek başıma gezindiğimi varsayalım. Bu gezintiden, sadece bana ait olan, salt bireysel hatıraları muhafaza edebileceğim söylenebilir mi? Oysaki yalnızca görünüşte tek başıma gezindim. Westminster'ın önünden geçerken, tarihçi arkadaşımın bana anlattıklarını (ya da aynı sonuca varacak biçimde, bir hikâyede okumuş olduğum şeyleri) düşündüm. Bir köprüden geçerken, ressam arkadaşımın dikkat çektiği (ya da bir tabloda, bir gravürde beni etkileyen) perspektif etkisini düşündüm. Planımın düşüncesini kafamda yaşatarak ilerledim. İlk kez Londra'da bulunduğumda, Strand üzerindeki Saint-Paul ya da Mansion-House önünde, Hukuk Mahkemeleri civarında, pek çok izlenim bana çocukluğumda okuduğum Dickens romanlarını hatırlatıyordu: O halde, Dickens'la birlikte geziniyordum. Tüm bu anlarda, tüm bu koşullarda, kendimi düşünsel olarak o mimarla ve onun ötesinde, o mimarın yalnızca yanımdaki bir yorumcu olduğu diğerleriyle ya da o ressamla (ve onun grubuyla), bu planı çizen geometriciyle ya da bir romancıyla oluşturduğum herhangi bir gruba yerleştirdiğimden, yalnız başıma olduğumu, yalnız başıma tefekkür ettiğimi söyleyemem. Diğer kişiler de benimle ortak biçimde bu anılara sahiptiler. Dahası, bunları hatırlamamda bana yardım ediyorlar: daha iyi hatırlayabilmek adına onlara müracaat ediyorum, bir an için onların görüş açısını benimsiyorum, hâlâ dürtüye maruz kaldığıma ve kendimde, tek başıma altından kalkamayacağım ve onlarla iletişimde kalmama aracılık eden pek çok fikir ve düşünme yöntemi bulduğuma göre, bir parçası olmayı sürdürdüğüm gruplarına dâhil oluyorum.

Bir gruptan ayrılınca gerçekleşen unutuş

Demek oluyor ki, bir hatırayı teyit etmek ya da hatırlatmak için, kelimenin olağan anlamıyla tanıklar, yani fiziksel ve duyarlı bir formda mevcut olan bireylerin varlığı zorunlu değil.

Kaldı ki bunlar hiç de yeterli olmazdı. Gerçekten de kimi

zaman, bir ya da birçok kişi, anılarını bir araya getirerek, onlarla aynı zamanda gördüğümüz olayları ya da objeleri kesin biçimde betimleyebiliyor ve hatta biz tüm bunlar hakkında hiçbir şey hatırlamazken, bizim davranışlarımızın ve sözlerimizin devamını belirli koşullar altında bütünüyle yeniden şekillendirebiliyor. Bu, örneğin, gerçekliği tartışılamaz bir olgu olabiliyor. Bize, böyle olayların gerçekleştiğine, bizim orada bulunmuş olduğumuza, etkin biçimde katıldığımıza dair kesin deliller ileri sürülüyor. Hâlbuki bu sahne, bizden başka herhangi bir kişi bizim rolümüzü oynamışçasına bize yabancı geliyor. Bizimle çelişen bir örneği ele alacak olursak, hayatımızda gerçekleşmemiş olamayacak birtakım olaylar vardır. Kuşkusuz, liseye ilk defa gittiğim bir gün, ortaokulun dördüncü, üçüncü sınıfında vs. bir sınıfa ilk defa girdiğim bir gün olmuştur. Ancak, bu olgu zaman ve yer açısından tespit edilebiliyorsa da, hatta ebeveynler veya arkadaşlar bana bunu kesin bir şekilde anlatabiliyor olsa da, kendimi yaşayan hiçbir hatırayla bağlantısını kurmamın mümkün olmadığı soyut bir veriyle karşı karşıya buluyorum: Hiçbir şey hatırlamıyorum. Bir ya da birçok defa kesinlikle geçmiş olduğum bir yeri de, kesinlikle karşılaşmış olduğum bir kişiyi de tanımıyorum. Fakat tanıklar orada. O halde bu, onların rolünün bütünüyle ikincil ve tamamlayıcı olduğu ve önce hatıralarımın yeniden ortaya çıkması, yani aklımda muhafaza edilmesi koşuluyla, hatıralarımı belirginleştirmede ve tamamlamada bana hiç şüphesiz hizmet ettikleri anlamına mı geliyor? Burada şaşırmamızı gerektirecek hiçbir şey yok. Sonradan benim önümde hatırladıklarında, imgeyi benim aklımda parça parça yeniden oluşturduklarında, birdenbire bu suni yapının canlanıp yaşayan bir şeyin formunu alması ve imgenin hatıraya dönüşmesi için, diğer kişilerin seyirci ya da oyuncu olduğu bir sahnede yardımcı olmuş veya yer almış olmam yeterli değil. Bize çevremiz tarafından kabul ettirilen böyle imgelerin eski bir olaya, eskiden tanıdığımız bir kişiye dair taşıyabildiğimiz izlenimi değiştirdiği sıklıkla doğrudur. Bu imgelerin, geçmişi hatalı şekilde yeniden üretmesi ve önceden ak-

lımızda bulunan hatıra unsurunun ya da parçasının daha kesin bir ifade olması mümkündür: Böylelikle bazı gerçek hatıralara, yoğun bir hayali anı kütlesi eklenir. Buna karşılık, yalnızca diğerlerinin tanıklıklarının kesin olması ve anımızı, kendilerini de bu anıya dâhil ederek onu düzeltip doğru bir hale getirmeleri de mümkündür. Her iki durumda da, imgeler hatıralarla bu derece sıkı biçimde birleşebiliyorsa ve bunların özlerini ödünç alıyor gibi görünüyorsa, bunun sebebi, belleğimizin *tabula rasa* gibi olmaması ve kendi güçlerimizle bunu fark etmek konusunda yetenekli olduğumuzu hissetmemizdir, tıpkı sorunlu bir aynada bize geçmişin imgesini gösteren (belki de aldatıcı) bazı çizgiler ve kenarlarda olduğu gibi. Nasıl ki bir tohumu, filizlenmesi için uygun bir ortama sokmak gerekiyorsa, bizim dışımızda kalan tanıklıklar bütününe de, hatıralardan oluşan sağlam bir kütle halini alabilmesi için, anımsatıcı bir tohum gerekir. Öte yandan bu sahne, bir başka deyişle, hafızamızda hiçbir iz bırakmamış gibi görünürse, yani bu tanıkların yokluğunda, herhangi bir bölümünü yeniden oluşturmak için kendimizi bütünüyle yetersiz hissediyorsak, bunu betimleyecek olanlar bize olan bitenin canlı bir tablosunu çizebilir fakat bu asla bir hatıra olmayacaktır.

Çağrışım yapması söz konusu olan eski bir olaya dair bir izin aklımızda kalmaması durumunda bir tanıklığın bize hiçbir şey hatırlatmayacağını söylediğimizde, bir hatıranın ya da bu bölümlerinden birinin bizde var olduğu şekliyle sürüp gitmek zorunda kaldığını ima etmiyoruz fakat yalnızca, biz ve tanıklar aynı grubun bir parçasını oluşturduğumuz ve bazı benzerlikler çatısı altında ortak olarak düşündüğümüz andan itibaren bu grupla iletişim halinde kalıyoruz, kendimizi grupla birlikte tanımlayabiliyor ve kendi geçmişimizi grubunkiyle karıştırabiliyoruz. Şöyle de denebilir: Bu andan itibaren, ne düşünme alışkanlıklarımızı ne de düşünme gücümüzü hiç kaybetmememiz ve bu tanığın ve bizim bir parçası olduğumuz grubun bir üyesi olarak, yani bu grubun görüş açısından bakarak ve bu grubun üyeleri için ortak olan tüm kavramlara başvurarak hatırlamamız gerekir.

Bir lisede on ya da on beş yıl boyunca eğitim vermiş bir öğretmeni ele alalım. Eski öğrencilerinden biriyle karşılaşıyor ve onu güçlükle tanıyor. Öğrencisi eski sınıf arkadaşlarından bahsediyor. Sınıftaki sıralarda oturdukları yerleri hatırlıyor. Bu sınıfta o yıl boyunca eğitim hayatına dair gerçekleşebilecek olayları, bazı öğrencilerin başarılarını, diğerlerinin tuhaflıklarını ve şapşallıklarını, dersin kimi bölümlerini, öğrencileri özellikle etkileyen ya da ilgilendiren açıklamaları kafasında hemen hemen canlandırıyor. Oysaki öğretmenin bütün bunlar hakkında hiçbir anısının olmaması gayet mümkün. Ancak öğrencisi yanılmıyor. O yıl, yılın tüm günleri boyunca, her bir öğrencinin dış görünüşü kadar, öğrencilerin tamamını ona gösteren bir tablonun da öğretmenin aklında daima mevcut olduğu zaten kesin bir şey ve değişen tüm bu olaylar, okul hayatının ritmini hızlandırıyor, kırıyor, yavaşlatıyor ve bir hikâyenin var olmasına sebep oluyor. Peki öğretmen bütün bunları nasıl unuttu? Hatırladığı az sayıda ve oldukça belirsiz şeyin haricinde, nasıl oluyor da eski öğrencisinin sözleri öğretmenin hafızasında eskiye dair hiçbir yankı uyandırmıyor? Çünkü en azından sınıfın öğrencilerle birlikte öğretmeni de kapsadığı göz önünde bulundurulursa, sınıfın oluşturduğu grup aslen geçici ve öğrenciler, belki de aynı öğrenciler, bir sınıftan diğerine geçtiklerinde ve başka sıralarda bulunduklarında grup artık aynı grup olmuyor. Yıl sona eriyor, öğrenciler dağılıyor ve bu belirli ve özel sınıf asla yeniden oluşmayacak. Ancak, aradaki farkı görmek gerek. Öğrenciler açısından sınıf bir süre daha yaşayacak; en azından, öğrencilere sınıf hakkında düşünme ve sınıfı hatırlama fırsatı sıkça sunulacak. Hemen hemen aynı yaşta olduklarından, belki de aynı sosyal ortamlara ait olduklarından, aynı öğretmenin idaresi altında birbirleriyle yakınlaşmış olduklarını unutmayacaklar. Öğretmenin ilettiği kavramlar, onun izini taşır; sıklıkla, bu kavram çerçevesinde ve ötesinde tekrar düşündüklerinde, onlara bunu gösteren öğretmeni ve bunu onlarla aynı zamanda alımlayan sınıf arkadaşlarını fark edecekler. Oysa öğretmen için her şey çok farklı olacak. Sınıfındayken görevini

yerine getiriyordu: oysaki faaliyetinin teknik yönünün, bir sınıfla değil, kendi sınıflarından bir tanesiyle ilgisi yoktur. Gerçekten de bir öğretmen yıldan yıla aynı dersi işlerse, öğrenciler açısından, öğretmenin eğitim verdiği yılların her biri öğrencilerin lise yıllarının her birine açık şekilde ters düşmez. Öğrenciler için yeni olan her şey, verdiği eğitim, teşvikleri, azarlamaları, aralarından bazıları için duyduğu sempati tanıklıklarına kadar, vücut hareketleri, aksanı, hatta yaptığı şakalar, onun için belki de mesleğinden kaynaklanan bir dizi olağan tutum ve davranıştan başka bir şey değildir. Bunların hiçbiri, diğer tüm sınıflardan ziyade, belli bir sınıfla ilgili de bir anılar bütünü kuramaz. Öğretmen için, bir parçası olmaya devam ettiği, hakkında yeniden düşünme fırsatının olabileceği ve geçmişi birlikte hatırlamak adına onun görüş açısından bakabileceği hiçbir kalıcı grup bulunmamaktadır.

Ancak başkalarının, onlarla birlikte yaşadığımız olayları bizim için yeniden inşa ettiği her durum böyledir fakat kendimizde *déjà-vu* hissini yeniden yaratamayız. İçinde yer alırken olan biteni algıladığımız grubun artık fiziksel anlamda var olmayışından değil; bu olayları daha fazla düşünmememizden ve imgeyi yeniden oluşturmamızın hiçbir yolu bulunmadığından dolayı bu olaylar, onlara dâhil olanlar ve kendimiz arasında aslında bir süreksizlik mevcuttur. Bizim gözümüzde bu okul topluluğun her bir üyesi, diğer ortamlarla olan bilmediğimiz ilişkilerine göre değil, diğerleri arasındaki yerine göre tanımlanmıştı. Sınıfın içerisinde vücut bulabilen tüm hatıralar, dışsal hatıralara değil birbirlerine dayanmaktaydı. O halde böyle bir hatıranın süresi, şeylerin gücü tarafından, grubun süresiyle sınırlandırılmıştı. Bununla birlikte, eğer tanıklar kalırsa, sözgelimi eski öğrenciler hatırlar ve hatırlamayan öğretmenlerine hatırlatmayı denerse, bunun sebebi, sınıf içinde bazı arkadaşlarıyla ya da sınıfın dışında ebeveynleriyle daha dar ve her halükarda küçük topluluklar oluşturmaları ve sınıftaki olayların bu daha küçük toplulukları da ilgilendirmesi, onlara etki etmesi ve onlarda iz bırakmasıdır. Ancak öğretmen bunun dışındaydı ya da en azından, bu toplu-

lukların üyeleri onu kapsıyor olsa bile, kendisinin bundan haberi yoktu.

Gerçekten de, insanların kendi aralarında oluşturduğu her tür topluluk içerisinde, içlerinden birinin diğerlerinin düşüncesinde tuttuğu yer hakkında doğru bir fikre sahip olmadığı ve nice yanlış anlaşılmaların ve hayal kırıklıklarının da böyle bir görüş açısı çeşitliliğinden kaynaklandığı zamanlar olmuyor mu? Hayal gücünün böyle bir rol oynadığı duygusal ilişkiler düzeyinde, çok sevilen ve fakat ölçülü seven bir insan, en ufak hareketlerine ya da en önemsiz sözlerine atfedilen önemden genellikle çok geç haberdar olur ya da belki bunun hiçbir zaman farkına varmaz. Daha çok sevmiş olan, yaptığı açıklamalar ve verdiği sözler hakkında hiçbir hatırayı muhafaza etmemiş olan diğerine bunları daha sonra hatırlatacaktır. Bu her zaman değişkenlik, sadakatsizlik ya da düşüncesizliğin etkisiyle olmaz. Fakat ölçülü seven kişi, diğerine kıyasla, eşitsizce paylaşılmış bir duyguya dayanan bu toplulukla çok daha az ilgilidir. Nitekim çok dindar fakat tam anlamıyla örnek bir yaşam sürmüş ve ölümünden sonra kutsanmış bir kişi, hayata dönebilse ve efsanesini okuyabilseydi çok şaşırırdı: Bu efsane, hayatının bir kısmını aralarında geçirdiği kişiler tarafından özenle muhafaza edilen ve inançla yazılan anılar yardımıyla oluşturulmuştur. Bu durumda, bir araya getirilen ve azizin tanımayacağı pek çok anının gerçekleşmemiş olması muhtemeldir; ancak belki de, dikkatini Tanrı'nın içsel imgesine yoğunlaştırdığından onu hiç etkilememiş, fakat etrafındakiler dikkatlerini onun üzerinde topladıkları için onların fark ettiği olaylar bulunmaktadır.

Ne var ki, o anda, böyle bir olayla diğer insanlar kadar ve belki de onlardan daha fazla ilgilenmiş ve bu esnada bu olaya dair hiçbir anıyı, olay meydana geldiği andan itibaren onu fark eden gruptan ayrılmış ve bu gruba tekrar girmemiş olduğumuzdan, bize anlatılanlarda hatırlamayacağımız ölçüde korumamış olabiliriz. Hep şimdide yaşadığı söylenen, bir başka deyişle, yalnızca o anda aralarında yer aldıkları insanlarla ya da şeylerle ilgilenen

ve faaliyetlerinin, işlerinin veya eğlencelerinin mevcut nesnesiyle temas halinde olan insanlar vardır. Böyle insanlar, bir mesele sonuçlandığında, bir yolculuk bittiğinde, onlarla ortaklık ya da arkadaşlık yapmış kişileri artık hiç düşünmezler; ilgilerini hemen başka şeyler cezbeder ve başka gruplara katılırlar. Bir tür yaşamsal dürtü onlara, düşüncelerini o esnada meşgul oldukları konudan alıkoyabilecek her şeyden kaçırmalarını emreder. Koşullar bazen, sürekli dansçı değiştirilen ve bu sırada epey yakın aralıklarla aynı dansçıyla yeniden buluşulan şu eski dans figürlerinde olduğu gibi, bu insanların aynı çember içerisinde bir şekilde dönmesi ve bir gruptan diğerine gitmesine benzer. Eğer böyleyse, bu insanları yeniden bulmak üzere sürekli kaybederiz ve aynı unutma yetisi birlikte oldukları grupların her birinin zararına ve yararına sırayla uygulandığından, onları bir bütün olarak bulduğumuzu söyleyebiliriz. Ancak devamında, terk ettikleri yolla artık kesişmeyen ve hatta onları bu yoldan daha da uzaklaştıran bir yolu izledikleri de olur. O halde, bu noktada bize yabancılaşmış olan topluluğun üyeleriyle sonradan karşılaştığımızda, kendimizi onların tam ortasında bulabilir fakat onlarla eski grubu yeniden oluşturmayı başaramayız. Bu, eskiden kat ettiğimiz bir yola dolaylı olarak ulaşmak, hiçbir zaman fark etmediğimiz bir noktadan bu yola bakmak gibidir. Çeşitli ayrıntıları, o anki betimlemelerimizden oluşan başka bir bütünün içerisine yerleştiririz. Yeni bir yola varmışız gibi gelir bize. Ayrıntılar aslında yalnızca, düşüncemizin artık kuşatmadığı tamamen farklı bir bütüne göre eski anlamlarını kazanmaktadır. Tüm ayrıntıları ve bu ayrıntıların ilişkin olduğu sırayı hatırlayabiliriz. Bütünden yola çıkmamız gerekecektir. Oysa, bu bizim için artık mümkün değildir çünkü uzun süredir ondan uzaklaşmışızdır ve epey geriye gitmemiz gerekmektedir.

Burada her şey, iyi tanımlanmış ve sınırlı bir hatıralar bütününe dayanan patolojik hafıza kaybı vakalarındaki gibi gerçekleşir. Kimi zaman, beyin şoku sonrasında, belirli bir tarihe kadar giden ve genellikle şoktan önce yer alan tüm bir döneme ait

olayların unutulduğu, buna karşın diğer her şeyin hatırlandığı saptanmıştır. Yahut hangi dönemde edinilmiş olursa olsun, aynı sıradaki hatıralardan oluşan bütün bir kategori de unutulabilir: sözgelimi, bir yabancı dil ve tek bir dil hakkında bilinen her şey. Fizyolojik açıdan bakıldığında bu, aynı döneme ait ya da aynı türden hatıraların sadece beynin yaralanacağı bölümünde yerleşik olması gerçeğiyle değil, hafızanın beyinsel işlevine bütünüyle erişilmesiyle açıklanabilir gibi görünmektedir. Bu durumda, tıpkı zayıf düşen bir organizmanın diğer tüm fonksiyonları devam ederken, yürüme, konuşma, besinleri sindirme yeteneğine bir süreliğine sahip olmaması gibi, beyin de yalnızca bazı işlemleri yerine getirmeye son verir. Ancak, ulaşılan şeyin genellikle, topluluğu oluşturan gruplarla ilişkiye girme yetisi olduğu da söylenebilir. Bu durumda, yalnızca bunların biriyle ya da birkaçıyla bağımızı koparırız. Onlarla ortak sahip olduğumuz hatıralar bütünü birdenbire ortadan kaybolur. Hayatın bir dönemini unutmak, o zamanlar etrafımızda olan kişilerle teması kaybetmektir. Bir yabancı dili unutmak, gerek yaşayan ve mevcut kişiler gerekse de eserlerini okuduğumuz yazarlar olsun, bize o dilde hitap edenleri artık anlayacak seviyede olmamaktır. Öncesinde, onlara başvururken, herhangi bir insan kümesinin varlığında olduğu gibi kesin bir tavır benimserdik. Oysa o dili unuttuğumuzda, bu tavrı benimsemek ve bu gruba başvurmak, artık bize bağlı değildir. Böyle bir durumda, bu dili iyi öğrendiğimiz konusunda bize güvence verecek birileriyle karşılaşabilir ve kitap ve defterlerimizin sayfalarını karıştırarak, şu metni tercüme ettiğimize, şu kuralları uygulamayı bildiğimize dair kesin kanıtları her sayfada bulabiliriz. Bunların hiçbiri, bu dilde kendilerini ifade etmiş ya da bu dilde yazmış tüm kişilerle kesilen temasımızı yeniden tesis etmek için yeterli olmayacaktır. Bunun sebebi, hem bu grupla hem de hiç şüphesiz daha sıkı ve daha güncel bir bağımız olan diğerleriyle eş zamanlı olarak temasta kalabilmek adına artık yeteri kadar dikkat gücümüzün olmayışıdır. Bu hatıraların hep birden ve kendi kendine ortadan kalkmasına zaten şaşırmamak

gerekir. Bunun sebebi, aynı gruba ait, birbirlerine bağlı ve bir şekilde birbirlerini destekleyen hatıralar olmalarından ve bu grup diğer hepsinden net bir biçimde ayrılmış olduğu için tüm bu grupların içinde ve diğer grubun dışında eş zamanlı olarak bulunabileceğimizden, bağımsız bir sistem oluşturmalarıdır. Belki de daha az ani ve daha az acımasız bir şekilde, herhangi bir patolojik rahatsızlık olmadığında, bizi unutmayan fakat bizim onlara dair yalnızca belli belirsiz bir hatıra barındırdığımız bazı ortamlardan uzaklaşır ve yavaş yavaş kendimizi izole ederiz. Dâhil olduğumuz grupları halen genel terimlerle tanımlayabiliriz; ancak bu gruplar bizi artık ilgilendirmezler çünkü şimdi her şey bizi onlardan ayırmaktadır.

Duyuşsal bir topluluğun gerekliliği

Şimdi, bir arkadaş grubuyla birlikte bir yolculuk yapmış olduğumuzu ve o zamandan beri onlarla tekrar görüşmediğimizi varsayalım. Zihnimiz o sırada onlara aynı anda hem çok yakın hem de çok uzaktı. Onlarla sohbet ediyorduk. Yoldaki ayrıntılarla ve yolculuktaki çeşitli olaylarla onlarla birlikte ilgileniyorduk. Fakat aynı zamanda, düşüncelerimiz onlardan kaçan bir seyir izlemekteydi. Kökenleri diğer gerçek ya da hayali gruplarda olan duygu ve fikirleri de aslında beraberimizde getiriyorduk: İçsel anlamda başka kişilerle görüşmekteydik; bir ülkeyi kat ederken, oraya düşüncede başka varlıklar yerleştiriyorduk. O zamansal dilim, bizim gözümüzde bir yer, bir durum, bize eşlik edenler için sahip olamayacağı bir değer kazanıyordu. Daha sonra belki de bu kişilerden biriyle karşılaşacağız ve o kişi de, bizimle birlikte seyahat etmiş ve o zamandan beri kendi aralarında bundan sıkça bahsetmiş kişilerle temasta kalmış olsaydık bizim de hatırlıyor olmamız gereken bazı özelliklere atıfta bulunacak. Ancak, onun bahsettiği ve bize hatırlatmak için boşuna çaba sarf ettiği her şeyi unuttuk. Buna karşılık, bu tür bir hatıra yalnızca bizimle ilgili olduğu için hafızamızda daha derin bir iz bırakmışçasına, o sırada diğerlerinin haberi olmadan hissettiklerimizi hatırlayacağız. Böylelikle, bu durumda, bir yandan diğerlerinin tanıklıkları

bizim ortadan kalkmış hatıramızı yeniden inşa etmekte yetersiz kalacak, diğer yandan da, görünüşe göre diğerlerinin desteği olmadan hiç kimseye aktarmadığımız izlenimlerimizi hatırlayacağız.

Buradan, bireysel hafızanın, kolektif hafızaya karşı çıkarak hatıraların anımsanması ve tanınması için gerekli ve yeterli bir koşul olduğu sonucu çıkar mı? Hiçbir şekilde çıkmaz. Zira eğer bu ilk hatıra ortadan kalktıysa, eğer onu bulmamız artık mümkün değilse bunun sebebi, bu hatıranın gönderme yaptığı grubun uzun zamandan beri bir parçası olmamamızdır. Hafızamızın diğerlerininkilerden yardım alabilmesi için, diğer hafızaların bize tanıklıklarını sunması yeterli değildir: Hafızamızın diğerlerinin hafızalarıyla uzlaşmaya son vermemiş olması ve bize anımsattıkları hatıranın ortak bir temel üzerine kurulabilmesi için aralarında yeterince temas noktası bulunması gerekmektedir. Bir hatıra elde etmek için, geçmiş bir olayın imgesini parça parça oluşturmak yeterli değildir. Bu yeniden inşa işleminin, bizim zihnimizdekilerin yanı sıra diğerlerinin zihinlerinde de bulunan ortak veriler ya da kavramlardan yola çıkılarak yapılması gerekir çünkü bu veriler ve kavramlar, bizim zihnimizden onlarınkilere, onlarınkilerden de bizimkine, karşılıklı ve aralıksız olarak geçmektedir ve bu da yalnızca, hafızamız aynı topluluğun bir parçası olmuş ve olmaya da devam ediyorlarsa olasıdır. Bir hatıranın hem tanınabileceğini hem de inşa edilebileceğini ancak böyle anlayabiliriz. Diğerlerinin, eskiden onlarla birlikte hissettiğim fakat bugün artık hissetmediğim bir duygunun halen hâkimiyeti altında olmalarının benim için ne önemi var? O duyguyu kendimde artık uyandıramıyorum çünkü uzun zamandan beri benimle eski dostlarım arasında ortak hiçbir şey yok. Kendi hafızamı ya da onlarınkini hedef almak gereksiz bu durumda. Hem benimkini hem de onlarınkini içeren daha geniş bir kolektif hafıza yok oldu. Nitekim kimi zaman, ortak bir çalışmanın gereksinimlerinin bir araya getirdiği insanlar daha sonra pek çok gruba ayrılır: Bu grupların her biri, daha önce

hepsini çevreleyen partinin, edebiyat topluluğunun, dini cemaatin düşüncesini meşgul eden her şeyi tutmak için fazla dardır. Bu yüzden, ellerindeki düşüncenin tek bir yönüne bağlanırlar ve bu faaliyetin yalnızca bir parçasına ait hatırayı muhafaza ederler. Bunun sonucunda, ortak geçmişe ait olup birbiriyle örtüşmeyen ve hiçbiri gerçek anlamda doğru olmayan çok sayıda tablo ortaya çıkar. Gerçekten de, artık ayrıldıkları andan itibaren hiçbiri eski düşüncenin tüm içeriğini yeniden oluşturamaz. Eğer şimdi bu gruplardan ikisi yeniden temasa geçse, anlaşmak, geçinmek ve bu ortak hayat geçmişine dair hatıraları karşılıklı teyit etmek için eksik kalacak şey, tam olarak da, mevcut durumda onları ayıran setleri unutma yetisi olacaktır. Bir yanlış anlaşılma onlara ağır gelecektir, yeniden karşılaşan ve deyim yerindeyse artık aynı dili konuşmayan iki insana ağır geldiği gibi. O dönemdeki arkadaşlarımızın hiçbirinin hatırlayamadığı izlenimlerin anısını muhafaza ediyor olmamız ise, hafızamızın kendi kendine yetebildiğine ve her zaman diğerlerininkine dayanmaya ihtiyaç duymadığına ilişkin bir kanıt oluşturmaz. Bir arkadaş topluluğuyla birlikte yolculuğa çıktığımızda, onların farkında olmadığı bir kaygının etkisi altında bulunduğumuzu varsayalım: Bir fikir ya da duyguya tüm dikkatimizi vermiş olduğumuzdan, gözlerimize ya da kulaklarımıza çarpan her şey geri geliyor; algı alanımızda, gizli düşüncemizi, onu yeniden oluşturabilecek her şeyle besliyoruz. O zaman her şey, düşüncelerimizin bizi bağladığından az çok uzaklaşmış insan grubunu terk etmemişizcesine gerçekleşiyor; bu düşünceye, yeni ortama ait ve özümseyebileceği tüm unsurları dâhil ediyoruz. Bununla birlikte, kendi içerisinde ve arkadaşlarımızın görüş açısından değerlendirilen bu ortamda, kendimizi en zayıf tarafımızdan yakalıyoruz Sonradan bu yolculuk hakkında düşündüğümüzde, yolculuğu bizimle birlikte yapmış olanların görüş açısından olaylara bakacağımızı söyleyemeyiz. Biz de onları yalnızca, kişiliklerinin bizim kaygılarımız çerçevesinde yer aldığı ölçüde hatırlayacağız. Bu nedenle, alacakaranlıkta bir odaya ilk kez girdiğimizde, duvarları, mobilyaları ve yarı

karanlığın kapladığı tüm nesneleri gördüğümüzde, bu fantastik ya da gizemli şekiller, gözümüze çarptıkları anda bize eşlik eden endişe, şaşırma ya da üzüntü hissinin hemen hemen hiç gerçek olmayan çerçevesiymişcesine hafızamızda kalır. Onları hatırlamamız için odayı gün ışığında yeniden görmemiz yeterli olmaz, aynı zamanda üzüntümüzü, şaşkınlığımızı ya da endişemizi de aklımıza getirmemiz gerekecektir. O halde, bu şeyler mevcutken biçimlerini bizim için bu kadar değiştiren, kişisel tepkimiz miydi? Eğer meseleye böyle bakmak istiyorsanız evet, ancak en kişisel duygu ve düşüncelerimizin, kaynağını belirli toplumsal bağlam ve koşullardan aldığını ve kontrast etkisinin, o objelere aşina olanların onlarda gördüklerinden değil, düşünceleri bize eşlik eden kişilerle birlikte, bu objelerde aradığımız şeyden geldiğini unutmamak şartıyla.

Bütünüyle bireysel bir hafıza olasılığı

Eğer yukarıdaki analiz doğruysa, bunun bizi götürdüğü sonuç, yalnızca bir ya da birkaç grubun görüş açısından bakmak ve bir ya da birkaç kolektif düşünce akımında yeniden yer almak koşuluyla, hatırladığımızı iddia ettiğimizde maruz kaldığımız en ciddi ve ayrıca en doğal itiraza cevap vermemizi sağlayacaktır.

Belki de pek çok hatıranın, diğer insanlar onları bize hatırlattığı için depreştiği konusunda uzlaşacağız; hatta bu insanlar fiziken mevcut olmadığında, bizim grubumuzun yaşamında yer tutan bir olayı hatırladığımızda kolektif hafızadan bahsedilebileceği ve bu grubun görüş açısına göre düşünmüş olduğumuz, şu anda bir şeyi hatırladığımızda da yine bu grubun görüş açısına göre düşündüğümüz konusunda da uzlaşacağız. Böyle bir zihinsel tutum, yalnızca, bir topluluğun parçası olan ya da olmuş bir kişide mümkün olabileceği için ve bu kişi uzakta da olsa halen onun dürtüsüne maruz kaldığından, bu ikinci nokta üzerinde uzlaşmayı istemeye hakkımız var. Yalnızca grubun bir üyesi gibi davrandığımız için bir nesne hakkında düşünebilmemiz, bu düşüncenin koşulunun hiç şüphesiz bu grubun varlığı olması

noktasında yeterlidir. Bu nedenle, bir kişi yanında hiç kimse olmadan evine döndüğünde, kelimenin ilk anlamıyla sadece bir süreliğine "yalnız kalmıştır". Ancak, bu zaman aralığında bile düşünceleri ve eylemleri, doğası gereği sosyal bir varlık olmasıyla açıklandığından ve herhangi bir topluluk içerisinde yer almayı tek bir an bile bırakmadığından, bu kişi sadece görünüşte yalnız olmuştur. Bu noktada esasen bir zorluk bulunmamaktadır.

Ancak, yeniden inşa edilen ve imgesinin hiçbir insan kümesinin düşüncesine tekrar yerleşmediği bir olayı, görünüşte değil de gerçek anlamda yalnız olduğumuz zaman algıladığımız için, bir grupla ilişkilendirilmeleri hiçbir şekilde mümkün olmaksızın yeniden ortaya çıkan ve yalnızca bize ait olabilecek bir görüş açısından bakarak anımsayacağımız hatıralar yok mudur? Yine de bu tür olgular çok ender hatta istisnai olduğu için, bunların bazılarını, kolektif hafızanın tüm hatıralarımızı açıklamadığını ve belki de herhangi bir hatıranın anımsanmasını tek başına açıklamadığını ortaya koymak adına doğrulayabilmek yeterli olacaktır. Neticede hiçbir şey, mensubu olduğumuz sosyal ortamlardan ödünç alınan ve hafızaya müdahale eden tüm kavram ve imgelerin, bireysel bir hatırayı, onu hiç fark etmediğimiz bir durumda bile bir perde gibi kaplamadığını ispat edemez. Bütün mesele, böyle bir hatıranın var olabilip olamayacağını, kavranabilir olup olmadığını bilmektir. Hatıranın yalnızca bir kez meydana gelmiş olması bile, her durumda müdahale etmesine hiçbir şeyin karşı koymadığını kanıtlamaya yetecektir. O halde, her hatıranın temelinde, onu sosyal düşüncenin pek çok unsurunun yer aldığı diğer algılardan ayırt etmek için *duyusal sezgi* olarak adlandırmayı kabul edeceğimiz, bütünüyle bireysel bir bilinç durumunun çağrışımı bulunacaktır.

"Charles Blondel[1], şüphesiz ki algının bütününü oluşturmayan fakat yine de onun kaçınılmaz başlangıcı ve *sine qua non*

1 Türkçe Söyleyen Notu [T.S.N.]: Fransız psikolog. Psikanalizi 'bilimsel müstehcenlik' olarak tanımlar. Maurice Halbwachs ile olan entelektüel rekabetleri dâhilinde birbirlerini sıkça eleştirmişlerdir.

koşulu olan bu duyusal sezginin tüm yansımalarının hatıradan neredeyse ayrıldığını görmek konusunda bazı endişelerimiz var demiştir. Kendi geçmişimizi yeniden inşayı, komşumuzunki için yapabilecek olduğumuzla karıştırmamak için ve bunun ampirik, mantıksal ve sosyal açıdan mümkün olmasının, kendisini bizim gerçek geçmişimizle tanıtıyor gibi görünmesi için, en azından bazı kısımlarında, ödünç alınmış malzemelerle yeniden inşa edilmiş bir şeyin daha ötesinde bir şeylerin olması gerekir" (*Revue philosophique*, 1926, s. 296). Bay Désiré Roustan[2] da kendi bakışıyla bize şöyle yazmıştır: "Şayet, 'geçmişi hatırladığımızı sandığımızda, yüzde 99 yeniden inşa ve yüzde 1 gerçek çağrışım mevcuttur' demekle yetiniyorsanız, açıklamanıza direnecek olan bu kalan yüzde 1, hatıranın korunması hakkındaki bütün meselenin yeniden gündeme gelmesine yetecektir. Oysa bu geriye kalan kısımdan kaçınabilir misiniz?"

Çocukluk hatıraları

Hislerimizin yalnızca dışsal objelerin bir yansıması olduğu, bizi etrafımızdaki insanlara ve gruplara bağlayan hiçbir imgeyi, hiçbir düşünceyi dâhil etmediğimiz bir ana bizi geri götüren hatıralar bulmak zordur. Eğer ilk çocukluğumuzu hatırlamıyorsak, bunun sebebi, henüz bir sosyal varlık olmadığımız sürece izlenimlerimizin aslında hiçbir desteğe bağlanamamasıdır. "İlk hatıram, der Stendhal, yirmi beş yaşında, şişman ve çok kırmızı bir kadın olan kuzenim Madam Pison-Dugalland'ı yanağından veya alnından ısırmamdır. O sahneyi görüyorum fakat şüphesiz, olay yerinde suçlandığım ve sürekli suçlandığım için." Aynı şekilde, bir gün onu deviren bir katırı bıçakladığını hatırlamaktadır. "Biraz daha devam etseydin hayvan telef olmuştu, dedi büyükbabam. Olayı hayalimde canlandırabiliyorum fakat bu büyük olasılıkla doğrudan bir hatıra değil, yalnızca, çok eski bir şeyden gelen ve bana bu konuda anlatılan ilk hikâyeler zamanında oluşturduğum imgenin hatırası." (*Henri Brulard'ın Hayatı*, s.

2 T.S.N.: Fransız filozof. Henri Bergson'un öğrencisidir.

31 ve 58). Nitekim çok sayıda sözde çocukluk hatırası da vardır. Uzun süre boyunca ulaşabileceğimi zannettiğim ilk hatıra Paris'e gelişimizdi. O zaman iki buçuk yaşındaydım. Akşamleyin merdivenden çıkıyorduk (ev dördüncü kattaydı) ve biz çocuklar, Paris'te tavan arasında yaşadığımızı yüksek sesle söylemiştik. Oysa, bu yorumu aramızdan yalnızca bir kişinin yapmış olması da mümkün. Ebeveynlerimizin, eğlendikleri bu yorumu akıllarında tutup o günden sonra bunu anlatmış olması da doğal. Aydınlık merdivenimizi halen görüyorum: fakat bu merdivenleri o zamandan beri epey sık görmüştüm.

Şimdi de, Benvenuto Cellini[3]'nin *Anılar*'ının başında anlattığı, çocukluğuna ait bir olaydan bahsedelim. Bunun bir hatıra olduğundan o da emin değil. Bu vaka, sonrasında sunacağımız ve üzerinde duracağımız örneğin yararını daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır: "Yaklaşık üç yaşındayken, dedem Andréa Cellini halen yaşamaktaydı ve yüz yaşını geçmişti. Bir gün, bir lavabonun borusunu değiştirdik ve biz fark etmeden, içinden kocaman bir akrep çıkmıştı. Aşağı düşmüş ve bir bankın altına saklanmıştı. Onu gördüm, ona doğru koştum ve onu elime aldım. O kadar büyüktü ki, elimin bir yanından kuyruğu diğer yanından iki kıskacı çıkıyordu. Daha sonra bana, gayet neşeli bir şekilde dedeme doğru yaklaşıp ona şunu dediğim söylendi: 'Bak, büyükbaba, benim güzel küçük kerevitim'. Dedem bunun bir akrep olduğunu hemen anladı ve korkudan ölmek, bana olan sevgisine dâhil değildi. Bana tatlı sert dokunarak akrebi benden istedi; fakat akrebi daha sert sıkıyor ve ağlıyordum çünkü onu kimseye vermek istemiyordum. O sırada evde olan babam, çığlıklara koştu. Şaşkınlık içerisinde gözüne bir makas iliştiğinde, bu zehirli hayvanın beni öldürmemesi için nasıl davranması gerektiğini bilmiyordu. Makası aldı ve o esnada beni okşayarak, akrebin kuyruğunu ve kıskaçlarını kesti. Beni bu tehlikeden kurtarır kurtarmaz, bu olayı iyiye alamet olarak değerlendirdi".

3 T.S.N.: İtalyan heykeltıraş ve yazar. Rönesans'ın kalıplarına karşı çıkan üslupçuluğun temsilcilerindendir.

Maceralı ve dramatik olan bu sahne, tamamen aile içinde cereyan etmekte. Çocuk akrebi eline aldığında, bunun tehlikeli bir hayvan olduğunu bir an bile düşünmüyor: Onun için bu akrep, ebeveynlerinin ona gösterdiği, genelde bir oyuncakmışçasına dokundukları, küçük bir kerevit. Gerçekte olan ise şu: Dışarıdan gelen yabancı bir unsur eve gizlice girdi ve çocuğun hem dedesi hem de babası kendi yöntemleriyle tepki verdi: çocuğun ağlamaları, ebeveynlerin okşamaları, endişeleri, dehşetleri ve ardından gelen sevinç patlaması: kısacası olayın anlamını tanımlayan çok sayıda ailevi tepki. Çocuğun bunu hatırladığını kabul edelim: İmge, aile çerçevesi içerisine yeniden yerleşiyor çünkü en başından beri oraya dâhildi ve oradan hiç çıkmadı.

Şimdi ise yeniden Bay Charles Blondel'i dinleyelim. "Hatırlıyorum, diyor, çocukken, terk edilmiş bir evi bir keresinde keşfe çıktığımda, karanlık bir odanın ortasında yer alan ve dibinde su bulunan bir çukura vücudumun yarısına kadar aniden battığım olmuştu ve bu olayın nerede ve ne zaman geçtiğini az çok rahat bir şekilde hatırlıyorum fakat burada bilgim, hatıramın yanında bütünüyle tali kalıyor". Burada hatıranın konumlanmamış bir imge gibi göründüğünü anlıyoruz. O halde, Bay Blondel bize bu kazayı ebeveynlerinden hiçbirine asla anlatmadığını ve o günden sonra kazayı düşünmediğinden emin olduğunu söylediğine göre, hatırayı anımsaması önce evi düşünerek yani orada yaşayan ailenin görüş açısından bakarak olmadı. "Bu durumda, diye ekliyor Blondel, hatıramın bağlamını yeniden oluşturmam gerek; hatıranın kendisini ise yeniden oluşturmama hiç gerek yok. Gerçekten de, öyle görünüyor ki, bu tür hatıralarda, tarihsel yeniden inşanın öncesinde gelen ve onu koşullandıran geçmişle doğrudan bir temasımız var" (a.g.e., s. 297). Bu hikâye, öncesinde Benvenuto Cellini'nin belirttiği sahnenin öncelikle hangi döneme ve nereye yerleştiğini belirtmesiyle bir öncekinden net bir şekilde ayrılıyor, ki Bay Blondel bunu, yarıya kadar suyla dolu bir çukura düşüşünü aklına getirdiğinde tamamen göz ardı etmişti. Ancak belki ikisi arasındaki temel fark yine de

bu değildir. O yaştaki çocuğun en sıkı şekilde parçası olduğu ve onu çevrelemeyi bırakmayan grup doğal olarak ailedir. Oysa bu defa, çocuk ailenin sunduğu çerçeveden çıkmış. Hatta ebeveynlerini görmemesinin de ötesinde, onların çocuğun zihninde dahi mevcut olmadığı düşünülebilir. Her halükarda ebeveynler burada, olan bitenden haberleri bile olmayacağından ya da hatırayı muhafaza etmeye ve geçmişi daha sonra onun kahramanı olmuş kişiye anlatmaya yeterince önem atfetmeyeceklerinden, geçmişteki hiçbir şeye müdahale etmiyorlar. Peki bu, çocuğun gerçekten yalnız olduğunu söyleyebilmemiz için yeterli mi? Hissin yeniliği ve canlılığının, ıstıraplı bir terk edilmişlik hissinin, beklenmeyenin ve hiç görülmemiş ya da hiç hissedilmemiş olanın orada bulunuşundaki tuhaf şaşkınlık duygusunun, çocuğun düşüncesinin ebeveynlerinden ayrıldığını açıkladığı doğru mu? Aksine, o bir çocuk, bir başka deyişle, ailevi duygular ve düşünceler ağında yetişkinin daha sıkı bir şekilde yakınında bulunan bir varlık olduğu için mi kendisini bir anda çaresizlik içinde buldu? Fakat öyleyse, ailesini düşünüyordu ve sadece görünüşte yalnızdı. Hangi zamanda ve yerde bulunduğunu hiç hatırlamadığı ve lokal ve geçici bir çerçeveye dayanamadığı andan itibaren bu pek önemli değil. Çocuk bunun farkına varmasa da, dikkati bu esnada düşüncesinin bu veçhesine hiç yönelmemiş olsa da, sonradan kişi bu çocukluk hatırasını anımsadığında onu yine fark etmese de, bunda şaşırmamızı gerektirecek bir şey yok. Toplumsal bir "düşünce dalgası", çoğu zaman, soluduğumuz atmosfer kadar görünmezdir. Normal hayatta, ona direndiğimiz zamana kadar varlığını bilmeyiz fakat ailesini çağıran ve onların yardımına ihtiyaç duyan bir çocuk onlara direnmez.

Bay Blondel, gayet haklı olarak, hatırlamasında ailesinin herhangi bir yönüyle hiçbir ilişkisi bulunmayan bir özellikler bütününün var olduğunu söyleyerek bize itiraz edebilir. Karanlık bir odayı keşfederken yarıya kadar suyla dolu bir çukura düşmüştü. Aynı zamanda, ailesinden uzaktayken hissettikleri sebebiyle korkmuş olduğunu da kabul edelim. "Ardındaki diğer her şeyin

siliniyor gibi görünmesinin temeli, kendi içinde, aile ortamından tamamen kopmuş gibi kendini gösteren bu imgedir. Oysa açıklanması gereken bu; bu imgenin muhafaza edilmesi. Doğrusu, bu haliyle, ailemden uzak olduğumun farkına vardığımda bulunduğum durumdan, yardım bulmak için aynı ortama ve aynı 'çevreye' döndüğüm diğer tüm koşullardan ayrılıyor. Diğer bir ifadeyle, aile kadar genel bir çerçevenin bu özel noktada bir olguyu nasıl üretebileceğini görmüyoruz". "Toplum tarafından kabul ettirilmiş kolektif çerçeveler olan bu formlara, diyor Bay Blondel, bir madde gerekli". Bu maddenin gerçekte var olduğunu ve elbette hatıra dâhilinde, çerçeveyle bir ilişkisi bulunmayan her şeyden, yani bu tabloda yeniden yaşayacak olan hassas duyumlar ve sezgilerden farklı olmadığını neden kabul etmeyelim? Küçük Poucet ormanda ebeveynleri tarafından terk edildiğinde, şüphesiz ki onları düşündü: fakat ona pek çok başka nesne de sunulmuştu. Bir ve birçok patikayı takip etti, bir ağaca çıktı, bir ışığı fark etti, terk edilmiş bir eve yaklaştı, vb. Tüm bunları basit bir yorumla nasıl özetleyelim: yolunu kaybetti ve ebeveynlerini yeniden bulamadı diyerek mi? Eğer başka bir yol izlemiş, başka şeylerle karşılaşmış olsaydı, terk edilmişlik duygusu aynı olacaktı ve bununla birlikte diğer tüm hatıralarını da koruyacaktı.

Buna cevabımız, kendisini ailesine bağlayan düşünceler ve duygular akımında o zamana kadar sürüklenmiş olan bir çocuk, bir ormanda ya da bir yerde yolunu şaşırdığında, her şeyin, kendisini aynı zamanda onu uzaklaştıran başka bir akıma kaptırması şeklinde gerçekleştiği olacaktır. Küçük Poucet'nin, erkek kardeşleri yanında olduğundan, aile grubu içerisinde kaldığını söyleyebiliriz. Ancak, daha sonra onların başına geçiyor, hepsini himayesi altına alıyor, onları yönetiyor, yani çocuk konumundan baba konumuna geçiyor, yetişkinlerin grubuna giriyor ve orada çocuk kalmaya devam ediyor. Ne var ki bu, Bay Blondel'in anımsadığı, çocuk ilk defa bir yetişkin durumunda bulunduğu için aynı zamanda hem bir çocuk hem de bir yetişkin hatırası olan şu hatıraya da uygulanabilir. Çocuk olduğunda, tüm düşünceleri bir

çocuğun ölçüsündeydi. Dış nesneleri ebeveynlerine borçlu olduğu kavramlar aracılığıyla yargılamaya alışmış olduğundan, şaşkınlığı ve korkusu, şimdi kendi küçük dünyasında gördüklerini yerine koymakta çektiği güçlükten kaynaklanıyordu. Yetişkin olması ise şu anlamdaydı; ailesi artık onun menzilinde yer almadığı için, ona yabancı ve endişe verici gelen fakat şüphesiz öyle olmayan, büyük bir insan için en azından aynı derecede yabancı ve endişe verici olmayan yeni nesnelerle karşı karşıya kalıyordu. Bu karanlık koridorun derinliklerinde çok kısa bir süre boyunca kalabilmişti. Sonradan, daha fazla kendi başına kaldığında bulacağı bir dünyayla temasa geçti. Öte yandan, tüm çocukluk dönemi boyunca, ister nesnelere temas ederek çarpışmamız veya yaralanmamız olsun, isterse de şeylerin gücünü kabullenmek ve onlara boyun eğmek zorunda kalışımız olsun, aileyle ilgili olmayan durumlarla bu şekilde yüz yüze geldiğimiz pek çok an vardır ve bunun sonucu olarak, yetişkin hayatına hazırlık niteliğinde olan bir dizi küçük sınavdan kaçınılmaz bir biçimde geçeriz. Bu, yetişkinler toplumunun çocukluğa yansıttığı gölgedir. Hatta çocuk, omuzlarına yüklenen endişelerden ve sorumluluklardan kendine düşen payı almaya çağrılabileceği ve bu durumda, en azından bir süreliğine ve ondan yaşça büyük kişilerin oluşturduğu gruba dâhil olan yanıyla, bir gölgeden daha fazlasıdır. Bu nedenle, kimi zaman bazı insanların bir çocukluğu olmadığından bahsedilir çünkü ekmeklerini kazanma mecburiyeti onlara çok erken yaşta dayatıldığından, bu mecburiyet onları, çocukların çoğu bu bölgelerin varlığından bile habersizken, toplumun insanları hayat mücadelesine soktuğu bölgelere girmeye zorunlu kılmıştır. Ya da bu çocuklar, bir matem sonrasında, genellikle yetişkinlere mahsus bir ıstırabı tanımışlar ve bu acıya yetişkinlerle aynı düzlemde göğüs germek zorunda kalmışlardır.

O halde, böyle hatıraların onları tüm diğerlerinden ayıran orijinal içeriği, pek çok farklı grupla ilişkili iki ya da çok sayıda düşünce dizisinin kesişme noktasında bulunmalarıyla açıklanabilir. Bir çocuk karanlıkta kaldığında ya da ıssız bir yerde yolunu

kaybettiğinde korkar çünkü orayı hayali düşmanlarla doldurur, çünkü o gecenin içinde, bilmediği tehlikeli varlıklara çarpmaktan kaygılanmaktadır. Rousseau bize, çok karanlık bir sonbahar akşamı, Bay Lambercier'nin ona tapınağın anahtarını verdiğini ve kürsüye bırakılan İncil'i almaya gitmesini söylediğini anlatır. "Kapıyı açarken, der Rousseau, tonozda, insan seslerine benzettiğimi sandığım ve Romalı metanetimi sarsmaya başlayan bir gürleme duydum. Kapı açıktı, girmek istiyordum; fakat yalnızca birkaç adım atmıştım ki durdum. Bu muazzam büyüklükteki mekânda hüküm süren derin karanlığı fark ettiğimde, tüylerimi ürperten bir dehşet beni ele geçirdi. Sıralarla başım beladaydı, nerede olduğumu artık bilmiyordum ve ne kürsüyü ne de kapıyı bulamadan, tarif edilemez bir sarsıntıyla yere düştüm". Tapınak aydınlatılmış olsaydı, orada kimsenin bulunmadığını görecek ve ürpermeyecekti. Dünya, çocuk için, hiçbir zaman insanlardan, iyicil veya kötücül etkilerden boşalmış değildir. Bu etkilerin karşılaştığı ve kesiştiği noktalarda, çocuğun geçmişine ait tabloda daha farklı imgeler belki de örtüşecektir çünkü iki yüzünü iki ışıkla aydınlattığımız bir nesne, bize daha fazla ayrıntı gösterecek ve dikkatimizi daha fazla ele geçirecektir.

Yetişkin hatıraları

Çocukluk hatıraları üzerinde daha fazla durmayalım. Bütüncül bir karakter sergileyen ve her tür ayrışmaya gayet iyi direniyor gibi görünen, çok sayıda orijinal yetişkin hatırasına başvurabilirdik. Ancak, bu örneklerden giderek, aynı yanılsamayı her defasında gösterebilirdik. Bir grubun bir üyesi başka bir grubun bir parçası olsa da, her iki gruptan edindiği düşünceler birdenbire zihninde karşılaşsa da, varsayım gereği, bu karşıtlığı yalnızca kendisi algılayabilir. O halde, eğer bu iki grubun diğer üyelerinin ondan başka ortak temas noktaları yoksa, kendisinde onların hissedebileceğiyle orantısız bir izlenim oluştuğunu nasıl düşünmeyecek? Bir hatıranın aynı anda iki çerçeveye birden dâhil olduğunu düşünelim; fakat bu çerçeveler, karşılıklı olarak, onun diğer çerçeveyi görmesini engelliyor. Kişi dikkatini hatıranın

karşılaştığı noktaya sabitliyor ve artık çerçeveleri fark edemez hale geliyor. Bu, gökyüzünde, farklı takımyıldızlarda yer alan iki yıldızı bulmaya çalışırken, ikisi arasında hayali bir çizgi çizmekten tatmin olmuş bir şekilde, onları böyle hizalamanın onların bütününe bir çeşit birlik sağladığını kolaylıkla hayal ettiğimizde de böyledir. Ne var ki, yıldızların her biri yalnızca bir gruba dâhil bir unsurdur ve onları gökyüzünde bulabildiysek, bunun sebebi, takımyıldızlardan hiçbirini o esnada bir bulutun gizlemiyor olmasıdır. Aynı şekilde, iki düşünce birbirine yaklaştığında ve çeliştikleri için birbirlerini karşılıklı olarak pekiştiriyor gibi göründüğünde, çekilip çıkartıldıkları kümelerden bağımsız olarak, kendi kendine var olan bir bütün oluşturduklarını zannederiz ve aslında iki grubu eş zamanlı olarak fakat her birini diğerinin görüş açısından değerlendirdiğimizi fark etmeyiz.

Şimdi, önceden geliştirdiğimiz varsayımı yeniden ele alalım. Kısa süredir tanıştığım ve sonrasında yalnızca uzun aralıklarla görüşme niyetinde olduğum kişilerle birlikte bir yolculuk yaptım. Kendi zevkimiz için yolculuk yapıyorduk. Fakat az konuşuyor ve çok az dinliyordum. Zihnim, diğerlerini ilgilendirmeyebilecek ve geçici olarak uzak kaldığım ebeveynlerimle, arkadaşlarımla ilgili olduğu için diğerlerinin bilmediği düşünceler ve imgelerle doluydu. Böylece, sevdiğim ve benimle aynı ilgi alanlarına sahip insanlar, bana sıkı sıkıya bağlı bütüncül bir topluluk olarak, onlara tamamen yabancı ya da onlarla alakasız bir toplumsal bağlam içerisinde farkında olmaksızın ortaya çıkmış bulunuyorlardı. O halde izlenimlerimiz üzerinde düşünelim. İzlenimlerimiz, şüphesiz, duygusal veya entelektüel yaşantımızın merkezinde yer almış olanlarla açıklanır. Ancak verdiğim örnekte bu izlenimler, farklı bir zamansal ve uzamsal çerçevede ve o esnadaki zihinsel meşguliyetlerimizin kendi gölgelerini yansıttıkları fakat öte yandan, akışlarını ve yönlerini değiştiren koşulların ortasında vücut bulmaktadır: tıpkı eski bir anıtın eteklerinde kurulmuş ve aynı döneme tarihlenmeyen evler gibi. Bu yolculuğu hatırladığımızda, bizim gözümüzde yalnızca bizim aşina olduğumuz bir dizi

izlenimde kendisini özetlediği için, seyahat arkadaşlarımızla aynı görüş açısından elbette bakmıyoruz. Ancak sadece, hatıralarının bize eşlik ettiği arkadaşlarımızın, ebeveynlerimizin, en sevdiğimiz yazarların görüş açılarına yerleştiğimizi de söyleyemeyiz. Belli bir fiziksel görünüşe, belli bir karaktere sahip insanların yanında bir dağ yolunda yürürken, dalgın bir biçimde konuşmalarına katılırken ve düşüncelerimiz eski sosyal çevremizde kalmışken, birbirini takip eden izlenimlerimiz, bizim için değerli olan insanları ve bizi onlarla birleştiren bağları zihnimizde canlandırmanın çok özel, çok orijinal, çok yeni yöntemleri gibidir. Fakat diğer yandan bu izlenimler, tam da yeni oldukları ve hem önceki akışa hem de düşüncelerimizin güncel seyrinde daha içeride yer alan şeylere yabancı birçok unsur içerdikleri için, bizi en sıkı şekilde muhafaza eden gruplara da yabancıdır. Bu izlenimler bu grupları ifade eder fakat aynı zamanda, gördüğümüz tüm objeler, duyduğumuz tüm insanlar, belki de sadece ilk öncekilerin eksikliğini bize hissettirdikleri ölçüde dikkatimizi çektiklerinden, onları yalnızca bu şekilde, yani fiziksel anlamda artık orada bulunmamaları koşuluyla ifade eder. Ne şu anki seyahat arkadaşlarımıza ne de tamamen ve katışıksız biçimde geçmişteki ve gelecekteki arkadaşlarımıza ait olan bu görüş açısını kendimize mal etmek için, onun her ikisiyle de olan bağını nasıl koparmayacağız? Bu izlenimi aklımıza getirdiğimizde dikkatimizi çekenin, şu ya da bu grupla olan ilişkilerimizle açıklanamayan, onların düşüncesi ve deneyimi üzerinde karar kılan şey olduğu doğru değil mi? Bu izlenimin seyahat arkadaşlarım tarafından paylaşılamayacağını, hatta tahmin bile edilemeyeceğini biliyorum. Bu formda ve bu çerçevede, hafızam beni şimdi geri götürdüğünde düşündüğüm arkadaşlarım ve ebeveynlerim tarafından bana telkin edilemeyecek olduğunu da biliyorum. Öyleyse, her birinin düşüncesinden ve hafızasından eşit ölçüde kaçan ve yalnızca benim için var olan bir izlenim kalıntısı gibi değil mi bu?

Bir grubun hafızasının ön planında, üyelerinin çoğunluğunu ilgilendiren ve gerek grubun kendi hayatından, gerekse de en

yakın, bu grupla en sık temas kuran gruplarla olan ilişkilerden kaynaklanan olayların ve deneyimlerin hatıraları ayrılır. Çok az sayıda üyeyi ve kimi zaman da üyelerden yalnızca birini ilgilendiren hatıralar ise, grup hafızasının içinde yer almalarına rağmen geri plana geçer. İki kişi birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olduklarını hissedebilir ve bütün düşüncelerini bir merkezde toplayabilir. Eğer hayatları ara sıra farklı çevrelerde geçiyorsa, bir araya geldiklerinde, temas halinde değilken içinde bulundukları koşulları mektuplar, betimlemeler, hikâyeler vasıtasıyla birbirlerinin ayrıntılı bir biçimde bilmesini sağlayabilseler de, deneyimlerinde ikisinden birine yabancı olan her şeyin bu iki kişinin ortak düşünceleri içinde özümsenmesi noktasında kendilerini birbirlerine yeniden anlatmaları gerekecektir. Mlle de Lespinasse,[4] Comte de Guibert'e[5] mektup yazarken, ondan uzaktayken neler hissettiğini onun az çok anlamasını sağlayabilir fakat Comte de Guibert'in bildiği cemiyet toplulukları ve ortamlar dâhilinde bunu yapabilir çünkü o da bu topluluklara ve ortamlara bağlıdır. Comte de Guibert, tıpkı Mlle de Lespinasse'ın da yapabileceği gibi, romantik yaşantısı hakkında hiçbir şey bilmeyen şu adamlar ve kadınların görüş açısından bakarak aşığını zihninde canlandırabilir ve onu, tıpkı Mlle de Lespinasse'ın da yaptığı gibi, ikisi için kurdukları gizli ve kapalı grubun görüş açısından da zihninde canlandırabilir. Bununla birlikte, Kont uzaktadır ve haberi olmaksızın Mlle de Lespinasse'ın sosyalleştiği topluluk içerisinde, mektuplarının ona yeterince fikir vermediği pek çok değişiklik meydana gelebilir. Öyle ki bu sosyal ortamlardaki eğilimlerin birçoğu kimsenin aklına gelmez ve hiçbir zaman da gelmeyecektir: Bunları tahmin etmek için, onu sevmekte olduğu gibi sevmesi de yeterli değildir.

Her grup bir diğeriyle genellikle ilişki içerisindedir. Benzer

4 T.S.N.: Julie de Lespinasse. 18. yüzyılda yaşamış mektup yazarı ve sanat eleştirmeni.

5 T.S.N.: Jacques-Antoine-Hyppolite de Guibert. Fransız general ve askeri yazar.

temaslardan kaynaklanan pek çok olay ve ayrıca başka bir kökeni olmayan pek çok anlayış mevcuttur. Bazen bu ilişkiler ya da temaslar kalıcıdır ya da her halükarda oldukça sık tekrarlanır, epey uzun bir süre boyunca devam eder. Sözgelimi, bir aile aynı şehirde ya da aynı arkadaşların yakınında uzun süre yaşadığında, şehir ve aile, arkadaşlar ve aile karışık topluluklar gibi yapılanır. Bu durumda, her iki grubun üyeleri için ortak olan iki düşünce çerçevesi dâhilinde hatıralar oluşmaya başlar. Bu tür bir hatırayı bilmek için, aynı zamanda her iki grubun da içinde yer almak gerekir. Bu, şehir sakinlerinin bir kısmı tarafından, aile üyelerinin bir bölümü tarafından bir süreliğine yerine getirilen bir koşuldur. Bununla birlikte, bu koşul, kişilerin menfaatlerinin şehirden ya da ailelerinden daha önde geldiği oranda, çeşitli zamanlarda eşitsiz biçimde yerine getirilir. Kaldı ki, aile üyelerinin bazılarının bu şehri terk etmesi, başka bir şehirde yaşamaya gitmesi, yalnızca yakınsak iki kolektif düşünce akımı içerisinde eş zamanlı olarak yer almaları sebebiyle muhafaza ettikleri şeyleri hatırlamak adına en küçük bir kolaylığa sahip olmamaları için yeterlidir. Dahası, karşılıklı olarak, bu gruplardan birinin üyelerinin sadece bir bölümü diğerine dâhil olduğundan, bu iki kolektif etkinin her biri, tek başına uygulanacak olsaydı yaratacağı etkiden daha zayıftır. Aslında, örneğin ailede, aile üyelerinden birinin bu hatıralar düzenini hatırlamasına yardımcı olabilecek olan, tüm bir grup değil, yalnızca onun bir kısmıdır. Hatıranın yeniden ortaya çıkması ve tanınması için, bu iki etkinin en iyi biçimde birleşebileceği koşullarda bulunmak gerekir. Sonuç olarak, hatıra daha az bilindik gelir, onu belirleyen kolektif faktörleri de net bir biçimde fark ederiz ve bizim irademizin gücü altında bu hatıranın etkisinin diğerlerine göre daha az olduğu yanılsamasına ulaşırız.

Kolektif müdahalelerin bir sınırı olarak bireysel hatıra

Bize grubumuz tarafından telkin edilmiş fikirleri ve düşünceleri ya da duyguları ve tutkuları, kaynaklarını yalnızca bizden alırlarmışçasına kendimize atfettiğimiz çok sık olur. Bizi çevreleyen

insanlarla o sırada o kadar iyi bir uyum içerisindeyizdir ki hep birlikte bir devinim içerisindeyizdir ve bu devinimlerin başlangıç noktasının nerede bulunduğunu, bizde mi yoksa diğerlerinde mi olduğunu artık bilmeyiz. Nitekim tamamen kişisel gibi görünen bir kanıyla, bir gazeteden, bir kitaptan ya da bir konuşmadan seçip çıkarttığımız düşünceleri de sıklıkla dile getiririz! Bu düşünceler, yazarının kim olduğunu ve bu kişinin biz olmadığını keşfettiğimizdeki şaşkınlığımızı görme yöntemlerimize çok iyi cevap verir. "Bu bizim de aklımıza gelmişti" deriz. O esnada yalnızca bir yankı olduğumuzun farkına varmayız. Konuşmacının tüm sanatı belki de, onu duyanlara, onlarda uyandırdığı kanı ve duyguların onlara dışarıdan telkin edilmediği, kendiliğinden ortaya çıktığı, kendisinin sadece, dinleyicilerin bilinçlerinin gizli bir yerine işlenmiş olanı tahmin ettiği ve onlara yalnızca kendi sesini ödünç verdiği yanılsamasını sağlamaktan ibaret. Şu veya bu şekilde, her sosyal grup, üyelerinde benzer bir kanaati devam ettirmek için çaba sarf eder. Acaba kaç kişi, diğerlerinin kendi düşüncesi içerisindeki payını ayırt etmek ve çoğunlukla kendisinden hiçbir şey katmadığını kendisine itiraf etmek için yeterince eleştirel bir zihne sahiptir ki? Kimi zaman, sosyalleşme ve okuma çemberimizi genişletir ve soruların ve şeylerin farklı yönlerini görmemizi ve bunları uzlaştırmamızı sağlayan seçme yeteneğimizden övünç duyarız. O zaman bile, görüşlerimizin dozunun, duygularımızın ve zevklerimizin karmaşıklığının, yalnızca, bizi değişken ya da zıt gruplarla irtibata geçiren rastlantıların ifadesi olması ve belirttiğimiz her görüş tarzının, üzerimizde münferit olarak oluşturulan etkilerin eşitsiz yoğunluğu tarafından belirlenmesi sıkça gerçekleşir. Her halükarda, dışarıdan gelen bir telkine direnmeden teslim olduğumuz ölçüde, bağımsız düşündüğümüzü ve hissettiğimizi zannederiz. Böylelikle, en sık itaat ettiğimiz sosyal etkilerin çoğunu fark etmemeyi sürdürürüz. Bu, bizde kesişen birçok kolektif düşünce akımının karşılaşma noktasında, yalnızca bizim için var olacak benzersiz bir olay görmeyi istediğimiz bu karmaşık durumlardan biri oluştuğunda

da aynıdır, hatta belki de fazlasıdır. Bu, yabancı bir ortamdayken, örneğin seyahat arkadaşlarının yaydığı etkiler tarafından ele geçirildiğini ansızın hisseden, yolculuktaki bir adamdır. Yine bu, koşulların beklenmedik işbirliğiyle kendisini yaşına uygun olmayan bir durumda bulan ve düşüncesi yetişkinlerin duygu ve zihinsel meşguliyetlerine açılan bir çocuktur. Bu, bizi eski gruplarımıza bağlayan bağları henüz tamamen koparmayan bir yer, meslek, aile değişikliğidir. Oysa benzer durumlarda, daha çok sayıda ve daha iç içe oldukları için sosyal etkilerin daha karmaşık gerçekleştiği de olur. Bu, onları daha az çözmemizin ve daha belirsiz biçimde ayırt etmemizin bir sebebidir. Her ortamı, kendisininkiyle birlikte, diğerinin ya da diğerlerinin ışığında algılar ve buna direndiğimizi hissederiz. Şüphesiz, etkilerin her biri, bu etkiler çatışması ya da bağdaşımından daha belirgin bir biçimde çıkmak zorunda kalacaktır. Ancak, bu ortamlar birbiriyle iç içe geçtiği için, ne birine ne de diğerine girdiğimiz izlenimine kapılırız. Özellikle, ön plana geçen, içinde bulunduğumuz durumun bireysel düşünceyi işgal etmeye yeterli olan yabancılığıdır. Bu durum, bireysel düşünce ile, bağlaşımın onu özenle hazırladığı sosyal düşünceler arasına bir perde gibi girer. Bu bağlamlar, ben dışında, hiçbir grup üyesi tarafından tam anlamıyla kavranamaz. Bu anlamda bana aittir ve meydana geldiği anda, onu kavramak noktasında kendim ve yalnızca kendim tarafından sürükleneceğimdir. En fazla, koşulları, yani bu ortamları bir fırsat olarak değerlendirdiğimi, bu koşulların bireysel yazgımda uzun zamandan beri yer alan bir olayın meydana gelmesine, ruhumda iktidarda olan bir duygunun ortaya çıkışına olanak sağladığını kabul edeceğim. Diğerleri onu göz ardı ettiğine ve oluşumunda hiçbir payları olmadığına (en azından ben öyle hayal ediyorum) göre, sonradan hafızamda o durum yeniden ortaya çıktığında, bu geri dönüşü kendime açıklamak için tek bir yolum olacak: Öyle ya da böyle, zihnimde olduğu gibi korunmuştu. Ancak hiç de öyle değil. Bize, bütünüyle kişisel ve yalnızca bizim bildiğimiz, yalnızca bizim tekrar bulabileceğimiz şekliyle görünen bu

hatıralar, anımsanmaları için gerekli olan koşulların başlıca karmaşıklığı ile diğerlerinden ayrılır; fakat burada yalnızca derece farkı bulunmaktadır.

Kimi zaman, geçmişimizin iki çeşit unsur içerdiğini fark etmekle yetiniriz: istediğimiz zaman zihnimizde canlandırmamız mümkün olanlar ve aksine, çağrımıza itaat etmeyenler; öyle ki, onları geçmişte aradığımızda, görünüşe bakılırsa irademiz bir engelle yüz yüze gelmekte. Gerçekte, ilk çeşidi oluşturanların, bizim için bu şekilde tanıdık ya da kolay erişilebilir olanın diğerleri için de aynı ölçüde olduğu doğrultuda, ortak alanda bulunduklarını söyleyebiliriz. En kolay hayal ettiğimiz, isteyeceğimiz kadar kişisel ve özel unsurlardan oluşan fikir, diğerlerinin bizim hakkımızda sahip olduğu fikirdir ve hayatımızda gerçekleşen ve bizim için hep güncel olan olaylar, bizi daha yakın tutan grupların hafızasına da damga vurmuştur. Bu nedenle, hatırlamakta en az zorlandığımız olgular ve kavramlar, en azından bir ya da birkaç ortam için, ortak alana aittir. O halde, bu hatıralar bu ölçüde "herkese" ait ve diğerlerinin hafızasını temel alabildiğimiz için her zaman ve her istediğimizde onları hatırlayabiliyoruz. Bu ikinci çeşidi oluşturanlar içerisinde kendi irademizle, daha ziyade kolayca hatırlayamadıklarımızın, onları önceden yalnızca biz anımsadığımız olduğumuz için, diğerlerine değil bize ait oldukları doğal olarak söylenebilir. Çok tuhaf ve çelişkili görünebilse de, zihnimizde en zor canlandırdığımız hatıralar, yalnızca bizimle ilgili olan, bizim de bir şekilde kendimizden ve diğerlerinden gizlediğimiz, en mahrem parçalarımızı teşkil edenlerdir.

Bu noktada, açılması zor ve karmaşık bir kilide sahip bir kasada servetini saklayan, kilidin şifresini hatırlamayan ve şifrenin tekrar belirmesi için işi şansa bırakan bir kişiye olan şeyin aynısının bizim de başımıza geldiğini söyleyebilir miyiz? Hâlbuki tüm bunların hem daha olağan hem de daha basit bir açıklaması var. İsteğe bağlı olarak zihnimizde canlandırdığımız hatıralar ve görünüşe göre artık benimsemediklerimiz arasında aslında farklı dereceler mevcuttur. Her ikisinin de yeniden ortaya çık-

ması için gereken koşullar, yalnızca karmaşıklık derecesine göre farklılık gösterir. Bunlar hep ulaşabileceğimiz bir uzaklıktadır ve istediğimizde içlerine nüfuz etmekte serbest olduğumuz gruplarda, sürekli sıkı bir bağlantı halinde bulunduğumuz kolektif düşüncelerde muhafaza edilir; o kadar ki tüm unsurları, bu unsurlar arasındaki tüm bağlar, birinden diğerine olan en doğrudan geçişler bize tanıdık gelir. Bunlar bizim için daha az ve daha ender ulaşılırdır çünkü onları bize getirecek olan gruplar daha uzaktadır ve biz onlarla yalnızca kesintili şekilde temasa geçeriz. Birleşen ya da sıkça karşılaşan gruplar vardır, öyle ki birinden diğerine geçebilir, aynı zamanda her ikisinin de içerisinde bulunabiliriz; diğerleri arasındaki ilişkilerin seviyesi o kadar düşük, o kadar az görünürdür ki, grupların iletişimde olmasını sağlayan silinmiş patikaları takip etmek noktasında ne fırsatımız ne de fikrimiz mevcuttur. Oysa bize ait olan hatıralara, böyle yollar, böyle gizli patikalar üzerinden kavuşuruz, tıpkı bir yolcunun yalnızca yoldan çıkmak, kötü döşenmiş ya da belli belirsiz bir patika aracılığıyla başka bir yola kavuşmak kaydıyla ulaştığı bir su kaynağını, bir kaya öbeğini, bir manzarayı sadece kendisine ait olarak görebileceği gibi. Bu kestirme yolun eşikleri iki yolun tam üzerinde bulunuyor ve onları tanıyoruz. Fakat onları bulmamız için belli bir dikkat ve belki de biraz rastlantı gerek ve iki yolu da, onları aramak gibi bir düşüncemiz olmaksızın pek çok kez kat edebiliriz; özellikle de, bu yollardan birini takip edenlere, bu yolları bize bildirmeleri noktasında güvenemediğimizde. Çünkü diğerleri, öteki yol onları nereye götürecekse oraya gitmekten de kaygı duymuyor olabilir.

Önceki örneklere bir daha dönmekten korkmayalım. Bizden başka hiç kimseye ait değilmiş gibi görünen bu kişisel hatıraların eşikleri ya da unsurlarının belirli sosyal çevrelerde fazlaca bulunabilip buralarda korunabileceğini ve (bizim de içlerinde yer almayı bırakmadığımız) bu grupların üyelerinin, bu hatıraları gerektiği gibi keşfedebileceklerini ve bize gösterebileceklerini göreceğiz. Seyahat arkadaşlarımız, geride bıraktığımız ebeveyn-

leri, arkadaşları tanımıyorlar. Fakat kendileriyle büsbütün kaynaşmadığımızı da fark ettiler. Bazı zamanlar, onların grubunda yabancı bir unsur gibi olduğumuzu hissettiler. Onlarla daha sonra karşılaşırsak, yolculuğun hangi bölümünde kafamızın karışık olduğunu ya da derinlemesine düşündüğümüzü, düşüncemizin tamamen onlarla birlikte olmadığını bize hatırlatabilirler. Ormanda yolunu kaybetmiş ya da onda yetişkin duyguları uyandıran herhangi bir tehlikeyle karşılaşmış bir çocuk, ebeveynlerine bundan hiç bahsetmedi. Fakat ebeveynleri, bu olaydan sonra onun, üzerinden bir gölge geçmişçesine, artık her zamanki kadar kaygısız olmadığını ve onları gördüğünde, artık tamamen bir çocuğunki gibi olmayan bir sevinç gösterdiğini fark edebildiler. Bir şehirden diğerine geçtiğimde, gittiğim şehrin sakinleri benim nereden geldiğimi bilmiyordu fakat yeni ortamıma adapte olmadan önce, şaşkınlıklarım, meraklarım, bilgisizliklerim, onların grubunun bir kısmının gözünden kesinlikle hiç kaçmadı. Şüphesiz, ortamın kendisi için çok büyük önem taşımayan olayların bu belli belirsiz izleri, kişinin dikkatini uzun süre çekmedi. Bu sırada, diğer grubun üyelerinin bir kısmı bu izleri bulacak ya da en azından nerede aramaları gerektiğini bilecekti; eğer ben onlara, bu izleri bırakabilmiş olayı anlatmış olsaydım.

Dahası, eğer kolektif hafıza, gücünü ve müddetini bir grup insanı bir araya getirmek için sahip olduğu şeyden alıyorsa, o halde bu kişiler, grup üyeleri olarak, hatırlayan bireylerdir. Ancak, birbirine dayanan ortak hatıralardan oluşan bu yığın içinde, her birinde en büyük yoğunlukta ortaya çıkacak olanlar aynı hatıralar değildir. Her bireysel hafızanın kolektif hafıza üzerindeki bir görüş açısı olduğunu, bu görüş açısının benim onda işgal ettiğim yere göre değiştiğini ve bu yerin de bizzat, benim başka ortamlarla sürdürdüğüm ilişkilere göre değiştiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. O halde, ortak enstrümandan herkesin aynı şekilde faydalanmaması şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla, bu çeşitliliği açıklamaya çalıştığımızda, sürekli olarak, tüm etkilerin sosyal nitelikte olduğu bir etki birliğine varırız.

Bu birliklerden bazıları son derece karmaşıktır. Bu nedenle, onları yeniden ortaya çıkartmak bize bağlı değildir. Rastlantıya güvenmek, fiziksel veya düşünsel anlamda yer değiştirdiğimiz sosyal ortamlardaki birçok etki sisteminin yeniden kesişmesini ve bu sistemin, önceden de yaptığı şekilde, bireysel bilincimizden ibaret olan kayıt cihazını salınıma sokmasını beklemek gerekir. Ancak, nedensellik türü burada aynıdır ve yalnızca öncekiyle aynı türde olabilecektir. Hatıraların, hatta en kişisel olanların art arda gelişi, daima, çeşitli kolektif ortamlarla olan ilişkilerimizde meydana gelen değişikliklerle, yani, en sonunda, her biri ayrı olarak bu ortamların ve aynı zamanda da oluşturdukları kümenin dönüşümleriyle açıklanır.

En kişisel hatıralarımız kadar dikkat çekici bir indirgenemez birlik karakteri sergileyen durumların, çeşitli ve ayrı bunca unsurun birleşiminden kaynaklanmasının tuhaf olduğu söylenebilir. Öncelikle, düşüncede, bu birlik bir çokluk içinde çözülür. Gerçekten kişisel bir bilinç durumunda, onu derinleştirerek, zihnin belli bir görüş açısından görülen tüm içeriğine ulaştığımızı birkaç defa söylemiştik. Ancak, zihnin içeriğinden, zihnin çeşitli ortamlarla olan bağlantılarını gösteren tüm unsurların anlaşılması gerek. Kişisel bir durum, içerisinden çıktığı birliğin karmaşıklığını bu şekilde açığa vurur. Görünürdeki birliği ise oldukça doğal bir yanılsama ile açıklanır. Filozoflar, özgürlük duygusunun, bir eylem üretmek için bir araya gelen nedensel serilerin çokluğuyla açıklanabileceğini göstermiştir.

Bu etkilerin her birinin bir diğeriyle çelişebileceğini tasarlıyoruz; bu durumda, eylemimizin, bu etkilerden hiçbirinin münhasır tabiiyeti altında bulunmadığı için, tüm bu etkilerden bağımsız olduğunu sanıyoruz ve gerçekte ise eylemin bunların oluşturduğu kümeden kaynaklandığını, daima nedensellik yasasının hâkimiyetinde olduğunu fark etmiyoruz. Burada aynı şekilde hatıra da birçok birbirine karışmış kolektif düşünce dizisinin etkisiyle ortaya çıktığından ve onu bunlardan hiçbirine özel olarak atfedemediğimizden, hatıranın bağımsız olduğunu sanıyoruz ve

onun birliğini diğerlerinin çokluğuyla karşı karşıya getiriyoruz. Bunu, incecik ve birbirine geçmiş iplerle havada asılı olan ağır bir nesnenin boşlukta kendi kendine asılı kalmaya devam etmesi gibi düşünebiliriz.

İKİNCİ BÖLÜM

KOLEKTİF HAFIZA VE TARİHSEL HAFIZA

Otobiyografik hafıza ve tarihsel hafıza: aralarındaki belirgin karşıtlık

Bir grubun hafızası hakkında, metaforlarla da olsa konuşmaya henüz alışık değiliz. Görünen o ki böyle bir yeti yalnızca, bireysel bir bedene ya da beyne bağlı olduğu ölçüde var olabiliyor ve devam edebiliyor. Bununla birlikte, hatıraların düzenlenmesi için iki yöntem olabileceğini ve bazen, bu hatıraları kendi görüş açısından değerlendiren belli bir kişinin etrafında gruplaşabileceklerini, bazen de, çok sayıda parçalı imgeye dönüştükleri büyük ya da küçük bir topluluk içerisine dağılabileceklerini kabul edelim. O halde, bireysel hafızalar ya da dilersek kolektif hafızalar var olacaktır. Bir diğer deyişle, birey iki tür hafızaya dâhil olacaktır. Ancak, hangisine katıldığına göre, çok farklı ve hatta zıt iki tutum edinecektir. Bir taraftan, hatıraları, kişiliği veya özel hayatı çerçevesinde yer alacaktır: onun için diğerleriyle ortak olan bu hatıralar, yalnızca, diğerlerinden ayrıldığı kadar onu ilgilendiren yönüyle birey tarafından değerlendirilecektir. Diğer taraftan ise bazı anlar sadece, kişisel olmayan hatıraların, grubu ilgilendirdiği ölçüde hatırlanmasına ve sürdürülmesine olanak tanıyacaktır. Eğer bu iki hafıza birbirine sıkça nüfuz ederse, özellikle de eğer bireysel hafıza böyle hatıraları onaylamak, onları

belirlemek ve hatta boşluklarının bazılarını doldurmak için kolektif hafızayı temel alabilir, onun içerisine yerleşebilir ve onunla bir an için karışabilirse, kendi yolunu en ufak bir şekilde takip etmez ve tüm bu dış katkı onun özüne gitgide dâhil edilir. Öte yandan, kolektif hafıza bireysel hafızaları kuşatır fakat onlarla karışmaz; daha ziyade onların yasaları doğrultusunda evrilir ve ara sıra bazı bireysel hatıralar ona nüfuz etse de, artık kişisel bir bilinç olmayan bir küme içerisine yerleşir yerleşmez şekil değiştirirler.

Şimdi bireysel hafızayı ele alalım. Bireysel hafıza tamamen izole ve kapalı değildir. Bir insan kendi geçmişini hatırlamak için diğerlerinin hatıralarına başvurmaya sıkça ihtiyaç duyar. Kendisinin dışında var olan ve toplum tarafından onanmış referans noktalarına geri gider. Üstelik bireysel hafızanın işleyişi, bireyin türetmediği ve çevresinden ödünç aldığı kelimeler ve fikirlerden ibaret bu enstrümanlar olmadan mümkün değildir. Bununla beraber sadece, zamanın bir anında gördüğümüz, yaptığımız, hissettiğimiz, düşündüğümüz şeyleri hatırlarız, yani hafızamız diğerlerininkiyle karışmaz. Hafızamız uzamda ve zamanda oldukça dar bir şekilde sınırlandırılmıştır. Kolektif hafıza da öyledir fakat bu sınırlar aynı değildir. Daha sıkışık, çok daha uzak da olabilirler. Hayatımın seyri boyunca içinde yer aldığım ulusal grup, hatırladığımı söylediğim ama sadece gazetelerden ya da olaylara doğrudan karışmış olanların tanıklıklarından bildiğim birtakım olayların tiyatrosudur. Bu olaylar ülkenin hafızasında bir yer işgal ediyor. Ancak ben bu olaylara bizzat tanık olmadım. Onları zihnimde canlandırdığımda, diğerlerinin, benimkini tamamlamak ya da güçlendirmek için hep yanımda olmayan fakat tekrar etmek istediklerimin yegâne kaynağı olan hafızasına tamamen yerleşmek zorundayım. Bu olayları çoğunlukla, ben doğmadan önce meydana gelmiş eski olaylardan ne daha iyi ne de daha başka bir biçimde hatırlıyorum. Yanımda, konuşarak ya da okuyarak büyütebileceğim, tarihsel hatıralardan oluşan bir bagaj taşıyorum. Fakat buradaki, ödünç alınmış ve bana ait ol-

mayan bir hafıza. Ulusal düşüncede bu olaylar yalnızca kurumlar değiştirildiği için değil, gelenek, grubun bazı bölgelerinde, bazı siyasi partilerde, illerde, mesleki sınıflarda, hatta tanıkları şahsen tanımış bazı ailelerde ve bazı insanların evlerinde gayet canlı bir biçimde sürdüğü için derin bir iz bıraktı. Bunlar benim için kavramlar ve semboller; az çok popüler bir formda bana görünüyorlar; onları hayal edebiliyorum; ama onları tamamen hatırlamam imkânsız. Kişiliğimin bir parçası tarafından, içerisinde yer aldığım süre boyunca orada meydana gelen hiçbir şeyin ve ben girmeden önce onu meşgul eden ve dönüştüren hiçbir şeyin bana tamamen yabancı olmamasını sağlayacak şekilde gruba sokuldum. Fakat eğer böyle bir hatırayı kendi bütünlüğü içerisinde yeniden oluşturmak isteseydim, grubun bütün üyeleri nezdinde maruz kaldığı tüm deforme olmuş ve eksik kopyaları birbirine yaklaştırmam gerekecekti. Buna karşılık, benim kişisel hatıralarım tamamen bana ait, tamamen bende mevcut.

Bu sebeple, gerçekten de, dilersek birini içsel ya da iç, diğerini dışsal; ya da birini kişisel hafıza, diğerini ise toplumsal hafıza olarak adlandırabileceğimiz iki hafızayı birbirinden ayırt etmek gerekecektir. Daha de kesin olarak şöyle diyeceğiz: otobiyografik hafıza ve tarihsel hafıza. Neticede, yaşamımızın tarihi genel tarihin bir parçası olduğundan, otobiyografik hafıza tarihsel hafızadan yardım alacaktır. Fakat ikincisi, birincisinden elbette çok daha geniş çaplı olacaktır. Öte yandan otobiyografik hafıza, geçmişi bize yalnızca özetlenmiş ve şematik bir biçimde sergileyecekken, yaşamımızın hafızası bize çok daha süreğen ve daha yoğun bir tablo sunacaktır.

Yalnız kişisel hafızamızı içeriden, kolektif hafızayı ise dışarıdan tanıdığımız şüphe götürmez olsa da, gerçekte bu ikisi arasında keskin bir karşıtlık bulunacaktır. Reims'i hatırlıyorum çünkü orada bütün bir yıl boyunca yaşadım. Jeanne d'Arc'ın Reims'te bulunduğunu ve VII Charles'ın burada kutsandığını da hatırlıyorum çünkü bunun söylendiğini duydum ya da bunu okudum. Jeanne d'Arc tiyatroda, sinemada vb. o kadar sık temsil edildi

ki, Jeanne d'Arc'ı Reims'te hayal etmekte hiçbir zorluk yaşamıyorum. Aynı zamanda, olayın kendisine tanık olamadığımı gayet iyi biliyorum, okuduğum ya da duyduğum kelimelerde, zaman içerisinde oluşturulmuş ve bana bu geçmişten ulaşan her şey olan simgelerde bu noktada duruyorum. Bu, bildiğimiz tüm tarihsel olgularda da aynıdır. Özel isimler, tarihler, uzun bir ayrıntı dizisini özetleyen formüller, kimi zaman bir anekdot ya da bir hikaye; bu, eski olayların, oldukça kısa, mezarlarda okuduğumuz yazıların çoğuyla aynı doğrultuda genel ve yetersiz bir mezar taşı yazısı. Bunun sebebi, tarihin gerçekten de uzamın ölçüldüğü ve her an yeni mezarlar için yer bulmanın gerektiği bir mezarlığa benzemesi.

Eğer geçmiş sosyal çevre bizim için yalnızca böyle tarihsel simgelenişlerle var olmaya devam etseydi, eğer kolektif hafıza, daha genel anlamda, tarihlerden ve olayların keyfi tanımları ve hatırlatmalarından başka bir şey içermeseydi, bizim çok dışımızda kalacaktı. Oldukça geniş olan ulusal topluluklarımızda pek çok yaşam, gazete okuyan ve kamu işlerine belli bir önem gösterenlerin büyük bölümünün ortak çıkarlarıyla temas etmeden geçer. Kendimizi bu derece izole etmediğimiz halde bile, uzun dönemler boyunca, birbirini izleyen günlerin içine çekilmiş şekilde artık "neler olduğunu" bilmeyiz. Sonradan, o döneme ait en dikkate değer kamusal olayları hayatımızın bu bölümünün etrafında gruplandırmayı belki düşünürüz. 1877'de, ben doğduğumda, dünyada ve benim ülkemde neler olmuştu? Bu, 16 Mayıs'ın[6] gerçekleştiği, siyasi durumun haftadan haftaya değiştiği, Cumhuriyet'in gerçek anlamda doğduğu yıldı. Broglie hükümeti iktidardaydı. Gambetta ilan ediyordu: "Ya boyun eğmek ya da istifa etmek gerek". Ressam Courbet o dönemde ölmüştü. Yine o dönemde, Victor Hugo *Yüzyılların Efsanesi*'nin ikinci cildini yayımlamıştı. Paris'te, Saint-Germain Bulvarı tamamlan-

6 T.S.N.: 16 Mayıs 1877. Dönemin hükumetine istifa çağrısında bulunulan tarih. Sonucunda Parlamento feshedilmiş ve yapılan yeni seçimleri de Léon Gambetta önderliğindeki Cumhuriyetçiler kazanmıştır.

mış, Cumhuriyet Caddesi açılmaya başlamıştı. Avrupa'da tüm dikkatler Rusya-Türkiye savaşı üzerindeydi. Osman Paşa, uzun ve kahramanca bir savunmadan sonra Plevne'yi teslim etmek zorunda kalmıştı. Böylelikle, içerisinde tek başıma kaybolduğumu hissettiğim, epey geniş bir çerçeve oluşturdum. O andan itibaren, şüphesiz ki ulusal hayatın akımına kapıldım fakat hemen, orada sürüklendiğimi hissettim. Gemideki bir yolcu gibiydim. İki kıyı gözümün önünden geçiyor; deniz yolculuğu, bu manzaranın çerçevesi içinde yerini alıyor. Fakat varsayalım ki kişi bir düşüncenin içine çekilmiş ya da seyahat arkadaşları tarafından dikkati dağıtılmış olsun. Kıyıda neler olduğuyla yalnızca ara sıra ilgilenecek ve sonradan, deniz yolculuğunu manzaranın detaylarını çok fazla düşünmeden hatırlayabilecek ya da takip edilen yolu harita üzerinde takip edebilecek; böylece, unutulmuş bazı hatıraları belki anımsayacak, diğerlerini belirginleştirecek. Ancak her halükarda, kat edilen ülkeyle yolcu arasında gerçek anlamda bir temas bulunmamış olacak.

Bazı psikologlar, hafızamızın yardımcıları olarak, tarihsel olayların bir saatte işaretli ya da takvimde belirlenmiş zaman bölünmelerinden başka bir rol oynamadığını belki hayal etmek isteyebilir. Hayatımız sürekli bir devinimle geçer. Ancak, gerçekleşen şeylere döndüğümüzde, kolektif zamanı kısımlara bölmek bizim için her zaman olasıdır. Böyle tanımlanan toplumsal zaman, bilinçler tarafından yaşanmış sürelerin tamamen dışında olacaktır. Astronomik zamanı ölçen bir saat söz konusu olduğunda bu belirgindir. Fakat aynı şey, geçmişin kadranında işaretlenmiş, ulusal hayatın, gerçekleştiklerinde bazen görmezden geldiğimiz ya da önemlerinin ancak sonradan farkına vardığımız en dikkat çekici olaylarına tekabül eden tarihler için de geçerlidir. Böyle bir durumda hayatlarımız toplumsal bedenlerin yüzeyine bırakılacak, toplumsalın devrimlerinde onları takip edecek, sarsıntılarının geri tepmesine maruz kalacaktır. Ancak bir olay, tarihsel olgular dizisi içerisinde yalnızca, oluştuktan bir süre sonra yer alır. O halde, hayatımızın çeşitli evrelerini, o şoktan sonra

ulusal olaylara bağlayabiliriz. Bu durumda, bizi referans noktalarına bağlayan olaylarda olduğu gibi, kolektif hayatın parçalarını düşünmekten ibaret olan işlemin de yapay ve dışsal olduğunu bundan başka hiçbir şey daha iyi kanıtlayamayacaktır. Dikkatimizi ya bireysel hafızaya ya da kolektif hafızaya sabitlediğimizde, aslında iki ayrı nesneyi incelediğimizi de yine bundan başka hiçbir şey daha açık bir biçimde göstermeyecektir. Grubun hayatının özünü oluşturan olaylar ve tarihler, birey için yalnızca, sadece gruptan çıkmak koşuluyla düşüneceği dışsal simgeler olabilir.

Elbette, eğer kolektif hafızanın tarihsel olgulara ait tarih dizileri ya da listelerinden başka bir malzemesi olmasaydı, hatıralarımızın saptanmasında yalnızca ikincil bir rol oynardı. Ancak bu, son derece dar ve gerçekle örtüşmeyen bir görüştür. Bu sebeple, kolektif hafızayı bu formda sunarken zorlandık. Oysa kolektif hafızayı bu şekilde kavrama şekli genel anlamda kabul görmüş bir tezle oldukça bağlaşmaktadır. Hafızayı çoğunlukla tamamen bireysel, yani yalnız kendi kaynaklarına indirgenmiş, diğerlerinden izole ve önceden içinde bulunduğu durumları ya iradi olarak ya da şans eseri hatırlayabilen bir bilinçte ortaya çıkan bir yeti gibi değerlendiririz. Bununla birlikte genellikle, hatıralarımızı bir uzam ve zaman içerisinde diğerleriyle uzlaştığımız kısımlara koyduğumuzu ve onları yalnızca içerisinde yer aldığımız gruplara göre bir anlamı olan tarihler arasına da yerleştirdiğimizi yadsımamız mümkün olmadığı için böyle bir kavrayışa sahibiz. Ancak bu, bu türden bir kavrayışı kabul edenlerin zihninde, bireysel hafızanın özgüllüğüne zarar veremeyecek bir tür asgari imtiyazdır.

Birbirlerine gerçek anlamda nüfuz edişleri (dönemin tarihi)

"1835 yılında hayatımı yazarken, diye belirtir Stendhal, çok fazla şey keşfettim... Korunmuş fresk parçalarının yanında tarihler yer almıyordu; tarih avına çıkmam gerekiyordu... 1799'da Paris'e gelişimden itibaren hayatım gazetedeki olaylarla kesişti-

ğinden, bütün tarihler doğru... 1835'te, fizyonomiyi ve olayların 'niçin'ini keşfediyorum" (*Henri Brulard'ın Hayatı*). Tarihler ve temsil ettikleri tarihsel ya da ulusal olaylar (zira Stendhal onları bu anlamda algılıyor), en azından görünüşte, hayat koşullarımızın tamamen dışında olabilir; ancak sonradan onları düşündüğümüzde, "çok fazla şey keşfediyoruz", "birçok olayın 'niçin'ini keşfediyoruz". Bu pek çok anlamda algılanabilir. Yakın tarihin sayfalarını karıştırdığımda ya da doğduğum tarihten itibaren hayatımın ilk sekiz-on yılı boyunca Fransa'da veya Avrupa'da birbirini izlemiş çeşitli olayları gözden geçirdiğimde, o zamanlar varlığından habersiz olduğum bir dış çerçevenin gerçekten de var olduğu izlenimine kapılıyor ve çocukluğumu kendi dönemimin tarihi içerisine yerleştirmeyi öğreniyorum. Fakat hayatımın bu ilk evresini böyle dışarıdan aydınlatırsam, hafızam, kişisel olduğu için bununla çok az zenginleşir ve çocukluk geçmişimde yeni ışıkların parladığını ve yeni nesnelerin belirip ortaya çıktığını göremem. Şüphesiz ki bunun sebebi, o zamanlar gazeteleri henüz okumuyor ve yetişkinlerin konuşmalarına da katılmıyor oluşum. Bugün, ebeveynlerimin ilgilenmek zorunda kaldığı genel ve ulusal koşullar hakkında bir fikir, fakat elbette keyfi bir fikir oluşturabilirim: Bu olgular hakkında, onların ailemde oluşturduğu tepkilerden daha fazla hiçbir direkt hatıram yok. Bana öyle geliyor ki, çocuk izlenimlerimin çerçevesine giren ilk ulusal olay, (ben sekiz yaşındayken) Victor Hugo'nun toprağa verilmesi olmuştu. Kendimi babamın yanında görüyorum; bir önceki gün, katafalkın kurulmuş olduğu l'Arc de Triomphe de l'Étoile'a doğru yola koyulduğumuzu ve ertesi gün de, Soufflot sokağının Gay-Lussac sokağına açı yaptığı yerde, geçit töreni için bir balkonda hazır bulunduğumuzu hatırlıyorum. Bu tarihe dek, başka hiçbir sarsıntı, kapsamı içinde olduğum ulusal gruptan bana ve kaygılarımın dar çemberine ulaşmadı mı? Bununla birlikte, ebeveynlerimle temastaydım; pek çok etkiye açıktılar; kısmen eskiden oldukları gibiydiler çünkü bu devirde, bu ülkede, bu siyasi ve ulusal koşullarda yaşıyorlardı. Olağan görünüşlerinde, duy-

gularının genel renginde, belirli "tarihsel" olayların izini belki bulamıyorum. Ancak şüphesiz, Fransa'da, 1870-1871 savaşını[7] takip eden on, on beş, yirmi yıllık dönem boyunca, benzersiz ve başka hiçbir dönemde yeniden karşılaşamayacağımız bir psikolojik ve sosyal atmosfer vardı. Ebeveynlerim bu devrin Fransızlarıydı, kişiliklerinin bir parçası olmayı bırakmayan ve erkenden dikkatimi çekmek zorunda olan bazı alışkanlıkları o dönemde edindiler ve davranışları o dönemde takındılar. O halde, bu artık tarih ya da olgu meselesi değil. Kuşkusuz ki tarih çoğunlukla, çağdaş da olsa, fazlaca soyut olan bir dizi kavrama indirgenir. Fakat ben, o döneme ait tablolara, portrelere, gravürlere baktığımda; çıkan kitapları, oynanan piyesleri, dönemim yaşam tarzını, şakaları ve o zamanlar beğenilen espri tarzını düşündüğümde onları tamamlayabilirim, fikirlerin yerine imgeleri ve izlenimleri koyabilirim. Oysa bugünden baktığımızda, kaybolmuş ve bu şekilde yapay yollarla yeniden yaratılmış bir dünyaya ait olan bu tablonun, ebeveynlerimizin izdüşümünü yansıtacağımız biraz eğreti bir temel haline geleceğini pek düşünmeyiz. Tam aksine, her hatırladığımda yeniden bulduğum gibi, eğer bu tablo, yakın geçmişin tarihsel incelemesinin yeniden oluşturmama izin verdiği çerçeve içerisine bu kadar doğal bir biçimde yerleşiyorsa bunun sebebi, onun izini zaten taşıyor olmasıdır. Keşfettiğim şey, bu küçük dünyaya ait hatıralarımda, yeterli bir dikkat çabasıyla, onun dâhil olduğu ortamın imgesini bulabildiğim şeydir. Birbirlerine bağlamayı düşünmem ve anlamlarını aramam için belki de fazla tanıdık olan savrulmuş pek çok ayrıntı şimdi kopuyor ve yeniden birleşiyor. Ebeveynlerimin fizyonomisinde ve bu dönemin görünümünde, varlıkların kişisel doğasıyla veya koşulların herhangi başka bir zamanda oluşabileceği şekliyle değil, tüm insanlar gibi ebeveynlerimin ve buna paralel olarak da onların arkadaşları ve o dönemde temasta olduğum tüm diğer yetişkinlerin kendi zamanlarında içinde bulundukları dönemin

7 T.S.N.: Fransa-Prusya Savaşı. Sonucunda Alsace'ın tamamı, Lorraine'in de bir bölümü Prusya'ya bırakılmıştır.

ulusal ortamıyla açıklananları ayırt etmeyi öğreniyorum. O dönemde nasıl yaşandığını, nasıl düşünüldüğünü betimlemek istediğimde düşüncem doğrudan onlara yöneliyor. Çağdaş tarihin beni önceki yüzyılların tarihinden tamamen farklı bir biçimde ilgilendirmesi de bundan. Elbette, olayları yalnızca kitaplardan tanıdığım için, ayrıntılarını hatırladığımı söyleyemem. Ancak, diğerlerinden farklı olarak, içerisine dalmış olduğum ve o zamanki hatıralarımın bir bölümü de bunun yansımasından başka bir şey olmadığı için, bu dönem benim hafızamda yaşamakta.

Demek oluyor ki, söz konusu olan çocukluk hatıralarımız olsa bile, eski izlenimlerimizi oldukları gibi yeniden meydana getirecek, bizi ailemizin, okulun ve arkadaşlarımızın dar çemberinden hiç çıkartmayacak bir kişisel hatırayı, tarihsel olarak adlandırılabilecek olan ancak o zamanlar tam da bilemediğimiz ulusal olayları kapsayacak başka bir hatıradan ayırmamak daha uygun düşecektir. Öyle ki, biz bu hatıralardan bir tanesiyle, hayatımızın bizden habersiz süregiden bir dönemime girerken, diğeri, bizi yalnızca kendimizle ya da çocuğun dünyasını kuşatan grubun sınırlarına kadar gerçek anlamda genişlemiş bir ben ile temasa geçirecektir. Hafızamız, öğrenilmiş tarihe değil, yaşanmış tarihe dayanır. Tarih dendiğinde, olayların ve zamanların kronolojik olarak birbirini takip etmesi değil, bir dönemin diğerlerinden ayırt edilmesini sağlayan ve genellikle kitapların ve hikâyelerin bize sadece epey şematik ve eksik bir tablosunu sunduğu her şey anlaşılmalıdır.

Burada, bireysel hafızamızın üzerine temellenebileceği ve kesin bir çerçeve oluşturan bu kişisel olmayan karakterin, bu soyut belirliliğin ve bu görece yalınlığın tarihi olacak bu kolektif hafıza biçiminin örtüsünü kaldırmakla eleştirileceğizdir elbet. Eğer böyle olayların ya da sonradan tarihsel bir anlamı olacak olaylar karşısında ebeveynlerimizin gösterdiği tutumun veyahut da yalnızca bir dönemin gelenekleri, konuşma ve davranış biçimlerinin üzerimizde bıraktığı izlenimleri incelemeye devam edersek, tüm bunlar, çocukluk yaşantımızı meydana getiren ve

ulusal hafızanın içermeyeceği diğer her şeyden nasıl ayrılacaktır? Çocuk, hayatın onun gözlerinin önüne serdiği tablonun ardışık bölümlerine nasıl farklı değerler atfedebilecek? Bir savaş, bir ayaklanma, bir ulusal tören, bir halk bayramı, yeni bir taşımacılık yöntemi, bir kentin sokaklarını dönüştüren çalışmalar, gerçekte iki bakış açısından değerlendirilebilir. Bunlar türlerinin yegâne olgularıdır ve bunlarla beraber grubun varlığı değişime uğrar. Fakat öte yandan, bireysel bilinçleri kat eden bir dizi imge içerisinde çözülürler. Eğer yalnızca bu imgeleri akılda tutarsanız bunlar, bir çocuğun zihninde, tekillikleriyle, parlaklıklarıyla, yoğunluklarıyla, diğer imgelerle tezat oluşturabilir. Benzer kapsamdaki olaylarla uyuşmayan pek çok imge için de aynısı geçerlidir. Bir çocuk geceleyin, askerlerle dolu bir gara geliyor. Bu askerler siperlerden dönüyor ya da yeniden siperlere gidiyorlar veya sadece tatbikat yapıyor olsalar bile bu, çocuğu ne daha fazla ne de daha az etkileyecek. Uzaktan, Waterloo Savaşı'nın gürleyen topu, karışık bir gök gürültüsü değilse neydi? Bu ufacık çocuk gibi algılarına indirgenmiş bir varlık, böyle görüntülerden yalnızca dayanıksız ve kısa süreli bir hatıra taşıyacaktır. İmgenin ardında tarihsel gerçekliğe ulaşabilmesi için, kendisinin dışına çıkması, grubun görüş açısından bakması, bir olgunun bir tarihe nasıl işaret ettiğini görebilmesi gerekecektir, çünkü kaygıların, ilgilerin ve ulusal tutkuların çemberine girmesi gerekir. Fakat bu noktada olgu, kişisel bir izlenimle karışmaya son verir. Artık tarihin taslağıyla yeniden temasa geçiyoruz. Bu nedenle, tarihsel hafızayı temel almak gerektiğini söyleyeceğiz. Çocukluk yaşantımın dışında olan bu olgu, onun aracılığıyla bir günü, bir saati yine de damgasıyla işaretleyecek ve onun aracılığıyla bu damganın görüntüsü bana saati ya da günü hatırlatacaktır. Ancak, bu damganın kendisi, dışarıdan gelen, kişisel hafızamla ve çocukluk izlenimlerimle ilgisi olmayan yüzeysel bir işarettir.

Böyle bir betimlemenin temelinde, yine zihinlerin net bir şekilde birbirinden ayrı olduğu fikri yatmakta. Ayrıca, her birimiz önce kendisiyle sınırlandırılmıştır ve çoğunlukla da böyle kalır.

O halde, kişinin diğerleriyle iletişim kurmasını ve düşüncelerini onlarınkilerle uzlaştırmasını nasıl açıklayacağız? Bunun için, bireyin kendisine, tüm kişisel düşüncelerinin dışında, fakat onları saran bir çeşit yapay ortam, kolektif bir zaman ve uzam ve yine kolektif bir tarih yarattığını kabul edeceğiz. Bireylerin düşünceleri bunun gibi çerçevelerde bir araya gelecektir ki bu da, her birimizin kendisi olmayı geçici olarak bırakacağını varsayar. Kişi, kısa süre içerisinde, dışarıdan hazır getirdiği referans noktalarını ve bölünmeleri hafızasına sokarak kendisine dönecektir. Bu dışsallığa hatıralarımızı bağlayacağız fakat bu hatıralar ve bu dayanak noktaları arasında hiçbir samimi bağ ve hiçbir fiziksel birlik bulunmayacak. Tam da bu nedenle, bu tarihsel ve genel kavramlar, burada yalnızca çok tali bir rol oynayacaktır: Kişisel hafızanın ön ve otonom varlığını kabul edilmiştir. Bu görüşe göre, kolektif hatıralar, bireysel hatıraların üzerine eklemlenecek ve böylelikle onlara daha kullanışlı ve daha güvenilir bir biçimde sahip olmamızı sağlayacaktır; fakat önce bireysel hatıraların orada olması gerekir elbette. Aksi halde hafızamız boş çalışır. Meseleye bu şekilde bakarsak, bir arkadaşımla ilk defa karşılaştığım bir gün ya da M. Blondel'in dediği gibi, lisedeyken bir ilk gün mutlaka olmuştur. Bu, tarihsel bir kavramdır; fakat eğer içimde bu ilk karşılaşmaya ya da bu ilk güne dair kişisel bir hatıra saklamadıysam, bu tarihsellik havada kalır, bu çerçeve boş kalır ve hiçbir şey hatırlamam. Hafızanın tüm eylemlerinde, kendi kendisine yetebilen bir bireysel bilincin gerekliliği ve varlığı bu şekilde açıklanmış gibidir.

Çocukluktan itibaren yaşanan tarih

Peki ama bir yanda çerçevesi olmayan ya da geçmişi sınıflandırmak için yalnızca dilin kelimelerini ve pratik hayattan ödünç alınmış bazı kavramları düzenleyen bir hatırayı, diğer yandan ise hafızasız, yani hiç oluşturulmayacak, yeniden oluşturulmayacak ve bireysel hafızalarda korunmayacak tarihsel ya da kolektif bir çerçeveyi gerçekten ayırt edebilir miyiz? Bunu pek düşünmüyoruz. Çocuğun, hayatın tamamen hassas aşamasını geçer geçmez,

imgelerin ve algıladığı tabloların anlamıyla ilgilenmeye başlar başlamaz diğerleriyle ortaklaşa düşündüğünü ve düşüncesinin, bütünüyle kişisel izlenimlerin dalgası ve çeşitli kolektif düşünce akımları arasında paylaştırıldığını söyleyebiliriz. Çocuk artık kendisiyle sınırlandırılmış değildir çünkü bakışlarını gezdirirken yalnız olmadığını bilir ve bu da yeni perspektifler açar. Fakat bu sırada, yine de kendisinin dışına çıkmamıştır ve grubunun üyelerinde ortak olan bu düşünce serilerine kendisini açmak için bilincini boşaltmak zorunda değildir. Çünkü herhangi bir açıdan ve herhangi bir bakımdan, dışarıya dönük bu yeni kaygılar, burada içsel insan olarak adlandıracağımız kavramı daima ilgilendirir, yani kişisel yaşamımıza tamamen yabancı değildirler.

Çocuk Stendhal, büyükbabasının oturduğu evin balkonundan, Grenoble'de Devrim'in başında patlak veren bir halk ayaklanmasını desteklemişti: Kiremit Günü[8]. "Görüntü, diyor, kafamda daha net olamaz. Belki de bundan 43 yıl önceydi. Süngü darbesiyle sırtından yaralanmış bir işçi, kollarını omuzlarından geçirdiği iki adamın desteğiyle acılar içinde yürümekteydi. Üzerinde kıyafet yoktu, gömleği ve çin bezinden yapılmış devetüyü rengi veya beyaz pantolonu kan içindeydi. Onu hala görüyorum. Bol miktarda kan akan yara sırtın alt kısmındaydı, neredeyse göbekle aynı hizadaydı... Bu bahtsız adamı, (6'ncı katına çıkarıldığı) Perier evinin merdivenlerinin her katında tekrar gördüm. Bu, doğal olarak, o dönemden bana kalan en net hatıra" (*Vie de Henri Brulard*, s. 64). Burada aslında bir imge var fakat bir tablonun, Stendhal'in seyircisi olduğu bir halk ve devrim sahnesinin ortasında bulunmakta: Stendhal hikâyeyi sonradan sık sık duymak zorunda kaldı, özellikle de bu ayaklanma çok çalkantılı, belirleyici bir öneme sahip bir siyasi sürecin başlangıcı olarak ortaya çıktığında. Her halükarda, bu günün en azından Grenoble tarihinde yerini alacağını o anda bilmiyor olsa da, sokağın alı-

8 T.S.N.: 7 Haziran 1788'e tarihlenir. XVI. Louis'nin ordularına karşı başlatılan ayaklanmada, halk çatılardaki kiremitleri silah amaçlı kullandığı için bu ad verilmiştir. Fransız İhtilali'ni tetikleyen olay olarak da kabul edilir.

şılmamış hareketliliği, ebeveynlerinin hareketleri ve yorumları, olayın, kendi aile ya da sokak çevresini aştığını anlaması için yeterliydi. Aynı şekilde, bu dönemin başka bir gününde kendisini kütüphanede, insanlarla dolu bir salonda büyükbabasını dinlerken buluyor. "Fakat bu dünya neden var? Hangi vesileyle? İmgenin söylemediği de bu. İmge yalnızca imgedir" (a.g.e., s. 60). Bununla birlikte, eğer imge bu dönemde Stendhal'de ortaya çıkması gereken ve hâlihazırda onun daha geniş bir kolektif düşünce akımına katılmış olmasını sağlayan kaygıların oluşturduğu Kiremit Günü gibi bir çerçevede yer almamış olsaydı, Stendhal hatırayı muhafaza edecek miydi?

Hatıra bu bütüne hemen dâhil olmayabilir ve biz olayın manasını anlayana kadar da belli bir süre geçebilir. Esas olan, anımsadığımız anın yeterince erken, yani hatıra hâlâ canlıyken gelmesidir. O halde, tarihsel anlamını bir şekilde etrafa yaymasını hatıranın bizzat kendisi üzerinden görürüz. Çocukken, yetişkinlerin bizi fazlasıyla etkileyen olgu karşısındaki tavrından, bu hatıranın korunmayı hak ettiğini zaten biliyorduk. Eğer bu hatırayı anımsıyorsak, bunun sebebi, etrafımızda onunla ilgilenildiğini hissetmiş olmamızdır. Bunun nedenini ileride daha iyi anlayacağız. Hatıra, başlangıçta olaylar bütününün gayet içindeydi fakat bazı engeller tarafından alıkonmuştu, çok kenarda kalıyordu, kıyı otlarına takılmıştı. Diğer birçok toplumsal düşünce de çocuğun zihninde gezinir, ancak kendilerine ait olan her şeyi yalnızca uzun vadede alırlar.

Hatırlıyorum (bu benim en eski hatıralarımdan biridir), Gay-Lussac sokağındaki evimizin önünde, Oşinografi Enstitüsünün şimdiki yerinde, bir manastırın kenarında, Rusların geldiği küçük bir otel vardı. Onları kürklü kalpakları ve üstlükleriyle kapının önünde otururken görüyorduk, eşlerini ve çocuklarını görüyorduk. Kıyafetlerinin ve tiplerinin yabancılığına rağmen, yoldan geçenlerin durduğunu ve ebeveynlerimin de onlara bakmak için balkona çıktığını fark etmeseydim, belki de onları bu kadar uzun süre boyunca dikkate almayacaktım. Bunlar, kuduz

kurtlarca ısırılmış ve Pasteur tarafından tedavi edilmek için bir süreliğine Paris'e, Ulm sokağı ve École Normale civarına yerleşmiş olan Sibirya sakinleriydi. Pasteur adını ilk defa duyuyordum ve buluşlar yapan bilim insanlarının var olduğunu yine ilk defa düşünüyordum. Bu konu hakkında söylenenleri hangi noktaya kadar anlıyor olduğumu zaten bilmiyorum. Belki de ancak sonradan bütünüyle anladım. Fakat eğer düşüncem bu imge vesilesiyle yeni ufuklara, gitgide daha az izole olduğumu hissettiğim bilinmeyen bölgelere yönelmeseydi, bu hatıranın zihnimde bu kadar net bir biçimde kalacak olduğunu zannetmiyorum.

Toplumsal ortamdaki bir şokun sonucu olarak, çocuğun onu çevreleyen dar çevrenin birdenbire açıldığını gördüğü bu vesileler, normalde çıkmadığı seviyede bir siyasal ve ulusal yaşamın ani kaçışlarla yaptığı bu açığa çıkarmalar oldukça enderdir. Çocuk, yetişkinlerin ciddi konuşmalarına karışacağı, gazeteleri okuyacağı zaman, bilinmez bir diyarı keşfetme hissine sahip olacaktır. Yine de bu, ailesinden ya da kendi arkadaşlarının ve ebeveynlerinin arkadaşlarının oluşturduğu küçük gruptan daha geniş bir çevreyle ilk kez temasa geçişi olmayacaktır. Ebeveynlerin kendi merakları, çocukların başka merakları vardır ve bu iki düşünce bölgesini ayıran sınırın hiç aşılmaması için birçok sebep mevcuttur. Fakat çocuk aynı zamanda, algılarının alışılmış sadeliğinin ona yaklaştığı bir yetişkin kategorisiyle de temas halindedir. Bunlar örneğin hizmetçilerdir. Çocuk onlarla rahatça konuşur ve ebeveynlerinin "onun yaşına göre" olmayan her şeyi mahkûm ettiği ceza ve sessizlikten rövanşını alır. Hizmetçiler bazen çocuğun önünde ve çocukla serbestçe konuşabilir ve o da onları anlar çünkü hizmetçiler sıkça, büyük çocuklar gibi kendilerini pat diye ifade eder. 1870 Savaşı, Komün, İkinci İmparatorluk, Cumhuriyet hakkında bildiğim ve anlayabildiğim neredeyse her şey bana, bu olayların ve bu rejimlerin halkın hayal gücüyle boyanmış tablosunu tartışmasız kabul eden, hurafeler ve önyargılarla dolu ihtiyar bir hizmetçinin bunlar hakkında anlattıklarıyla ulaştı. Köylülerin, işçilerin, küçük insanların çevrelerinde yayı-

lan belli belirsiz söylentiler bana onun aracılığıyla ulaşıyordu. Ebeveynlerim bu söylentileri duyduklarında omuz silkebiliyorlardı. Bu anlarda düşüncem, olayların kendisi hariç, bu söylentilerle çalkalanmış çevrelerin en azından bir kısmını belli belirsiz kavrayabiliyordu. Hafızam bugün hâlâ, çocukluğumun bu ilk tarihsel çerçevesini ilk izlenimlerimle eşzamanlı olarak hatırlıyor. Her halükarda, ben doğmadan kısa bir süre önce olmuş olan olayları ilk başta bu biçimde hayal ettiysem ve eğer bugün bu hikâyelerin hangi noktalarda kesin olmadığını bilebiliyorsam, o halde bu çalkantılı dönemi hiç incelememişim gibi yapamam, bu bulanık imgelerin birden fazlası eski hatıramı hâlâ -onları deforme ederek- çevrelemiyormuş gibi de davranamam.

Nesiller arasındaki canlı bağ

Çocuk, daha yaşlı ebeveynleriyle de temas halindedir ve onlarla daha da eski bir geçmişe kadar gider. Yaşlı ebeveynler çocuklarla yakınlaşır çünkü belki de, elbette farklı sebeplerden dolayı, her iki grup da ebeveynlerin dikkatlerini odakladıkları dönem olaylarıyla ilgilenmez. "Kırsal topluluklarda, der Marc Bloch, gün içerisinde baba ve anne tarlayla ya da evin binbir işiyle meşgul olurken, çocuklar 'yaşlıların' gözetimine bırakılır ve onlardan, miras bırakılmış her çeşit gelenek ve göreneği, doğrudan ebeveynlerinin verdikleri kadar hatta onların verdiklerinden daha fazla alırlar" ("Kolektif hafıza, gelenekler ve görenekler", *Revue de Synthèse Historique*, 1925, no: 118-120, s. 79). Elbette, daha yaşlı ebeveynler de "kendi zamanlarının" insanlarıdır. Çocuk, bunun hemen farkına varmamasına rağmen ve büyükbabasının, sadece yaşlı olmasıyla ve yaşadığı, doğduğu ve izini taşıdığı eski toplumdan aldıklarıyla açıklanıyor gibi görünen kişisel özelliklerini ayırt edememesine rağmen yine de, büyükbabasının evine girerken, onun semtine ya da yaşadığı şehre gelirken, farklı ve aynı zamanda ona yabancı olmayan bir bölgeye girdiğini belli belirsiz hisseder. Çünkü bu bölge, ailesinin en yaşlı üyelerinin görüntüsüyle ve var olma biçimiyle örtüşmektedir. Burada, daha yaşlı ebeveynler, bugünün yaşamına ve toplumuna bütünüyle

dâhil olmamış halleriyle, çocuğun doğrudan ebeveynlerinin yerini alır; çocuğun kendisi de bunu fark eder. Çocuk, kendisiyle doğrudan veya dolaylı ilgili olan olaylarla ilgilendiği gibi, zaman farkını unutan ve bugünün üzerinden geçmişi geleceğe düğümleyen bu yaşlı insanların hikâyelerinde şimdi yeniden ortaya çıkan her şeyle de nasıl ilgilenmez? Hafızasında böylece sabitlenenler, yalnızca olgular değil, aynı zamanda eskinin var olma ve düşünme biçimleridir. Bazen, bugün yalnızca dışarıdan, tarih, tablolar, edebiyat aracılığıyla tanıyabileceğimiz dönemlerle doğrudan temasa geçmek noktasında zamanında sahip olduğumuz bu eşsiz fırsattan daha fazla faydalanamamış olmanın pişmanlığını yaşarız. Kaldı ki çoğu zaman, yaşlı bir ebeveynin görünüşü, bize eski bir dönem ve toplum hakkında gösterdiği her şeyle bir şekilde dolu olduğu ölçüde, biraz silinmiş bir fiziksel görünüm olarak değil, bu dönemi özetleyen ve yoğunlaştıran bir tablonun ortasında yer alan bir kişiliğin ışığı ve rengiyle hafızamızda yer tutar. Ailesinin tüm üyeleri arasından, Stendhal neden özellikle büyükbabasının bu kadar derin bir hatırasını sakladı ve bize onun bu derece canlı bir portresini çiziyor? Büyükbabası onun için XVIII. yüzyılın bitişini temsil ettiği, o dönemim "filozoflarının" birkaçını tanıdığı ve mensubu olmaktan vazgeçmeyeceği Devrim öncesi toplumuna gerçek anlamda girmesini sağladığı için değil mi? Eğer bu ihtiyarın kişiliği onun düşüncesinde Diderot'nun, Voltaire'in, d'Alembert'in eserlerine, küçük bir taşranın daracık ve muhafazakâr ufkunu aşan bir ilgi ve duygu çeşidine erkenden bağlanmış olmasaydı, büyükbabası Stendhal'in en çok değer verdiği ve en çok bahsettiği ebeveyni kuşkusuz olmazdı. Stendhal tarafından belki pek çok ayrıntılı bilgiyle yine de hatırlanabilirdi fakat onun hafızasında böyle bir yere sahip olmayacaktı. Evet, bu, XVIII'inci yüzyıl; fakat yaşanmış olan ve içerisinde onun düşüncesinin gerçek anlamda yayıldığı, büyükbabasının benzerliğini tüm derinliğiyle ona sunan bir XVIII'inci yüzyıl. Hafızanın kolektif çerçeveleri, sadece tarihler ve adlar değildir, kat edildiği sürece geçmişimizle yeniden buluştuğumuz düşünce ve deneyim akımlarını temsil eder.

Tarih tüm geçmişten ibaret değildir fakat geçmişten tüm geriye kalanı da ifade etmez. Diğer bir ifadeyle, yazılı bir tarihin yanında, zaman boyunca sürüp giden ve yenilenen, sadece görünüşte yok olmuş bu çok sayıda eski olaylar bütününü yeniden bulmanın mümkün olduğu yaşayan bir tarih mevcuttur. Eğer böyle olmasaydı, kolektif hafızadan bahsetmeye hakkımız olur muydu ve kişisel bir tarafı olmayan ve örtüsü kaldırılmış tarihsel kavramlar halinde var olabilecek çerçeveler bize nasıl hizmet edebilirdi? Kimi zaman, toplumun tamamında hâkim olan kavrayışların ve bir zihnin eskiden içlerinde şekillendiği gruplar kısa bir süre sonra geri çekilir ve bir süreliğine törelere hükmetme sırası gelen ve yeni örüntüleri izleyerek düşünceye biçim veren diğer gruplara yer açar. Diğer taraftan, daha yaşlı ebeveynlerimizle içerisinde bulunduğumuz dünyanın bir anda elimizden kaçıp gittiğini düşünebiliriz. Bizim doğumumuzdan çok önceki bu zaman ile dönemin ulusal ilgilerinin zihnimizi ele geçireceği yüzyıl arasında kalan ara zamandan bize aile çevresini aşan neredeyse hiçbir hatıra kalmadığı için, her şey aslında, tablo yeni karakterlerle dolarken yaşlı insanların dünyasının yavaşça silindiği bir kesinti oluşuyormuşçasına gerçekleşir. Bu sırada, izlerin, hatta izlerden de öte, kısaca geçmişi geçici olarak yeniden inşa etmek için tüm gerekenlerin kalmadığı bir bağlamın, bir düşünce durumunun ya da eski hassasiyetlerin belki var olmadığını da göz önünde bulunduralım.

Böylece, romantizmin son titreşimlerini, kendi oluşturduğum ve bazen de daha yaşlı ebeveynlerimle birlikte yeniden oluşturduğum grup içerisinde algılıyormuşum gibi gelir bana sık sık. Romantizmle kastettiğim, yalnızca sanatsal ve edebi bir hareket değil, aynı zamanda hassas ruhların XVIII'inci yüzyılın sonundaki eğilimleriyle hiç karışmayan fakat onlardan çok net bir biçimde ayırt da edilemeyen, İkinci İmparatorluk'un ciddiyetsizliği içerisinde kısmen dağılmış, biraz uzaktaki vilayetlerde (ben de son izlerine buralarda ulaştım) şüphesiz daha büyük bir kararlılıkla devam eden, özel bir hassasiyet tarzı. Oysa bu bağla-

mı yeniden inşa etmemiz ve etrafımızda bu atmosferi, özellikle de kitaplar, gravürler, tablolar vasıtasıyla yeniden tesis etmemiz tamamen mümkün. Söz konusu olan sadece büyük şairler ve onların en güçlü eserleri değil. Bunlar elbette üzerimizde, dönem insanları üzerinde bıraktıklarından şüphesiz çok daha başka bir etki bırakıyor. Ancak, herkese nüfuz eden ve bütün formlarda kendisini gösteren anlayış tarzını içinde barındıran dönemin dergileri ve şu bütün "aile" edebiyatı da var. Bu sayfaları karıştırırken, gravürlerin kopyaladığı vücut hareketlerine, yüz ifadelerine, tavırlara ve kıyafetlere sahip yaşlı ebeveynlerimizi tekrar görüyormuşuz gibi gelir; seslerini duyuyormuşuz, takındıkları yüz ifadelerini yeniden görüyormuşuz gibi gelir. Kuşkusuz, bu "aileler müzesi" ve "pitoresk dergiler" ayakta kaldıysa bu bir rastlantıdır. Bununla birlikte, bu neşriyata tekrar dönüyorsam, bu gravürlerle, tablolarla, portrelerle tekrar karşılaşıyorsam bunu, bir âlim merakıyla ya da eski şeylerin verdiği zevkle dürtülmüş bir halde bir kütüphaneye gidip bu kitapları karıştırarak veya bir müzede bu tablolara bakarak yapmam. Bu neşriyat benim evimde ya da ebeveynlerimin evinde vardır; onu arkadaşlarımın evlerinde bulurum; bu yayınlar bakışlarımı kaldırımların üstünde, antika dükkânlarının vitrinlerinde yakalarlar.

Üstelik geçmiş, gravürlerin ve kitapların haricinde, günümüz toplumunda kimi zaman gözle görülebilir olan ve bazı insanlar tarafından bazı ortamlarda bilinçsizce muhafaza edilmiş ve yapılmış figürlerin ifadesinde, mekânların görünümlerinde ve hatta düşünme ve hissetme biçimlerinde algıladığımız pek çok iz bırakmıştır. Bunlara genellikle hiç dikkat etmeyiz. Hâlbuki modern geleneklerin birden fazla yerde görünür olan eski katmanlar üzerine kurulu olduğunu fark etmek için dikkatimizi bu yöne çevirmemiz yeterlidir.

Zaman zaman, geçmişin korunmuş adacıklarını, oldukları gibi keşfetmek için görünüşe göre epey uzağa gitmek gerekir; öyle ki, bir anda elli altmış yıl geriye gittiğimizi hissederiz. Bir gün Avusturya'da Viyana'dayken, davet edilmiş olduğun bir

bankacının evinde, yaklaşık 1830'ların Fransa'sına ait bir salonda bulunduğum izlenimine kapıldım. Çok fazla dış dekor ve mobilya yoktu fakat oldukça müstesna bir sosyal atmosfer mevcuttu ve oturma gruplarının biçimi de belki biraz geleneksel ve ölçülüydü, "eski rejimin" bir yansıması gibiydi. Cezayir'de de, Avrupalı yerleşimlerin biraz dağınık olduğu ve yalnızca posta arabasıyla ulaşılabilen bir bölgede, İkinci İmparatorluk gravürlerinde gördüklerime benzedikleri için bana bilindik gelen erkek ve kadın figürlerini merakla gözlemledim. Ve bu yalıtılmışlıkta ve bu uzaklıkta, fethedilmesinin ertesinde buraya yerleşmeye gelen Fransızların ve çocuklarının halen bu devre tarihlenen bir fikir ve gelenek zemininde yaşamak zorunda kalmış olduğunu düşündüm. Her halükarda, gerçek ya da hayali bu iki imge, zihnimin içerisinde beni benzer bağlamlara geri götüren hatıralara katılıyordu: bir salonda gayet iyi gördüğüm yaşlı bir teyze, sömürgeleşmenin başladığı dönemde Cezayir'de yaşamış olan yaşlı bir emekli subay. Ancak, Fransa'dan hatta Paris'ten veya sürekli yaşadığımız bir şehirden dışarı çıkmadan da aynı tarzda gözlemler kolayca ve sıklıkla yapılır. Yarım yüzyıldan beri kentsel görünümler epey değişmiş olsa da, Paris'te şehrin geri kalanıyla tezat oluşturan ve eski fizyonomisini koruyan birden fazla mahalle, hatta birden fazla sokak ya da blok mevcuttur. Sakinleri de zaten mahallelerine ya da evlerine benziyor. Oysa her devirde, alışkanlıklar, bir grubun zihni ve yaşanılan yerlerin görünümü arasında sıkı bir bağ bulunur. İmgesinin, yaşadığım dönemin toplumuna ve geleneklerine sıkı bir biçimde bağlı olduğu bir 1860 Paris'i var oldu. Onu hatırlamak için, bu dönemin bazı ünlü şahsiyetlerinin yaşadığı ve öldüğü evlerin anısına dikilmiş levhaları aramak da Paris'in geçirdiği dönüşümlerin tarihini okumak da gerekli değil. Bir gözlemci, geçmişe ait birçok özelliği bugünün şehri ve toplumu içerisinde de bulabilir; özellikle de, küçük zanaatkârların sığındığı bu terk edilmiş bölgelerde ve ayrıca bazı halk bayramı günleri ya da akşamlarında, diğerinden daha az değişmiş olan esnaf ve işçi Paris'inde. Fakat eskinin Paris'i, tiplerin, hatta kıya-

fetlerin, Saint-Honoré sokağında ve Balzac'ın zamanında Paris bulvarlarında karşılaşacağımız konuşma biçimlerinin yok olmadığı küçük taşra şehirlerinde belki de daha iyi bulunmakta.

Ebeveynlerimizin çevresinde bile daha yaşlı ebeveynlerimiz izlerini bırakmıştır. Bunu eskiden fark edemiyorduk çünkü bir nesli diğerinden ayıran şeye özellikle duyarlıydık. Ebeveynlerimiz bizim önümüzde yürürdü ve bize geleceğe doğru kılavuzluk ederlerdi. Bir an geldi ki durdular ve biz onları geçtik. Bu durumda, onlara doğru dönmemiz gerekti ve şimdi bize, geçmiş tarafından ele geçirilmişler, eski zamanın gölgelerine karışmışlar gibi gelmekte. Marcel Proust, birkaç heyecan verici ve hissiyat yüklü sayfada, büyükannesinin ölümünü takip eden haftalardan itibaren annesinin ona bir anda, nesiller boyu ardışık iki varlıkta aynı figür kendini yeniden üretiyormuşçasına, özellikleriyle, ifadesiyle ve tüm görünüşüyle, kısa süre önce ölmüş büyükannesiyle yavaş yavaş nasıl özdeşleşmiş gibi göründüğünü anlatır. Burada basit bir fizyolojik dönüşüm görüngüsü mü bulunmakta? Yoksa daha yaşlı ebeveynlerimizi ebeveynlerimizde buluyorsak bunun sebebi, ebeveynlerimizin de yaşlanması ve yaş aralığında boş bırakılan yerlerin çabucak doldurulması mı? Belki de bu, daha ziyade dikkatimizin yön değiştirmesinden kaynaklanıyor. Daha yaşlı ebeveynlerimiz ve ebeveynlerimiz bizim için iki farklı ve net bir biçimde ayrılmış bir devri temsil eder. Daha yaşlı ebeveynlerimizin bugünle, ebeveynlerimizin de geçmişle, düşündüğümüzden daha fazla ilgili olduğunu belki de fark etmeyiz. İnsanların ve şeylerin ortasında gözümü açtığım anda, 1870 Savaşı'nın üzerinden on yıl geçmişti. İkinci İmparatorluk benim gözümde, neredeyse yok olmuş bir topluma karşılık gelen uzak bir dönemi temsil ediyordu. Bugün ise, büyük savaş bana on iki ila on beş yıl uzakta ve tahmin ediyorum ki benim çocuklarım için, tanımamış oldukları 1914 öncesi toplum, hafızalarının ulaşabileceğini düşünmedikleri bir geçmişe aynı düzeyde. Hâlbuki benim için, iki dönem arasında bir süreklilik meselesi yok. İçinde yaşadığım toplum, yeni deneyimlerle şüphesiz ki dönüştürülmüş, eski kay-

gılar ve önyargıların yükünü belki atmış, daha genç unsurlarla zenginleşmiş, koşullar değiştiği için belli bir ölçüde uyarlanmış bir toplum; fakat yine de aynı toplum. Kuşkusuz, çocuklarımda olduğu gibi bende de daha büyük ya da daha küçük bir yanılsama payı var. Bir an gelecek ki, etrafıma baktığımda, yalnızca, savaştan önce benimle ve benim gibi yaşamış ve düşünmüş az sayıda kişi bulacağım ve o zaman anlayacağım ki, kimi zaman endişe duyduğum gibi, benim neslimin üzerine yenileri eklenmiş ve özlemleri ve gelenekleriyle bana büyük oranda yabancı olan yeni bir toplum, en sıkı biçimde bağlı olduğum toplumun yerini almış. Görüş açılarını değiştirmiş olan çocuklarım ise, onlardan uzak olduğumu ve ilgilerimle, fikirlerimle, hatıralarımla ebeveynlerime çok yakın durduğumu aniden anladıklarında kuşkusuz şaşıracaklar. İşte o zaman, çocuklarım ve ben, kuşkusuz ters bir yanılsamanın etkisi altında olacağız. Ebeveynlerim bana çok uzak olmadığından ben de çocuklarıma çok uzak olmayacağım; ancak, yaşa ve koşullara bağlı olarak, bazen kendi içlerine çekilip birbirlerinden uzaklaşan ve bazen de bir araya gelip birbirlerine karışan nesiller arasındaki farklılık ve benzerliklerden çok fazla etkileniyor olacağız.

Yeniden inşa edilen hatıralar

Böylelikle -önceden de ifade ettiğimiz üzere- çocuğun hayatı, az çok uzak bir geçmişle temasa geçmesini sağlayan ve en kişisel hatıralarının dâhil olduğu bir çerçeve niteliği taşıyan toplumsal bağlamlara, tahmin ettiğimizden daha fazla nüfuz eder. Hafızası sonradan, bu yaşanmış geçmiş üzerine, yazılmış tarih tarafından aktarılan geçmişe kıyasla çok daha fazla temellenebilecektir. Eğer çocuk başta bu çerçeveyi ve bu çerçevenin içerisinde yer alan bilinç durumlarını ayırt edemediyse, küçük iç dünyası ve kendisini çevreleyen topluluk arasındaki ayrılmanın onun zihninde yavaş yavaş gerçekleşeceği bir gerçektir. Bu iki çeşit unsur aslen birbirine iyice karışmışsa ve ona çocuk benliğinin bir parçasını oluşturuyor gibi göründüğü sürece, toplumsal bağlamla ilgili her şeyin, kendisini ona sonradan soyut ve yapay bir çerçeve olarak

göstereceğini söyleyemeyiz. Yaşanmış tarih, yazılmış tarihten bu bakımdan ayrılır. Yaşanmış tarih, bir düşüncenin kendi geçmişinin imgesini korumak ve onu tekrar bulabilmek adına temel alabileceği canlı ve doğal bir çerçeveye her zaman sahiptir.

Ancak şimdi daha uzağa gitmemiz gerekiyor. Çocuk büyüdükçe ve özellikle de yetişkin olduğunda, içerisinde yer aldığı grupların yaşantısına ve düşüncesine, ilk başta farkına varmadan ama her halükarda daha belirgin ve ciddi bir şekilde katılır. Geçmişi hakkında sahip olduğu fikir bu gruplar içerisinde nasıl değişmeyecek? Edindiği yeni kavramlar, olgulara, düşüncelere ve fikirlere dair yeni kavramlar, eski hatıralarına hiç tepki vermeyecek mi? Şunu sıkça tekrar ettik: Hatıra, çok büyük ölçüde, şimdiki zamandan ödünç alınan veriler yardımıyla yapılan, geçmişin bir yeniden inşasıdır ve bu yeniden inşa da zaten, eskinin imgesinin epey değişmiş olarak yeniden çıktığı önceki zamanlara aittir. Elbette, eğer hafıza tarafından eski izlenimlerimizden biriyle doğrudan bağlantıya geçirilmiş olsaydık hatıra, doğası gereği, diğerlerinin hikâyelerinden, tanıklıklarından ve güveninden yardım alarak, geçmişimizin olması gereken halini oluşturmamıza olanak sağlayan düşüncemizden az çok daha belirli olan bu fikirlerden ayrılırdı. Bazı hatırları bu kadar doğrudan bir şekilde hatırlamak mümkün olsa da, böyle davrandığımız ve gerçekleşmiş olanı hayal ettiğimiz durumları ayırt etmek olası değildir. Şu halde hatıraları, tanıklıklara ve muhakemelere en azından kısmen dayanan betimlemeler olarak adlandırabiliriz. Öyleyse, kendi geçmişimizde toplumsal ya da dilerseniz tarihsel olanın hafızamızdaki payı, düşündüğümüzden çok daha büyüktür. Zira çocukluğumuzdan beri yetişkinlerle olan temasımızda, çok sayıda hatırayı bulmaya ve belirlemeye yönelik epey yöntem geliştirdik ki bunu yapmasaydık, bu hatıraların tamamını ya da bir kısmını sıkça unuturduk.

Burada, şüphesiz, önceden bahsettiğimiz ve biraz daha yakından incelenmeyi hak eden bir itirazla karşılaşıyoruz. Bir hatırayı bütün parçalarıyla oluşturmak için, kesinlikle gerçekleşmiş

fakat ona dair hiçbir izlenim taşımadığımız bir olayın tarihsel boyutunu yeniden inşa etmek yeterli midir? Sözgelimi, lisede ilk kez bulunduğum bir günün var olduğunu biliyorum çünkü bu bana söylendi ve çünkü düşündüğümde bana kesin gibi geliyor. Bununla beraber, bu olay hakkında hiçbir kişisel ve doğrudan hatıram yok. Belki aynı liseye art arda birçok gün gitmiş olduğumdan, tüm bu hatıralar birbirine karıştı. Belki de o ilk gün heyecanlıydım: "Çok güçlü bir biçimde hissettiğim, diyor Stendhal, dönemlere ya da anlara dair hiçbir hatıram yok" (*Vie de Henri Brulard*). Hatırasını anımsadığımı söyleyebilmem için, bu olayın tarihsel çerçevesini yeniden inşa etmem yeterli olur mu?

Elbette, gerçekten bu olaya dair hiçbir hatıram olmasaydı ve indirgendiğim tarihsel boyuta takılı kalsaydım sonuç şu olacaktı: Boş bir çerçeve tek başına dolmaz; müdahale edecek olan soyut bilgidir, hafıza değil. Örneğin bir günü hatırlamadan bir dönemi hatırlayabiliriz ve dönemin hatırasının sadece bazı günlerin hatıralarının toplamı olduğu kesin değildir. Olaylar bizden uzaklaştıkça, içlerinden bazılarının bizi kimi zaman terk ettiği fakat birbirinden tam olarak ayırt edemediğimiz ve hiçbir zaman da tam bir sayımlarını yapamadığımız diğer pek çok unsuru da kapsayan gruplar halinde onları hatırlama alışkanlığımız vardır. Art arda birçok okulda, pansiyonda ve lisede bulunmuş ve her sene yeni bir dersliğe girmiş olarak, tüm bu tatil sonrası dönüşler hakkında genel bir hatıram mevcut ve buna, bir liseye ilk kez girdiğim o özel gün de dâhil. O halde bu okul dönüşünü hatırladığımı söyleyemem, fakat hatırlamadığımı da söyleyemem. Öte yandan, liseye girişimin tarihsel tarafı soyut değil. İlkin, bir sınıfa ilk defa giren bir çocuğun izlenimlerinin anlatıldığı, reel ya da kurgusal birkaç hikâye okudum. Bunları okuduktan sonra, taşıdığım kişisel hatıra kitaptaki betimlemeyle pekâlâ karışmış olabilir. Bu betimlemeleri hatırlıyorum ve belki de, böyle bir değişime uğramış izlenimimde kalan her şey bu betimlemelerde korunmuş halde bulunuyor ve ben de bunları farkında olmadan

geri çağırıyorum. Buna karşın, böylesine dolu bir fikir artık yalnızca, içeriği olmayan basit bir şemadır. Buna, ilk kez girdiğim bir lise hakkında isimden başka pek çok şeyi tanıyor ve buluyor ya da tüm bunları bir plana oturtabiliyor olmamı da ekleyin. O dönem orada her gün bulundum ve o zamandan beri de bu liseyi birçok defa gördüm. Bu liseyi yeniden görmemiş olsaydım bile, başka liseler de gördüm, bu liselere çocuklarımı götürdüm. Sınıfa giderken arkamda bıraktığım aile ortamı hakkında pek çok şey hatırlıyorum zira o zamandan beri ailemle irtibat halinde kaldım. Söz konusu olan, genel anlamda bir aile değil, imgesi doğal bir biçimde, sınıfa ilk girişimin tablosunun tekrar inşa ettiğim haline dâhil olan, yaşayan ve somut bir grup. Sınıfa ilk girişimizin nasıl olması gerektiğini düşünerek o anki atmosferi ve genel görünümü tekrar inşa etmeyi başarmamıza şu andan itibaren ne gibi bir itiraz getirebiliriz? Bu tablo, şüphesiz ki belirsiz, eksik ve özellikle de yeniden inşa edilmiş bir imge: oysa sadıkça koruduğumuzu sandığımız ve özdeşliği bize kuşkulu gelmeyen ne çok hatıramız, neredeyse bütünüyle, hikâyelere ve tanıklıklara göre yanlış bulgular üzerinde şekillenmiştir! Bir çerçeve, kesin ve pitoresk bir hatırayı tek başına oluşturamaz. Oysa burada çerçeve kişisel düşüncelerle, ailevi hatıralarla dolu ve hatıra da diğer imgelere karışmış, geçmişe geri götürülmüş ortak bir imge.

Örtük hatıralar

Şunu da söyleyelim: Babamın eşkâlini ve kişiliğini benim onu tanıdığım biçimde yeniden oluşturacak tüm hatıralarımı bir araya getirip kesinleştirmek istersem, onun yaşadığı dönemin tarihinde gerçekleşen olayları gözden geçirmem çok gereksiz olur. Bununla beraber, eğer babamı tanımış olan ve bana onunla ilgili bilmediğim ayrıntıları ve durumları aktaracak biriyle karşılaşırsam, eğer annem onun hayatının tablosunu genişletip tamamlar ve tablonun benim için karanlıkta kalmış bazı bölümlerini aydınlatırsa, bu sefer de, geçmişe inip hatıralarımın bütün bir kategorisini genişlettiğim izlenimine kapıldığım doğru olmaz mı? Böyle bir durumda olan, o yaşarken de okumuş olabileceğim

ona ait bir mektubu bulmuşum gibi geçmişe dönük basit bir yanılsama değil, öyle ki yakın zamandaki izlenimlerle ilgili olan bu yeni hatıralar, diğerleriyle gerçek anlamda onlarla karışmadan birleşecektir. Fakat babamın hatırası bir bütün olarak dönüşüyor ve bana şu anda gerçeğe daha uygun gibi görünüyor. Babamı tanıdığımdan beri onun hakkında oluşturduğum imge değişmeye son vermedi; yalnızca hayatı boyunca hatıralar hatıralar üstüne eklendiği için değil, ben de değiştim; bir başka deyişle, görüş açım yer değiştirdi çünkü ailemin içinde farklı bir yer tutuyordum ve özellikle çünkü diğer ortamların bir parçasıydım. Bununla birlikte, babamın, özgün niteliği sebebiyle diğer hepsinden üstün gelmesi gereken bir imgesinin var olduğu söylenebilir. Bu, babamın öldüğü ana sabitlenmiş olan imge mi? Fakat şimdiye kadar kaç defa değişti? Dahası, fizyolojik yaşama bir son veren ölüm, bedeni ortadan yok olmuş kişinin sosyal çevresinde, zamanında şekillenmiş düşüncelerin akışını aniden durdurmaz. Babam, bir süre için bize halen canlıymış, günlük hayata dâhil olmaya devam ediyormuş gibi gelir; hangi durumlarda ne söyleyeceğini ve ne yapacağını hayal ederiz. Bir insanın ailesinin dikkatinin onun kişiliğine odaklanması, o insanın ölümünün ertesinde en güçlü biçimde gerçekleşir. Bu aynı zamanda, onun hayatının hatırladığımız çeşitli bölümlerine göre sürekli değişen imgesine en az yoğunlaştığımız süreçtir. Esasında, yok olanın imgesi hiçbir zaman duraklamaz. Geçmişe ait olmaya başladıkça değişir çünkü ona baktığımız görüş açısına göre, bir başka ifadeyle, imgeye yöneldiğimiz zaman içinde bulunduğumuz yeni koşullara göre bazı özellikler silinir ve diğer bazıları da görünür hale gelir. Ben daha iyi düşünebildikçe ve daha fazla mukayese ölçütüne sahip oldukça, babam ve onunla temas halinde olmuş kişiler hakkında yeni öğrendiğim her şey, babamın yaşadığı devir hakkında sahip olduğum tüm yeni yargılar, tüm yeni düşüncelerim, beni onun portresi üzerinde düzeltme yapmaya yöneltiyor. Bana eskiden göründüğü halde olan geçmiş, işte böyle usul usul aşınmakta. En yakın ebeveynlerimiz, ecdadımızla aramıza girdi-

ği için yeni imgeler eskileri maskeliyor, o kadar ki geçmişimizdeki akrabalarımız hakkında bir sonraki neslin bize sunduğundan başka bir şey bilmiyoruz. Çeşitli dönemlerde içlerinde yer aldığım gruplar aynı değil. Hâlbuki ben geçmişi onların görüş açısıyla değerlendiriyorum. Dolayısıyla, bu gruplarla daha fazla iştigal ettiğim ve hafızalarında daha sıkı bir biçimde yer aldığım ölçüde hatıralarımın yenilenmesi ve tamamlanması gerekiyor.

Bu gerçekten de bir çifte koşul gerektirir: bir taraftan, benim hatıralarımın, ben bu gruplara girmeden önceki halleriyle, onları buraya kadar bütünüyle fark etmemişiz ve anlamamışız gibi, tüm yüzeylerinin eşit şekilde aydınlanmaması; diğer taraftan, bu grupların hatıralarının, benim geçmişimi meydana getiren olaylarla bağlantısız olmaması.

İlk koşul, birçok hatıramızın, olgunluk, deneyim ya da dikkat eksikliği sebebiyle, birden fazla olgunun anlamını, birden fazla nesnenin veya birden fazla kişinin niteliğini kısmen atladığımız dönemlere atıfta bulunmasıyla yerine getirilmiş olur. Dilerseniz şöyle anlatalım; çocukların grubuna halen fazlasıyla bağlıyken, zihnimizin bir bölümüyle de, pek yoğun bir biçimde olmasa bile yetişkinlerin grubundaydık. Buradan, ışık-gölge oyununun bazı etkilerine geliyoruz. Bir yetişkini ilgilendiren bir şey bizi de heyecanlandırır ancak çoğunlukla bunun tek sebebi, yetişkinlerin bununla ilgilendiklerini hissetmemizdir ve hafızamızda, anlamadığımız fakat çözülebileceğini hissettiğimiz bir gizem ya da bir problem gibi kalır. Kimi zaman bu puslu görüntüleri, bu karanlık bölgeleri o esnada fark etmeyiz bile ama onları hiç unutmayız da çünkü en berrak hatıralarımızı bunlar çevreler ve birinden diğerine geçmemize yardımcı olurlar. Bir çocuk yatağında uykuya dalıp tren raylarının üzerinde uyandığında, düşüncesi, yatağındayken ve rayların üzerindeyken ebeveynlerinin gözetiminde olduğu duygusunda bir güvence bulur. Bununla birlikte, bu zaman aralığında nasıl ve neden böyle yaptıklarını kendisine açıklayamaz. Bu bilmezlik halinin ya da bu idrak eksikliğinin birçok dereceleri vardır ve her iki doğrultuda da, tam anlamıyla

bir aydınlık veya tamamen nüfuz edilemez bir karanlık derecesine asla ulaşmayız.

Geçmişimize ait bir sahne bize, ondan çıkarılacak ya da ona eklenecek bir şey hiçbir zaman olmayacakmış ve onda anlaşılacak ne daha fazla ne de daha az bir şey hiçbir zaman olmayacakmış gibi görünebilir. Sahneye dâhil olmuş ya da onu desteklemiş biriyle karşılaştığımızda olayı hatırlarız. Ancak o kişiyi dinledikten sonra, ayrıntıların sırası, bölümlerin görece önemi ve olayın genel anlamı hakkında yanılamayacağımızdan artık eskisi kadar emin olamayız; zira aynı olayı görmüş iki insanın, bu olayı bir süre sonra kavradıkları zaman özdeş özelliklerle yeniden inşa etmeleri imkânsızdır. Bu noktada, Henri Brulard'ın hayatına tekrar dönelim. Stendhal, o ve iki arkadaşının, yalnızca birer çocukken, "kardeşlik ağacına" tabancayla nasıl bir el ateş ettiklerini anlatır. Burada, çok basit ardışık sahneler söz konusudur. Ancak arkadaşı R. Colomb, el yazmasına not alırken her defasında hatalar tespit eder. "Askerler bizi neredeyse yakalıyordu, der Stendhal, büyükbabamın evinin G. kapısından kaçtık fakat gayet iyi durumdaydık. Herkes penceredeydi. Birçoğu mumları bir araya getirdi ve etrafı aydınlattı". "Yanlış, diye yazar Colomb, bunların hepsi silahın patlamasından dört dakika sonra meydana geldi. O sırada biz üçümüz evdeydik". "O ve başka biri (belki de Colomb), diye devam eder Stendhal, eve tırmandılar ve çok dindar iki yaşlı tuhafiyeci kadının evine sığındılar". Komiserler gelir. Bu yaşlı Jansenistler,[9] çocukların bütün akşamı orada geçirdiğini anlatarak yalan söyler. R. Colomb'un notu: "Caudey'lerin evine H. B. (Stendhal)'den başka hiç kimse girmedi. R. C. (kendisi) ve Mante, pasajdan geçip ambarlara doğru kaçtılar ve böylelikle Grande-Rue'ye ulaştılar". - Stendhal: "Komiserlerin sesini artık duymadığımızda dışarı çıktık ve geçite doğru yol almaya devam ettik". Colomb: "Yanlış bunlar". Stendhal: "Bizden daha çevik olan Mante ve Treillard (Colomb: "Treillard biz üçümüzle bir-

9 T.S.N.: Özgür iradenin var olmadığını savunan Katolik öğretisi Jansenizmin takipçileri.

likte değildi"), bize ertesi gün, Grande-Rue'nün kapısına ulaştıklarında kapının iki muhafız tarafından tutulmuş olduğunu gördüklerini anlattılar. Akşamı birlikte geçirdikleri tuhafiyeci kadınların şirinliğinden bahsetmeye başlamışlardı. Muhafızlar onlara hiç sorun çıkarmamış ve Mante ile Treillard da kaçmıştı. Onların hikâyesi bende öyle bir gerçeklik izlenimi yarattı ki bu kadınların şirinliğinden bahsederken dışarı çıkanların Colomb ve ben olmadığını söyleyemem". Colomb: "Esasında, R. C. ve Mante, göğsünden nezle hırıltıları çıkaran R. C.'nin, öksürüğü evi bulanların dikkatini çekmesin diye ağzını meyan kökleriyle doldurduğu ambarlara tırmanıyordu. R. C., Grande-Rue'ye çıkan bir hizmet merdivenine ulaşmamızı sağlayan bir koridor hatırlıyor. Polis memuru olduklarını düşündükleri iki kişiyi burada görüyorlar ve sakince, onları meşgul eden oyun çocuklarıymış gibi çene çalmaya başlıyorlar". Stendhal: "Bunu yazarken, Kardeşlik ağacının görüntüsü gözümün önünde geliyor. Hafızam keşifler yapıyor. Kardeşlik ağacının iki ayak yüksekliğinde, kesme taşlarla döşenmiş ve beş altı ayak yüksekliğindeki bir demir parmaklığı destekleyen bir duvarla çevrili olduğunu gördüğümü sanıyorum". R.C.: "Öyle değildi".

Bir hikâyenin o zamana kadar diğerleriyle aynı derecede belirgin görünen tarafları arasından hangilerinin bir anda, bir başka tanık kendi hatıralarını bizimkilerle yüzleştirir yüzleştirmez karşıt özelliklere ve karakterlere yer açacak kadar görünüş değiştirip karanlık ya da belirsiz bir hale gelebileceğini bir örnek üzerinde incelemek gereksiz değildi. Stendhal'in hayal gücü, hafızasındaki boşlukları doldurdu: Onun hikâyesinde her şey inanılmayı hak ediyor gibi görünmekte, aynı ışık tüm cepheler üzerinde oynuyor; fakat onları farklı bir açıdan değerlendirdiğimizde çatlakları keşfediyoruz.

Buna karşılık, hafızada mutlak boşluk mevcut değildir. Bir başka deyişle, geçmişimizin, saf ve basit bir hayal gücü ya da bize dışsal kalacak tarihsel bir görüntü bulamadığı, hafızamızın bu ölçüde dışında kalmış bölgeleri yoktur. Hiçbir şeyi unutma-

yız ancak bu önerme farklı anlamlarda algılanabilir. Bergson'a göre geçmiş, bir bütün olarak, bizim için var olduğu haliyle hafızamızda kalır; fakat bazı engeller, özellikle de beynimizin davranışı, onun bütün bölümlerini hatırlamamıza engel olur. Her halükarda, geçmiş olayların imgeleri, açabileceğimiz halde artık açmadığımız kitapların basılı sayfaları gibi, zihnimizde (zihnin bilinç dışı bölümünde) bütünüyle tamamlanır. Bizim açımızdan devam edecek olan ise, aksine, düşüncemizin herhangi bir yeraltı dehlizindeki hazır imgeleri değil, toplumda var olan, geçmişimizin eksik veya belirsiz bir biçimde betimlediğimiz ya da hatta hafızamızdan tamamen çıktığını düşündüğümüz bazı bölümlerini yeniden inşa etmek için gerekli bütün belirtilerdir. Rastlantı bizi, aynı olaylara katıldığımız, bizimle aynı zamanda bu olayların aktörleri ya da tanıkları olmuş kişilerle yeniden karşılaştırdığında, o sırada etrafımızda gerçekleşmiş olanlar bize farklı bir biçimde anlatıldığında veya biz onları farklı bir biçimde keşfettiğimizde bu görünür boşlukları dolduruyor olmamız gerçekte nereden kaynaklanıyor? Bunun sebebi, boş bir alan olarak addettiğimizin aslında sadece, düşüncemizin orada çok az kalıntı bulduğu için yönünü değiştirdiği, biraz belirsiz bir bölge olması. İzlediğimiz yol bize vurgulanarak yeniden belirtildiğinde aslında bu izler tekrar ortaya çıkıyor, onları birbirine yeniden bağlıyoruz; bu durumda derinleşiyorlar ve kendi başlarına birleşiyorlar. Öyleyse hep ordalardı, fakat diğerlerinin hafızasında, bizdekine kıyasla orada daha fazla iz bırakmışlardı. Bu izleri kuşkusuz yeniden inşa ediyoruz fakat bu yeniden inşa, bizim diğer hatıralarımız ya da diğerlerinin hatıraları tarafından hâlihazırda işaretlenmiş ve çizilmiş olan çizgiler doğrultusunda gerçekleşiyor. Yeni imgeler, bu diğer hatıralarda onlar olmadan şüpheli ve anlaşılmaz kalacak olan fakat bununla beraber bir gerçekliği de bulunmayan şeylerden yola çıkar. Büyük bir kentin eski mahallelerini dolaşırken bize sokakların ve evlerin hikâyesinin anlatılmasından özel bir tatmin duymamız da bu yüzdendir. Bu hikâyelerde pek çok yeni öğe bulunur fakat izlenimlerimizle uyuştukları ve zorluk çekme-

den mevcut dekorda yerlerini aldıkları için kısa süre sonra bize tanıdık gelirler. Bu dekorun kendisi olarak ve tek başına geçmişi hatırlatabileceği ve hayal ettiğimizin de yalnızca önceden algıladığımızın gelişimi olduğu hissine kapılırız. Bunun sebebi, gözümüzün önünde gelişen bu tablonun, bizim için karanlıkta kalmış olan ama hakkında bir şeyler tahmin ettiğimiz bir anlamla yüklü olmasıdır. Birlikte yaşadığımız varlıkların doğasını keşfetmemiz ve sonraki dönemlerde şekillendiği biçimde bütün tecrübemiz ışığında bu doğayı açıklamamız gerekir. Önceden bildiğimiz olaylar üzerine yansıtılan yeni tablo bize, bu tabloda yer alan ve onun içerisinden daha net bir anlam çıkaran bir özellikten daha fazlasını sergiler. Hafızanın, dışarıdan yapılan, kök tuttuğu ve yerini bulduğu andan itibaren de diğer hatıralardan ayırt edilemeyecek katkılarla zenginleşmesi bu sayede gerçekleşir.

Uzak ve yakın çevreler

Diğer kişilerin hafızasının bizimkini böyle güçlendirmesi ve bütünlemesi için, dediğimiz gibi, bu grupların hatıralarının bizim geçmişimizi meydana getiren olaylarla bağlantısız olmaması gerekir. Gerçekte her birimiz, daha geniş ya da daha dar birçok grubun aynı anda üyesiyiz. Oysa dikkatimizi en büyük gruplara, örneğin ulusa odaklarsak, bizim hayatımız ve ebeveynlerimizin ya da arkadaşlarımızın hayatlarının da ulusal bir çerçevede gelişmesine rağmen, böyle bir ulusun, üyelerinin her birinin bireysel yazgılarıyla ilgilendiğini söyleyemeyiz. Kabul edelim ki ulusal tarih, bir ulusun hayatını değişime uğratan en önemli olayların sadık bir özetidir. Ulusal tarih, yalnızca yurttaşlar kümesini ya da dilerseniz, ulusun üyeleri olarak yurttaşları ilgilendiren olguları barındırmasıyla, yerel, taşralı ve kentsel tarihlerden ayrılır. Çok ayrıntılı olsa da, böyle algılanan bir tarihin bireysel bir yazgının hatırasını korumamıza ve bulmamıza yardımcı olması için, söz konusu bireyin kendisinin de tarihsel bir kişilik olmuş olması gerekir. Elbette, bir ülkedeki bütün insanların; çıkarlarını, ailelerini, genellikle ufuklarını belirleyen grupları unuttuğu anlar mevcuttur. Bütün varoluşları aynı anda değişime uğratan ulu-

sal olaylar da vardır. Ancak bunlar enderdir. Bununla birlikte, bu türden olaylar bir ülkedeki tüm insanlara zaman içerisinde bazı dönüm noktaları sunabilirler. Ancak ulus genellikle, ülkesinin tarihinin kendi tarihiyle özdeşleştiğini düşünebilmesi için bireyden fazlaca uzaktır. Bir ailenin ya da bir kişinin kaderinin çizildiği pek çok romanda, olayların hangi devirde gerçekleştiğini bilmemizin neredeyse hiçbir önemi yoktur: Bu olayları bir dönemden diğerine taşısak bile psikolojik içeriklerinden hiçbir şey kaybetmezler. İçsel dünya, tarihsel hafızanın ön planına geçen dış koşullardan izole olduğu ölçüde yoğunlaşmaz mı? Birden fazla romanın ya da birden fazla tiyatro oyununun, yazarları tarafından bizden yüzyıllarca uzak bir döneme yerleştirilmesi, çoğu zaman güncel olayların çerçevesini dışarıda bırakmak ve bu duygular oyununun ne ölçüde tarihteki olaylardan bağımsız olduğunu ve zaman içerisinde kendisine benzediğini daha iyi hissettirmek amaçlı bir hüner değil midir? Eğer tarihsel hafızadan anladığımız, ulusal tarihin hatırasını saklayan bir dizi olay ise, kolektif hafıza olarak adlandırdığımızın özünü temsil eden ne tarihsel hafıza ne de onun çerçeveleridir.

Ancak, birey ve ulus arasında, ulustan daha dar, kendi hafızaları olan ve dönüşümleri üyelerinin hayatlarını ve düşüncelerini çok daha doğrudan etkileyen pek çok başka grup bulunmaktadır. Bir avukat savunduğu davaların, bir hekim iyileştirdiği hastaların hatırasını taşır; ikisinden biri kendi mesleği kapsamında bağlantıda olduğu insanları hatırlayınca, dikkatini bütün bu yüzlere odakladığında, kişisel hayatının ayrıntısında çok gerilere gitmez mi ve böylece, eski benliğiyle, ailesinin yazgılarıyla, arkadaşlık ilişkileriyle, yani onun tarihini oluşturan her şeyle bağlantılı olan düşünceleri ve kaygıları hatırlamaz mı? Elbette burada hayatının yalnızca bir yönü bulunmakta fakat her insanın, aynı zamanda ya da art arda birçok grubun içerisine dâhil olduğunu hatırlatmıştık. Bununla beraber, her grup, zamanda ve uzamda yayılır. Birçok orijinal kolektif hafızanın gelişimi, yalnızca kendileri için önemli olan fakat üyelerini sayıları az olduğu için

gitgide daha fazla ilgilendiren olayların hatırasını bir süreliğine muhafaza eden bu topluluklar içerisinde gerçekleşir. Büyük bir şehirde unutulmak kolayken, bir köyün sakinleri birbirlerini sürekli gözetler ve gruplarının hafızası, her birinin davranışlarından ve vücut hareketlerinden ulaşabileceği her şeyi sadık bir biçimde kaydeder. Çünkü bunlar bu ufacık topluluk üzerinde bir etki yaratır ve topluluğun değişim geçirmesine katkıda bulunur. Böyle çevrelerde, tüm bireyler ortaklaşa düşünür ve hatırlar. Şüphesiz her biri kendi görüş açısına sahiptir fakat bunun diğerlerininkiyle o kadar yakın bir ilişkisi ve bağlantısı vardır ki, kişinin hatıralarının biçimi bozulduğu takdirde onları düzeltmek için diğerlerinin görüş açısından bakması yeterli olacaktır.

Kolektif hafıza ve tarih arasındaki nihai karşıtlık

Yukarıda bahsettiklerimizden çıkan sonuç, kolektif hafızayla tarihin birbirine karışmadığı ve birden fazla noktada uyuşmayan iki kavramı birleştirdiği için "tarihsel hafıza" ifadesinin büyük bir memnuniyetle seçilmemiş olduğudur. Şüphesiz ki tarih, insanların hafızasında en büyük yeri işgal etmiş olayların bir derlemesidir. Fakat kitaplardan okuduğumuz, okullarda öğretilip ezberletilen geçmiş olaylar, tarihin yaşayan haznesini uzun süre korumuş olan insan çevrelerine nüfuz etmeyen gereksinimler ve kurallar doğrultusunda seçilir, karşılaştırılır ve sınıflandırılır. Bunun sebebi genellikle tarihin tam da geleneğin bittiği noktada, toplumsal hafızanın söndüğü ya da ayrıştığı anda başlamasıdır. Hatıra var olduğu sürece, bu hafızayı yazıya dökerek sabitleştirmek, hatta saf ve basit bir biçimde sabitleştirmek bile gereksizdir. Bir dönemin, bir toplumun hatta bir kişinin tarihini yazma ihtiyacı, tüm bu kişi, grup ve olaylar geçmişte çok geride kaldıklarında etrafımızda uzun süre daha bunların bazı hatıralarını muhafaza eden birçok tanık bulma şansına sahip olmadığımız için doğar. Bir dizi olayın hafızası bir grupta doğrudan karşılık bulmadığı zaman, yani artık sadece dışsal bir gelişme olarak, yeni toplulukları oluşturan bireysel zihinleri silik biçimde etkilediğinde, bu hatıraları kurtarmanın tek yolu onları, sözler ve

düşünceler ölürken yazılar kaldığına göre, kesintisiz bir hikâye halinde yazarak sabitlemektir. Eğer hafızanın var olması için gereken koşul, hatırlayan öznenin, bireyin veya grubun sürekli bir devinimle hatıralarına geri gitme hissine sahip olması ise, tarihi okuyan toplum ve orada anlatılan olayların geçmişteki tanık grupları veya aktörleri arasında bir kopukluk bulunduğuna göre, tarih nasıl bir hafıza olabilir?

Elbette, tarihin nesnelerinden bir tanesi, tam olarak, geçmiş ve bugün arasına bir köprü atmak ve kesintiye uğramış bu sürekliliği yeniden tesis etmek olabilir. Ancak, biz ivmeyi bugünde kazanmışken, bu dinamiği geçmişte kazanmış olan kolektif düşünce akımlarını yeniden nasıl inşa edebiliriz? Tarihçiler titiz bir çalışmayla, kesin biçimde kaybolduğu düşünülen büyük küçük bazı olguları bulabilir ve gün yüzüne çıkarabilir; özellikle de yayımlanmamış hatıralar keşfetme şansları varsa. Bununla birlikte, örneğin, *Mémoires de Saint-Simon* XIX'uncu yüzyılın başında yayımlandığında, 1830'daki Fransız toplumunun, XVII'nci yüzyılın sonuyla ve Rejans Dönemi'yle gerçek anlamda canlı ve doğrudan bir temas kurduğunu söyleyebilir miyiz? Bu gibi yayınların tek etkisi, yazan kişiden ve onun anlattığı kişilerden ne ölçüde uzak olduğumuzu anlamamızı sağlamaktır. Farklı yerlere dağılmış bazı bireylerin, bizi bu devirden ayıran engelleri yıkmak için bu okumaya çok fazla zaman ayırmış ve dikkat vermiş olmaları yeterli değildir. Bu şekilde algılanan bir tarih araştırması yalnızca birkaç uzmanın işidir ve bununla beraber, *Mémoires de Saint-Simon* okurlarından oluşan bir topluluk da var olacak ve kalabalık bir kitleye ulaşmak için kesinlikle fazlaca sınırlı kalacaktır.

Geçmişteki olayların ayrıntısını yakından incelemek isteyen bir tarih, bilgeleşir ve bilgelik ise yalnızca çok küçük bir azınlığın gerçekliğidir. Eğer tarih, aksine, geçmişin bugünün kolektif hafızasında kendisine halen yer bulabilecek imgesini korumayı sürdürürse, tek elde edebileceği, toplumlarımızı halen ilgilendiren şeylerdir, yani, toplamda çok az şeydir. Kolektif hafıza en az

iki yönden tarihten ayrılır. Bu, geçmişten yalnızca, onu besleyen grubun bilincinde hâlâ yaşamakta olanı ya da yaşama kapasitesi bulunanı aldığı için, hiçbir yapaylığı olmayan bir sürekliliğe sahip kesintisiz bir düşünce akımıdır. Tanım gereği bu, grubun sınırlarını aşmaz. Bir dönem bir sonraki dönemi ilgilendirmemeye başladığı anda, geçmişinin bir kısmını unutan grup aynı grup değildir; gerçekte, ardışık iki grup mevcuttur. Tarih, yüzyılların oluşturduğu diziyi dönemlere böler, tıpkı bir tragedyanın konusunun birçok perdeye dağıtıldığı gibi. Fakat bir piyeste aynı olay, personalarına uygun sonuçlar oluşana kadar varlıklarını devam ettiren, duyguları ve tutkuları kesintisiz bir devinimle ilerleyen aynı karakterlerle bir perdeden diğerine devam ederken; tarihte ise, bir dönemden diğerine, oyuna olan ilgi, esprilerin yönü, insanların ve olayların değerlendiriliş tarzı, gelenekler ve geleceğe dair vizyonlar dâhil her şeyin yenilendiği ve görünüşte, aynı gruplar yeniden ortaya çıksa dahi, bunun sebebinin mekânlardan, isimlerden ve toplulukların genel niteliğinden kaynaklanan dışsal bölünmelerin sürmesi olduğu izlenimini ediniriz. Ancak, aynı grubu ardışık iki dönemde oluşturan insan kümeleri, karşıt uçları vasıtasıyla birbirlerine temas eden fakat başka bir biçimde birleşmeyen ve gerçek anlamda aynı gövdeyi oluşturmayan iki kesit gibidir.

Kuşkusuz, nesillerin birbiri ardına gelmesinde, en başından beri, bunların sürekliliğinin tüm anlarda değil yalnızca birinde kesintiye uğraması için yeterli sebep görememekteyiz çünkü doğumların sayısı, bir yıldan diğerine neredeyse hiç farklılık göstermez; bu bakımdan topluluk, hayvansal veya bitkisel bir dizi lifin düzenli olarak sıralanacakları şekilde üst üste kaydırılmasıyla elde edilen iplere ya da daha ziyade, tüm bu iplerin çaprazlama iç içe geçmesiyle ortaya çıkan kumaşa benzer. Pamuklu ya da ipekli kumaş gerçekten de kopar ve kopma yerleri de bir motifin veya bir desenin sonuna denk gelir. Acaba nesillerin devamında da aynısı söz konusu olabilir mi?

Grupların dışında ve üstünde yer alan tarih, yerleri kesin

olarak belirlenmiş basit kopuşların, olayların akışına müdahale etmesini sağlamakta tereddüt etmez. Böyle yaparak, didaktik bir şemalaştırma ihtiyacına itaat eder. Görünen o ki tarih, tamamlaması gereken iyi, kötü ya da nasıl olduğu fark etmeyen bir esere sahip olduğu için, her dönemi öncüsünden ve artçısından bağımsız bir bütün olarak öngörmekte. Bu eser tamamlanmadığı sürece; ulusal, siyasi, dini durumlar, yaş farkı gözetmeksizin yaşlılar gibi gençler de aynı ufuk çizgisine hapsolur. Eser tamamlandığında, yeni görevler sunulduğunda ya da dayatıldığında, o andan itibaren, yeni gelen nesiller önceki nesillerinkinden farklı bir eğimi ortaya çıkaracaktır. Aralarında geç kalanlar da olur. Fakat gençler, hatta bu gecikenlerle birlikte, yaşları daha büyük olan ve "treni kaçırmaktan" korkarcasına adımlarını sıklaştıran yetişkinlerin bir bölümünü peşlerine takarlar. Diğer taraftan, iki eğim arasında dağılanlar, onları ayıran çizgiye çok yakın olsalar bile birbirlerini iyi göremezler; daha aşağıda olup olmadıklarını, bir kısmının bir yokuşta diğerlerinin öbüründe olduğunu, yani geçmişin ve artık bir geçmiş olmayanın içerisinde daha uzak konumlarda ya da dilerseniz, zamanın dolambaçlı çizgisinde birbirinden daha uzak noktalarda bulunduklarını bilmeyecek kadar birbirlerinden habersizdirler.

Bu tabloda her şey hatalı değil. Uzaktan ve genel olarak fakat özellikle de dışarıdan baktığımızda, gözlemlediği grupların bir parçası olmayan bir seyirci tarafından izlenen olaylar, her dönemin bir başlangıcı, ortası ve bir sonu olacak şekilde, ardışık ve ayrı kümeler halinde gruplandırılır. Ancak, farklılıklar ve karşıtlıklarla özel olarak ilgilenen tarih, grup içerisine saçılmış özellikleri, iyice görünür olacakları bir biçimde bireysel bir figüre yoğunlaştırmak ve yöneltmekle beraber, birkaç yıldan oluşan bir zaman aralığına da, esasında çok daha uzun bir zaman içerisinde gerçekleşecek dönüşümleri tasnifler ve yoğunlaştırır. Bir toplumun yapısını sarsan, kısmen yıkan, yenileyen bir olayın ertesinde yeni bir dönemin başlaması olasıdır. Fakat bunu daha sonra, yeni bir toplum kendi içinden yeni kaynaklar çıkardığı ve başka

hedefler amaçladığı zaman fark edeceğiz. Tarihçiler bu ayrılma çizgilerini ciddiye alamamakta ve bu çizgilerin, kat ettikleri yıllar boyunca yaşayan kişiler tarafından, gülünç bir dramadaki şu karakterin haykırdığı gibi, fark edilmiş olduğunu akıllarına getirememektedir: "Yüz Yıl Savaşı, bugün başlıyor!".

İki insan topluluğu arasında, bir ara nesli yok edercesine hendek kazmış bir savaşın, bir devrimin ertesinde, genç toplumun ya da toplumun genç kesiminin bu kırılmanın izlerini silmekle, uç nesilleri yakınlaştırmakla ve evrimin tüm sürekliliğine rağmen devamlılığını sağlamakla, yaşlı kesimle uzlaşı halinde alakadar olmayacağını kim bilebilir? Toplumun hayatta kalması gerekir; yine de, toplumsal kurumlar ciddi anlamda dönüşecek ve dönüştüklerinde ise kök salmalarının en iyi yolu, geleneklerden tüm geri alabildiklerimizle onları desteklemek olacaktır. Bu krizlerin sonrasında şunu tekrar ederiz: kesintiye uğradığımız noktadan yeniden başlamamız gerek, şeyleri yerinde düzeltmemiz gerek. Bir süre için, aslında hiçbir şeyin değişmediğini düşünürüz çünkü süreklilik ipini yeniden düğümlemişizdir. Kısa süre içinde başımızdan defedeceğimiz bu yanılsama en azından, kolektif hafızanın bir an bile kesintiye uğradığı hissine kapılmadan, bir aşamadan diğerine geçmemize izin verecektir.

Gerçekte, kolektif hafızanın sürekli gelişiminde, tarihte olduğu gibi net bir biçimde çizilmiş ayrılma çizgileri olmamakla birlikte, düzensiz ve belirsiz sınırlar bulunmaktadır. Şimdiki zaman (belirli bir süreye yayılan, bugünün toplumunu ilgilendiren), tarihsel iki komşu dönemin ayrıldığı gibi geçmişe karşıt durumda değildir. Zira geçmiş artık yoktur, oysa tarihçi açısından her iki dönem de diğeri kadar gerçekliğe sahiptir. Bir toplumun hafızası, gidebileceği yere kadar, yani onu oluşturan grupların hafızasının ulaşabileceği yere kadar yayılır. Bu hafızanın bu kadar çok sayıda eski olayı ve figürü unutması, kötü niyet, antipati, tiksinti ya da umursamazlıktan kaynaklanmaz. Unutmasının sebebi, bu olayların hatırasını taşıyan grupların ortadan kaybolmuş olmasıdır. Eğer insan hayatının süresi, olduğunun iki ya da üç katı

olsaydı, kolektif hafızanın zaman birimleriyle ölçülen alanı da çok daha geniş olurdu. Bununla beraber, pek çok gelenekle bağlanmış olan toplum güçlükle evrildiğinde, bu genişlemiş hafızanın daha zengin bir içeriğe sahip olup olmayacağı belli değildir. Benzer şekilde, insan hayatı daha kısa olsa, daha kısıtlı bir süreyi kaplayan kolektif hafıza belki de hiç yoksullaşmaz çünkü yükü hafiflemiş bir toplumda değişimler hızlanacaktır. Her halükarda, bir toplumun hafızasının, özellikle de en yaşlı bireysel üyelerinin ortadan kaybolduğu ya da izole olduğu ölçüde sınırlarını belirleyen kenarları zamanla aşınacağından, hafıza dönüşüm geçirmeye son vermez ve grubun kendisi de sürekli değişir. Kaldı ki, kolektif bir hatıranın hangi anda yok olduğunu ve grubun bilincinden kesin olarak çıkıp çıkmadığını söylemek, tam olarak, onu her zaman orada bulabilmemiz için toplumsal bedenin sınırlı bir bölümünde korunması yeterli olduğundan, zordur.

Olaylar tablosu niteliğindeki tarih; gelenek odakları olarak kolektif hafızalar

Gerçekte, birçok kolektif hafıza mevcuttur. Tarihten ayrıldıkları nokta, kolektif olmalarıdır. Tarih tektir ve başka tarih olmadığını da söyleyebiliriz. Ne demek istediğimiz anlatalım. Fransa tarihini, Almanya tarihini, İtalya tarihini, bir dönemin ya da bir bölgenin tarihini, bir kentin (hatta bir insanın) tarihini elbette ayırt edebiliriz. Hatta birkaç kez, bu özelleştirme aşırılığı ve kümeye sırtını dönüp bir şekilde bütünün tarafını tutan ayrıntılı incelemenin keskin tadı sebebiyle tarihsel çalışmayı yerdik. Fakat buna daha yakından bakalım. Tarihçinin gözünde bu detay araştırmalarını meşrulaştıran, birbirine eklenen detayların bir küme oluşturacak ve bu kümenin de diğer kümelere eklenecek olması; art arda yapılan bu eklemeler sonucu ortaya çıkan genel tabloda, hiçbir şey hiçbir şeye tabi değil, herhangi bir olgu tüm diğerleri kadar ilgi çekici, tespit edilmeyi ve yazıya aktarılmayı eşit ölçüde hak etmekte. Oysa bu tür bir takdir, tarihçinin, aynı şekilde etkilenmedikleri için tüm olayların, tüm mekânların ve tüm dönemlerin onlar için aynı önemi sergilemediği, varlığını

sürdüren ve hatta önceden var olmuş gerçek ve canlı grupların hiçbirinin görüş açısından bakmamasından kaynaklanmaktadır. Fakat bir tarihçi, olabildiğince objektif ve tarafsız olmak ister Ancak, kendi ülkesinin tarihini yazarken bile, başka bir kümeyle yani başka bir ülkenin tarihiyle ikisi arasında bir kopukluk bulunmayacak şekilde ve ayrıca, Avrupa tarihinin genel tablosunda, olgular hakkındaki birçok ulusal bakış açısının birleşimi yerine, olgular dizisi ve bütünlüğünü, oldukları gibi, herhangi bir ülke ya da herhangi bir grup için değil, grubun bütün yargılarından bağımsız olarak görebileceğimiz biçimde yan yana koyulabilecek bir olgular kümesini bir araya getirmekte zorlanır. Dolayısıyla, böyle bir tabloda, ülkeleri ayıran bölünmeler bile diğerleriyle eşit ölçüde tarihsel olgulardır. O halde her şey aynı düzeyde. Tarihsel dünya, tüm parçalı tarihlerin aktığı bir okyanus gibidir. Tarihin başlangıcında ve hatta bütün devirlerde, bunca evrensel tarih yazımı çabasına düşmüş olmamız şaşırtıcıdır. Tarihsel zihnin doğal yönelimi böyledir. Tevazu veya nefes yetmezliği sebebiyle daha sınırlı çalışmaların çerçevesinde kalmadıkları takdirde, bütün tarihçilerin sürükleneceği kaçınılmaz eğim budur.

Herkesin kabul edeceği gibi, ilham ve tarih Polyhymnia'yı[10] ifade eder. Tarih, insan türünün evrensel hafızası gibi görünebilir. Oysa evrensel hafıza diye bir şey yoktur. Her kolektif hafızayı, uzamda ve zamanda sınırlanmış bir grup destekler. Geçmiş olayların tamamını yalnızca, kronolojik ve uzamsal şemalarını elde etmek için, hatırasını taşıyan grupların hafızasından onları koparmak ve içerisinde meydana geldikleri toplumsal çevrelerin psikolojik yaşantısına tutundukları bağları kesmek koşuluyla tek bir tablo içerisinde bir araya getirebiliriz. Artık söz konusu olan, bu olayları kendi gerçeklikleri içerisinde yeniden yaşamak değil, onları gruplara dışsal kalan çerçevelere yeniden yerleştirmek ve birbirleriyle karşılaştırarak tanımlamaktır. Demek oluyor ki tarih özellikle farklılıklarla ilgilenmektedir; oysa biz sadece, ortak

10 T.S.N.: Yunan mitolojisindeki dokuz müzden biri. İlahi, dans, pantomim, tarım perisidir.

özellikleri aynı bilince ait olmak olan olayları hatırladığımız için, tarihin yaptığı, onlarsız hafızanın da var olmayacağı benzerlikleri soyutlamaktadır. Mekânların ve zamanların çeşitliliğine rağmen tarih, olayları kıyaslanabilirlikleri apaçık olan terimlere indirger ve bu da onun, olayları, bir veya birkaç tema üzerinde yapılan varyasyonlar gibi, birbirine tekrar birleştirmesine olanak sağlar. Geçmişin kısaltılmış bir görünümünü bize sunmayı sadece bu şekilde, bir anın üzerinde yoğunlaştırarak, birkaç sert değişimde ve yavaş gerçekleşen kolektif evrimleri toplumların ve bireylerin attığı bazı adımlarda simgeleyerek başarır. Bize bu geçmişin benzersiz ve eksiksiz bir görüntüsünü böyle temin eder.

Buna karşılık, kolektif hafızaların çeşitliliğine dair bir fikir edinmek adına, içinde yer aldığımız gruplardan birini her hatırladığımızda, anlatırken bu grubu kendi içinde incelemek ve onun hakkında tüm bildiğimizi söylemek için durmamız halinde hayatımızın tarihinin nasıl olacağını düşünelim. Bazı kümeleri ayırt etmek yeterli olmayacaktır: ebeveynlerimiz, ortaokul, lise, arkadaşlarımız, mesleğimizdeki insanlar, sosyal ilişkilerimiz ve ayrıca, bağlanabilmiş olduğumuz politik, dini, sanatsal bir topluluk. Bu büyük bölünmeler kullanışlıdır, ne var ki, gerçekliğin daha dışsal ve daha basitleştirilmiş bir beklentisini karşılarlar. Bu topluluklar, boşluğun yalnızca bir bölümünü dolduran çok daha küçük grupları kapsar ve temasa geçmiş olduklarımız da bunların sadece yerel kesitleridir. Yerimizde kalmamıza, bir grubun dışına çıkmamamıza rağmen tüm bu gruplar zamanla bölünür ve parçalanır. Aynı şehirde uzun süre yaşadığımız için hem yeni hem de eski arkadaşlara sahip olduğumuzda da, bir ailede matemler, evlilikler, doğumlar çok sayıda ardışık çıkış noktası ve yeni başlangıçlar oluşturduğunda da aynısı geçerlidir. Şüphesiz, daha yakın zamanlı olan bu gruplar bazen, yeni kümelerin katıldığı genişlemiş ve kollara ayrılmış bir topluluğun yalnızca alt bölümlerini oluşturur. Bu esnada, bu grupların belli kısımlarını fark ederiz ve birinden diğerine geçtiğimizde, zihnimizi kat edenler aynı düşünce bütünü ve aynı hatıra dizileri olmaz.

Bunun anlamı, bu grupların çoğunun, hâlihazırda bölünmüş olmadıklarında bile, Leibniz'in dediği gibi, en değişken çizgiler doğrultusunda belirsiz bir biçimde bölünebilen bir çeşit toplumsal alanı simgelediğidir.

Şimdi de çoklu kolektif hafızaların içeriğini ele alalım. Kolektif hafızanın tarihten ya da dilerseniz tarihsel hafızadan farklı olarak sadece benzerlikleri koruduğunu söylemeyeceğiz. Hafızadan bahsedebilmemiz için, yayıldığı dönemin bölümlerinin belli bir ölçüde birbirinden farklılık göstermesi gerekir. Bu grupların her birinin bir tarihi vardır. Bu tarih içerisinde figürleri ve olayları ayırt ederiz. Bununla birlikte bizi asıl etkileyen, bu sırada benzerliklerin hafızada ön plana geçmesidir. Grup, geçmişini değerlendirdiğinde aynı kaldığını hisseder ve zamandaki kimliğinin bilincine varır. Tarih, önceden de belirttiğimiz üzere, görünüşte hiçbir şeyin gerçekleşmediği, hayatın biraz farklı formlarda fakat esaslı bir değişim, kopma ya da kargaşa olmaksızın kendisini tekrar etmekle yetindiği zaman aralıklarını önemsemez. Ancak, her şeyden önce kendisi için yaşayan grup, düşüncesinin özünü oluşturan duyguları ve imgeleri devam ettirmeyi hedefler. Bu durumda, geçtiği süreçte hiçbir şeyi derinden değiştirmediği zaman bu, onun hafızasında en büyük yeri kaplayacaktır. Bir ailede ve bu ailenin üyelerinin çeşitli davranışlarında meydana gelebilecek ve ailenin tarihini yazsak üzerinde duracak olduğumuz olaylar anlamlarını, aile için, kendisine has, tüm diğerlerinden ayrı ve neredeyse hiç değişmeyen bir karakteri olduğunu sergileme olanağı sağlamasından alır. Buna karşılık, eğer olay grup üyelerinden birinin ya da birkaçının inisiyatifi dâhilinde ortaya çıkıyorsa ya da dış koşullar grubun yaşantısına yeni, onun geçmişiyle bağdaşmayan bir unsur dâhil ediyorsa bu durumda, önceki grubun yalnızca eksik ve belirsiz bir hatırasının devamı olan bir hafızayla başka bir grup doğar.

Tarih bir değişimler tablosudur ve tarihçinin kendisini toplulukların sürekli değiştiğine inandırması da doğaldır çünkü bakışlarını bir küme üzerinde yoğunlaştırır ve bu kümenin bir

bölgesinde, neredeyse hiçbir yıl belli bir dönüşüm meydana gelmeksizin geçmez. Oysa tarih açısından her şey birbirine bağlı olduğu için, bu dönüşümlerin her biri toplumsal bedenin diğer kısımlarına etki etmek ve zaman zaman da yeni bir değişim hazırlamak zorundadır. Görünüşte, her olgu öncülünden ya da artçılından hiçbir şeyin gerçekleşmediğini düşünebileceğimiz bir zaman aralığıyla ayrılmış olduğu için, tarihsel olaylar dizisi süreksizdir. Gerçekte ise, tarihi yazan ve özellikle de değişimlere ve farklılıklara dikkat çekenler, birinden diğerine geçebilmek için, tarihin sadece (eksiksiz bir hesap anlamında) toplamını ya da nihai sonucunu göz önünde bulundurduğu bir dizi dönüşümün ortaya çıkması gerektiğini vurgulamaktadır. Grupları dışarıdan gözlemlediği ve oldukça uzun bir süreyi kapsadığı için, tarihin bakış açısı bu yöndedir. Buna karşılık kolektif hafıza, insan hayatı süresini geçmeyen bir dönemde, grubun içeriden incelenmesidir. Kolektif hafıza gruba, geçmişi söz konusu olduğu için şüphesiz zaman içerisinde gelişen fakat hep bu ardışık imgelerle tanınacağı biçimde ilerleyen kendi tablosunu sunar. Kolektif hafıza bir benzerlikler tablosudur ve grubun aynı kaldığına ve kalmış olduğuna kendisini ikna etmesi doğaldır çünkü dikkatini grup üzerinde yoğunlaştırır. Değişmiş olan tek şey ise, grubun diğerleriyle ilişkileri veya temaslarıdır. Grup hep aynı kaldığına göre, değişimlerin görünür olması gerekir. Değişimler, bir diğer ifadeyle grubun içerisinde meydana gelmiş olaylar, özdeş bir içeriği çeşitli yönlerden incelemek suretiyle, yani grubun çeşitli temel özelliklerini geliştirme görevine sahip gibi göründüklerinden dolayı benzerlikler üzerinden kendiliğinden çözümlenir.

Bununla beraber, bir hafıza nasıl mümkün olabilir? Ayrıca, eğer bugün ve geçmiş orada aynı alanın iki bölgesi değillerse ve eğer grup, özüne döndüğü, hatırlayarak kendisinin bilincine vardığı ve diğerlerinden izole olduğu düzeyde, görece durağan bir formda kapalı kalma eğilimi göstermiyorsa, geçmişi şimdiki zamanda muhafaza ettiğini ya da şimdiyi geçmişe dâhil ettiğini iddia etmek çelişkili değil midir? Kuşkusuz, grup, benzerliklerin

farklılıklardan öncelikli olduğunu düşündüğü esnada bir yanılsamanın etkisi altında bulunmakta fakat eskiden kendisi hakkında oluşturduğu imge zamanla dönüştüğü için bunun farkına varması da oldukça imkânsız. Öte yandan, çerçeve genişlemiş veya daralmış olsa da hiçbir zaman yok olmadı ve şunu daima kabul edebiliriz ki grup, eskiden geri planda bulunan kendi hikâyesine dikkatini yavaş yavaş odaklayabildi. Asıl önemli olan, diğerlerinden ayırt edilmesini sağlayan özelliklerin varlıklarını sürdürmeleri ve izlerini bizzat grup hayatının tüm içeriğinde bırakmış olmaları. Bu grupların birinden, geçici bir ayrılıkla değil de o grup dağıldığı, son üyeleri ortadan kaybolduğu, mekân, kariyer, ilgi ya da inanç değişiklikleri bizi ona veda etmeye zorunlu bıraktığı için kopmak zorunda kaldığımızda, o grup içerisinde geçirdiğimiz tüm zamanı düşündüğümüzde; doğru değil mi ki, en eski hatıralarımızın bize bazen en yakın gibi geldiği noktada, bu anıların bize tek parça halindeymişçesine ve hatta alacakaranlıkta beraberce erimekte olan nesneler gibi yeknesak bir ışıkta aydınlanıyormuşçasına göründüğü...

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KOLEKTİF HAFIZA VE ZAMAN

Toplumsal zamanın bölünmesi

Zaman, sert bir kısıtlamanın ağırlığını omuzlarımıza sıklıkla yükler; sabırsızlandığımızda, sıkıldığımızda ya da sevimsiz bir işi bitirmek, fiziksel veya manevi bir zorluğu atlatmak için acele ettiğimizde, kısa olan bir süre bize çok uzun gelir ya da aksine, telaşlı olduğumuzda veya takip edildiğimizi hissettiğimizde, bir iş, bir haz ya da çocukluktan yaşlılığa geçiş, doğumdan ölüme geçiş söz konusu olduğunda bile, görece uzun olan bir süre bize çok kısa görünür. Bazen zamanın daha hızlı geçmesini isteriz, bazen de yavaşlamasını veya durmasını. Dahası, bunu eğer kabullenmek zorundaysak, bunun ilk sıradaki sebebi kuşkusuz, zamanın ardıllık içermesi, hızı ve ritminin, maddesel doğa ve organizma görüngülerinin onun doğrultusunda birbirine bağlandığı kaçınılmaz düzenden başka bir şey olmamasıdır. Ancak bu aynı zamanda, belki de özellikle, zaman bölünmeleri ve bu biçimde saptanan ayrımların süresinin kolektif bir iradeden ve geleneklerden kaynaklanması ve toplumsal yaşamın çeşitli evrelerinin birbirini izleyen -ve yine kaçınılmaz olan- bir düzeni ifade etmeleri nedeniyledir. Durkheim, izole olmuş bir bireyin, zamanın geçtiğini gerektiğinde inkâr edebileceğini ve süreyi ölçmekten aciz olabileceğini fakat herkesin zamanlar ve süreler üzerinde

uzlaştığını ve tabi oldukları toplu kararları gayet iyi bildiklerini gözlemlemiştir. Bu nedenle, zamanın kolektif bir temsili söz konusudur; bu, astronominin ve dünya fiziğinin önemli olgularıyla şüphesiz bağdaşmaktadır fakat toplum, bu genel çerçevelerin üzerine, özellikle somut insan gruplarının koşullarıyla ve alışkanlıklarıyla uyuşan diğerlerini koyar. Hatta şunu bile söyleyebiliriz: Zamandaki tarihler ve gökbilimsel bölünmeler, doğanın da süreyi düzenleme özenini topluma gitgide daha fazla bırakacağı biçimde toplumsal bölünmeler tarafından kuşatılır.

Bununla beraber, zaman bölünmeleri neye göre olursa olsun, çoğunlukla geleneksel oldukları ve her yıl, her gün, hepsi aynı ağaçtan yetişmiş meyveler gibi, öncekilerle aynı zamansal yapıda göründüğünden, insanlar bunlara gayet iyi ayak uydurur. Alışkanlıklarımız konusunda rahatsız edilmiş olmaktan şikâyet edemeyiz. Maruz kaldığımız kısıtlanma farklı bir niteliktedir. Bize ağır gelen, öncelikle tekdüzeliktir. Zaman, toplumun tüm üyeleri için aynı şekilde bölünmüştür. Oysa kentin her pazar bir aylaklık havasına bürünmesi, sokakların boşalması ya da alışkın olmadığımız insanlarla dolması, canımız çalışmak isterken dışarıdaki manzaranın bizi hiçbir şey yapmamaya veya eğlenmeye itmesi bizim hoşumuza gitmeyebilir. Acaba pek çok kişi, pek çok çevre, pek çok mahalle bu ortak yasaya karşı çıkmak için mi geceyi gün ediyor ya da bunu yapabilenler kışın ortasında sıcağı mı aramakta? Kesinlikle, zamanımızı bölme ve düzenleme yöntemi konusunda diğerlerinden farklı olma ihtiyacımız, eğer meşgalelerimizde ve eğlencelerimizde toplumsal bir disipline bu bakımdan boyun eğmek zorunda kalmasaydık, daha fazla açığa çıkardı. Büroma gitmek istediğimde, işin durduğu, çalışanların paydos ettiği bir zamanda orada bulunamıyorum. Toplumsal faaliyetlerdeki bölünme, insanlar kümesini aynı mekanik faaliyet zincirine sürükler: Bölünme ilerledikçe bizi de daha kesin olmaya zorlar. Bir konsere, bir tiyatro oyununa katılmak istiyorsam saatinde gitmem, davet edilmiş olduğum akşam yemeğinin misafirlerini bekletmemem, trenimi kaçırmamam gerekir. Demek

oluyor ki, faaliyetlerimi bir saatin iki ibresinin ilerleyişine veya diğerleri tarafından benimsenmiş ve benim tercihlerimi dikkate almayan ritme göre düzenlemek, zamanım konusunda cimri olmak ve onu hiç boşa harcamamak zorundayım, ki böylelikle toplum hayatının bana sunduğu şansların ve avantajların birkaçını tehlikeye atmayayım. Ancak belki de daha acı olan, hayatı ve onu dolduran olayları ölçü bakımından değerlendirmek konusunda kendimi sürekli olarak zorlanmış hissetmem. Bu sadece, endişeli bir biçimde, yıllardan oluşan bir sayıyla ifade edilen yaşımı düşündüğümden değil; sanki hayat birçok satırla eşit bölümlere ayrılmış beyaz bir sayfaymışçasına, hatta sanki önümdeki yıllar, büyüyen geçmiş zamanın giderek daha küçük bir oranını oluşturduğu için azalıyormuş ve sıkışıyormuşçasına, kalan yıllarımın sayısını düşündüğümden de değil. Oysa zamanı, onu iyice dolduracak şekilde ölçmeye zorlanarak, sürenin artık aynı biçimde bölünemeyen bu kısımlarıyla ne yapacağımızı bilememe noktasına varıyoruz. Çünkü o konuda kendi halimize bırakıldık ve dışarıdaki toplumsal hayatın akışından bir şekilde çıktık. Bu, zamanı kesin olarak unuttuğumuz fakat karşılığında ona yeniden yakalandığımız bir vaha da olabilir. Aksine, zaman aralıklarının boş olmasına duyarlıyız ve böyle olunca da zamanı nasıl geçireceğimiz sorun haline gelmekte. Toplumun bizi, onun yöntemine göre hayatı sürekli ölçüp biçmeye zorlayarak, yaşamı kendimizinkine göre düzenlemekten gitgide daha fazla aciz kıldığı çok doğru. Şüphesiz, bazılarımız için, kaybedilen zamanın en az (ya da başka bir anlamda en çok) pişmanlık duyduğumuz zaman olduğu gerçeği baki kalacak. Ancak bunlar istisnalar.

Bergson'a göre saf (bireysel) süre ve "homojen zaman"

Eğer bölünmelerinin bireysel bilinçlere böylelikle nüfuz ettiği bir toplumsal zaman mevcutsa, kökenini nereden alıyor? Zamanı ya da süreyi ve bölümlerini ayırt etmemiz gerektiğini söylemiştik. Daha net olursak, bir bilinçle donatılmış tüm varlıklar, kendilerinde farklı durumlar birbiri ardına gerçekleştiği için süre algısına sahiptir. Süre, bu durumların oluşturduğu seriden başka

bir şey değildir. Bu anlamda, her insanın kendisine ait bir süresi vardır ve bu süre, doğrudan tanıdığımız ve kavrayışının bize dışarıdan nüfuz etmesinin gerekmediği, bilincin ilkel verilerinden biridir. Bu durumlar belirgin olduğundan, bu seride bir durumdan diğerine, benzer durumların kesintisiz bir serisinden, aynı ölçüde benzer durumlardan oluşan başka bir diziye geçişe karşılık gelen doğal bölünmeleri fark etmek de mümkün olacaktır. Ayrıca, dışsal nesneleri algıladığımıza göre, doğada düzenli dönüşler, günlerin birbiri takip etmesi, yürüyüşümüzü bölen adımlarımızın birbiri ardınca gelmesi, vb. söz konusu olduğundan, izole olmuş bir birey, kendi güçleri ve kendi deneyiminin verilerinden hareketle, ölçülebilir zaman kavramına ulaşabilecektir.

Ne var ki bazı nesnelerin etrafında da düşüncemiz başkalarının düşünceleriyle karşılaşır; her halükarda, ses ya da vücut hareketleri yardımıyla herhangi bir anda temasa geçtiğimiz kişilerin duyarlı varlığını uzamda hayal ederiz. Benim süreme ve onlarınkine eş zamanlı olarak kendini gösteren ve diğer insanların, evrendeki herkesin süresine veya bilincine sirayet etme eğilimi gösteren kesilmeler böyle meydana gelir. Şimdi, hatırlayacağımızı varsaydığımız bu ardışık ve özdeş anlar arasında bir türden boş zamanın, psikologların dediği gibi, kişisel bilinçlerce yaşanmış sürelerin ortak kılıfının oluştuğunu düşünmemiz kolay olacaktır. İnsanlar, gezegenlerinki gibi doğada gerçekleşen ya da saatlerde olduğu gibi yapay biçimde yarattıkları ve düzenledikleri belli devinimler vasıtasıyla zamanı ölçtüklerini kabul ettiklerine göre, bunun anlamı, bilinç durumlarımızın oluşturduğu seride, tüm bilinçler için geçerli olabilecek yeterince referans noktası bulamayacağımızdır. Bireysel sürelerin ayırıcı özelliği, gerçekte, bu sürelerin kendi aralarında ve her birinin kendi içerisinde farklı süreçlerde meydana gelen durum akışlarının az çok yavaş olduğu farklı bir içeriğe sahip olmalarıdır. İçi boş saatler ve bomboş günler bulunmakla beraber, gerek olayların hızlanmasıyla gerekse de düşüncemizin ivme kazanmasıyla veya duygusal anlamda büyük bir heyecan ve coşku halinde bulunduğumuzda, birkaç saat ya

da birkaç gün içerisinde yılları yaşamış olduğumuz izlenimine kapılmamızı sağlayan başka anlar da vardır. Ancak, aynı anda birçok bilinci kıyasladığımızda da aynı şey geçerlidir. Bazı dışsal olaylar tarafından sadece istisnai olarak uyarılmış ve fazla çaba sarf etmeksizin, ilgileri yalnızca az sayıda nesneye yöneldiğinden olağan seyirleri yavaş ve tekdüze ilerleyen kaç kişi bulabiliriz ki.

İçsel hayatın ritminin yaşlandığımız ölçüde yavaşlamasını ve bir çocuğun günü pek çok izlenimle ve gözlemle dolu olup, bu anlamda çok sayıda an içerirken, önümüzdeki yılların azalmasıyla -bizde dikkat uyandıran ve bize içsel hayatımızı yaşıyormuşuz hissi verenin yalnızca reel içeriğini dikkate alırsak- bir günün içeriğinin birbirinden çok daha az belirgin durumlara yönelmesi ve bu doğrultuda da, belki de aşama aşama gerçekleşen bir boşverme ve duygusal yetilerin giderek artan biçimde zayıflaması şeklinde tezahür etmesi not edilmelidir. Çocukluk yaşantısının hatırasını taşıyan ihtiyar, günleri artık hem daha yavaş hem de daha kısa bulacaktır. Bunun anlamı, bazen, yaşadığı şekliyle anlar ona daha uzun geldiği için, zamanın daha yavaş geçtiğini düşünmesi, bazen de, anlar saatin ibresinin ölçtüğü şekilde onu aşan bir hızla birbirini izlediği için, ihtiyarın zamanın daha hızlı geçtiğini düşünmesidir. Onun, bir çocuğu rahatlıkla oyalayabilecek şeylerle gününü doldurmak için zamanı yoktur: içsel süresi yavaşladığı için, bir günün uzamı ona çok küçük görünmektedir. Bu nedenle, zamanı ölçmek noktasında duygularına ve içsel yaşamlarındaki bölünmelere başvurmaktan başka çaresi olmayan bir ihtiyar ve bir çocuk, ne bölünme noktaları ne de ortak bir birim olarak seçilmiş, çocuklara çok kısa yaşlılara ise çok uzun gelen zaman aralıklarının uzunluğu üzerinde anlaşacaktır. Zaman bölünmelerini saptamak için, fiziksel bütünlüklerde oluşan ve onlara başvurmamızın her zaman mümkün olabilmesi noktasında oldukça düzenli aralıklarla tekrar oluşan değişimlere ve devinimlere yönelmemiz daha yerinde olur. Bu seçimi yapma fikrini tek başımıza geliştiremeyiz. Diğer insanlarla bu bakımdan uzlaşmamız gerekir. Gerçekte, referans noktası

olarak belirlediğimiz, belirli fiziksel görüngülerin bu periyodik dönüşünde, onları eş zamanlı algıladığımız için hem bize hem de başkalarına sundukları fırsattır. Bu fırsat, bazı algılarımızda, yani düşüncelerimizin bazılarında bir eş zamanlılık ilişkisi bulunduğunu ve özellikle de, bu ilişkiler düzenli aralıklarla yeniden meydana geldiğinden onları eşit olarak kabul ettiğimizi kesin olarak saptamamız içindir. O andan itibaren, zamandaki uzlaşımsal bölünmeler bize dışarıdan dayatılır. Yine de kökenlerini bireysel düşüncelerden alırlar. Kişiler, bazı anlarda temasa girdikleri diğer kişilerin aynı dışsal nesneye karşı bazen özdeş bir tutum benimsemediklerinin ve bu tutumun aynı periyodik düzenle yeniden ortaya çıktığının bilincindedir. Böyle bir işlemle ve bu işlemin sonucu olan uzlaşımlar üzerinden, bu uzlaşımlar herkese ortak olduğu için dışsallık da içeren, süreksiz dönüm noktaları saptayabilmişlerdir. Ancak insanlar, dönüm noktaları olarak seçilmiş anlar arasındaki zaman aralıklarını doldurabilecek yeni ve kişisel olmayan bir zaman, bir diğer ifadeyle, tüm bireysel süreleri kapsayacak ve kendi bütünlüğü içerisinde onları birleştirebilecek kolektif veya toplumsal bir zaman yaratamamışlardır. Esasında, dönüm noktalarına tekabül eden iki kesilme arasında uzanan zaman aralığının içerisinde yalnızca birbirinden ayrı bireysel düşünceler, her biri kendine has bir süreye sahip pek çok farklı düşünce mevcuttur. İsterseniz, bütün bireysel sürelerin içerisine akacağı, aynı kesilmelerle bölünecek boş bir zaman hayal edebilirsiniz ve kuşkusuz böyle bir mefhum aslında tüm düşüncelere dayatılmaktadır. Fakat bu yalnızca, eğer bireysel süreler var olmaya bir son verseydi, artık hiçbir gerçekliğin tekabül edemeyeceği soyut bir betimlemedir.

O halde, tüm bunlara Bergsoncu görüş açısıyla bakalım. Tüm varoluşları ve bütün ardışık görüngü serilerini kuşatan tümel zaman kavramı, artık burada anlardan oluşan süreksiz bir diziye dönüşür. Bu anların her biri, onu eş zamanlı fark edecek birçok bireysel düşünce arasında tesis edilmiş bir ilişkiye tekabül eder. Genellikle birbirlerinden soyutlanmış olan bu düşünceler,

yolları her kesiştiğinde kendilerinin dışına çıkar ve bir an için, hem bilinçleri hem de bunların aralarındaki ilişkileri kapsayan daha geniş bir simge içerisinde eriyip karışırlar. Eş zamanlılık bundan ibarettir. Bu anlardan oluşan küme, onu değiştirmemize, düzenlememize ve sadeleştirmemize olanak sağlayan bir çerçeve meydana getirecektir. Zira bu anları ayıran zaman boştur ve bütün bölümleri de en değişken bölünmelere eşit ölçüde elverişlidir. Bu tıpkı, üzerine sınırsız sayıda paralel çizgi çizebileceğimiz bir tabloya benzer. Bu durumda hiçbir şey, iki anı bu zaman aralığının yarısında, üçte birinde veya çeyreğinde birleştiren (ve bir devinimle ya da ikisi arasında gerçekleşmiş tek tip bir değişimin imgesiyle tasvir edebileceğimiz) iki zamansal ve soyut çizginin herhangi bir noktasına ilave edilmiş eş zamanlılıklar hayal etmemizi engelleyemez. Zaman bölünmeleri yıllara, aylara, günlere, saatlere, dakikalara, saniyelere bu şekilde yerleşir. Sonuç olarak, belli bir sayıdaki bireysel düşüncenin, saatleri ve hatta dakikaları birbirinden ayıran tüm belirli anlarda temasa geçeceğini varsayabiliriz. Zaman bölünmeleri sadece bütün bu olasılıkları simgeler. Hiçbir şey, varlıklar kümesine yayılmış olarak tasarlanan zamanın yalnızca ve yalnızca bireysel sürelerden ödünç alınmış verilerin toplanması, birleştirilmesi ve çarpılmasıyla elde edilmiş yapay bir yaratımdan başka bir şey olmadığını daha açık bir biçimde ispat edemez.

Bergsoncu öznelciliğin eleştirisi

Peki, eğer zamandaki bu bölünmeler bilinçlerde önceden yer almamış ve belirtilmemişse, bunları dışsallaştırmak için iki veya daha fazla bilinci bir araya getirmek yeterli olacak mı? Bu önermenin ya da hipotezin üzerinde durmamız gerekiyor çünkü hafızanın bireysel bir yeti olduğunu savunduğumuzda, zamana ilişkin hangi özel kavramını temel aldığımız en net biçimde bu noktada ortaya çıkacak.

İçsel ve kişisel düşüncenin ne olduğu duygusunun sağlanması noktasında, önce uzamı ve dışsal objeleri hatırlatan her şeyi ayır-

maya ve silmeye sevk ediliyoruz. Birbirini izleyen bu durumlar hiç şüphesiz bir çeşitlilik oluşturur ve birbirinden ayırt edilebilir ama bu, fiziksel şeylere kıyasla çok daha farklı bir yöntemle olur. Bu durumlar, ikisi arasında çok belirgin bir ayrım çizgisi olmaksızın, kesintisiz akan bir bütünün içerisine dâhildir. Fakat hafızanın ya da daha ziyade, tek başına gerçekten aktif ve psişik olan ve alışkanlık mekanizmasıyla karışmayan hafıza formunun durumu tam olarak böyledir. Hafızanın (bu anlamda anlaşıldığı biçimde) geçmiş durumlar üzerinde etkisi yoktur ve geçmişi bize eski gerçeklikleri içerisinde, dayanak noktasını farklılıkların oluşturması nedeniyle geri verir. Oysa belirgin ve net olarak birbirinden ayrılmış durumlar kuşkusuz farklıdır da. Bununla beraber, diğerlerinin oluşturduğu seriden ayrıldıkları, önceden sürüklenmiş oldukları bütünden çıktıkları takdirde -ki eğer biz onların her birini, zamanda net bir biçimde belirtilmiş konturlardan bağımsız bir gerçeklik olarak öngörseydik, akıbetleri böyle olacaktı-, kendileri de parçalara ayrılmış ve sınırlandırılmış olan diğer tüm durumlardan nasıl tamamen farklı kalacaklar? Bu türden bütün ayrılmalar, bu durumları uzama yansıtmaya başladığımızı ifade eder. Ancak uzamdaki objeler, çok farklı olsalar da, birbirleriyle benzerlikler içerir. Kapladıkları yerler ayrıdır fakat homojen bir bağlamda yer almazlar. Bunlar arasında tespit ettiğimiz farklılıklar, hepsinin katıldığı çok sayıda özdeş türe göre belirlenir. Buna karşılık, düşüncelerin her bilinçte içerisine sürüklendikleri bütün, burada form maddeden ayrılmadığı ve içeren de içerikle bütünleştiği için homojen bir bağlam değildir. Bilincin çeşitli durumlarında, söz konusu nitelikleri yalnızca soyutlama yaparak ayırt ederiz çünkü burada esas olan, bunların her birinin tekliği ve bilincin tamamı üzerindeki çok sayıda görüş açısını teşkil etmeleridir: Her biri kendi türünde tek olduğundan, içlerinde özdeş türler bulunmaz. Onları mukayese etmek için yapılacak tüm girişimler, serinin sürekliliğini kıracaktır. Öte yandan, zinciri bütünüyle çekmeden bir halkasını tutamayacağımız gibi, birbirlerini, öncüllerini ya da ardıllarını çağrıştırmalarını açıkla-

yan da yine bu sürekliliktir. Şu halde, bireysel durumlar, her biri farklı olduğu için kesintisiz bir seri oluşturur ve bu seride tüm benzerlikler, tüm tekrarlar bir süreksizlik unsuru sunar. Hatıralar da farklı oldukları için birbirlerini hatırlatır; aksi takdirde seri kendisini tamamlamayı durduracak ve her an kırılacaktır.

Ne var ki, eğer böyleyse, iki bireysel bilincin nasıl temasa geçebileceği, bu kadar kesintisiz iki durum serisinin, biri bende diğeri ise benimkinden farklı bir bilinçte meydana gelen iki değişim arasında bir eş zamanlılık bulunduğu duygusuna sahip olmam için gereken kesişmeyi gerçek anlamda nasıl başaracağı anlaşılmamaktadır. Kuşkusuz, dışsal nesneleri algıladığımda, onların bütün gerçekliğinin, benim haklarında oluşturduğum algıyla yok olduğunu varsayabilirim. Sürenin içinde var olan, nesneler değil, onları bana tanıtan düşüncemdir. Bu durumda ben kendimin dışına çıkmamış oluyorum. Bir insan formu, bir ses, bir vücut hareketi bana kendiminkinden başka bir düşüncenin varlığını belli ettiğinde ise durum farklıdır. O halde bir nesne zihnimde iki farklı görüş açısından yani benimkinden ve benim gibi, varlığını sürdüren bir bilince sahip başka birinin görüş açısından betimlenecektir. Peki, eğer ben kendi bilincimde hapsolmuşsam, eğer kendi süremin dışına çıkamıyorsam, bu nasıl mümkün olacak? Oysa eğer benim durumlarım kesintisiz bir devinimle birbirini takip ediyorsa ve yine eğer bu devinimler devam eden akışta aralarında hiçbir sınır çizgisi, hiçbir duraklama olmayacak kadar sıkı bir biçimde birbirine bağlıysa ve eğer belirlenmiş konturları olan hiçbir nesne, bilinçli hayatımın yüzeyinde bir kabartma figür gibi belirmiyorsa, savunduğumuz üzere, ben kendi süremin dışına çıkamam.

Benim bireysel bilinçli hayatımın sürekliliğini kıranın, kendisinin dâhil olduğu bir temsili bana dayatan bir diğer bilincin bana dışarıdan uyguladığı etki olduğu söylenebilir. Bu, benim yolumdan geçen ve beni onun varlığını fark etmeye zorlayan bir kişidir. Ancak, neticede, fiziki nesneler de dışarıdan benim algıma sızar. Bununla birlikte, içe kapandığımı ve dış dünya hak-

kında hiçbir şey bilmediğimi varsaydığımızda, bu tür bir duyarlı algı benim durumlarımın akışını duyuşsal bir izlenimden veya herhangi bir düşünceden daha fazla durdurmaz. Durumların kendisine indirgenmiş bir bilinç varsayımında, bir insan formunu fark etmem, bir sesi, bir vücut hareketini algılamam bu şekilde gerçekleşecektir. Bireysel düşüncenin akışı hiçbir değişime uğramaz: Benimkinden başka bir süre hakkında bir fikre sahip olmam. Bunun farklı bir biçimde gerçekleşmesi için, nesnenin bana bir simge gibi etki etmesi gerekir. Ancak bu, bir nesnenin varlığında, kendiminkiyle eş zamanlı olarak başka bir görüş açısından da daima bakabildiğimi ve en azından mümkün olabildiğince, birçok bilinci ve bunların bağlantıya geçebilme olasılığını tasarlayarak onlar için ortak olan bir süreyi de tasarladığımı belirtmektedir.

Algıların kendisi için yalnızca, nesnelerin varlığını hiçbir şekilde ortaya çıkarmayan öznel durumlardan ibaret olan bir bilincin içe kapandığını varsaymıştık. Fakat bu tür bir düşünce, dış dünyanın bilgisine nasıl açılabilir? Kendi koşulları dâhilinde bu bilgiye ne içeriden ne de dışarıdan erişebilecektir. Bununla birlikte, bütün duyarlı algıların bir dışa vurma, bir başka ifadeyle, düşünceyi içerisinde cereyan ettiği bireysel bilincin dar çemberinden çıkarma ve nesneyi, bir veya birçok diğer bilinçte aynı esnada sunulduğu veya her an sunulabileceği biçimde imgeleme eğilimi bulunduğunu kabul etmek gerekir. Ancak bu, hâlihazırda bir "bilinçler topluluğu" tasarlamış olduğumuzu varsayar. Dahası, duyarlı algılardan farklı olarak, duygulanım durumları gibi bize dış gerçeklikle bir bağlantıya sahip gibi gelmeyen durumları düşünürsek, acaba onları karakterize eden ve onlara bütünüyle içsel bir görünüm sunan, bu bilinçlerin temsilinin eksik olması mıdır veya daha ziyade, bu temsilin, bize dışarıdan uygulanan hiçbir etkinin ona kendisini açığa vurma fırsatı sağlamayacağı biçimde bir süreliğine maskelenmiş olması fakat bu esnada, görünüşte en kişisel olan izlenimlerin arkasında gizli durumda var olmayı sürdürmesi midir? Bir süredir fiziksel

bir acı çekip hislerimizin içine gömüldüğümüzde ve böylelikle fiili acı önceki acıyı devam ettiriyor ve onun bütün özünü ödünç alıyor gibi göründüğü zaman, durum bu olacaktır. Şimdi bu acının, dışsal veya organik bir fiziksel etkiyle meydana geldiğini fark ettiğimizde, onu yalnızca hayal ettiğimizde, diğer varlıkların da aynı acıyı hissettiğini ya da hissedebileceğini düşündüğümüzde izlenimimiz, en azından kısmen, acının nesnel temsili olarak adlandıracağımız şeye dönüşür. Ancak temsil, onu içermeyen bir izlenimden nasıl çıkabilir ve bu temsil yalnızca acının kendisi değilse bile, en azından onun hakkında önceden edindiğim (ve onu tek hatırlayacak olan) fikrin sadece eksik ve niteliği değişmiş bir kolektif temsili değil midir?

Buradan hareketle, Leibniz'in eski metafizik paradoksu yeni bir anlamla şüphesiz yorumlanabilir, bir başka ifadeyle, fiziksel acılar ve genel olarak duyumlar, yalnızca bulanık ve tamamlanmamış fikirlerdir. Bunun sebebi sadece, doğayı ve mekanizmayı, bölümleri ve bunların ilişkilerini net bir biçimde tasarladığımız için acının bazı koşullarda keskinliğini gitgide kaybetmesi değil, daha ziyade, acının birçok kişi tarafından hissedilebileceğini ve algılanabileceğini (ki acı bütünüyle kişisel ve bu nedenle de özgün bir izlenim olarak kalsaydı bu mümkün olamazdı) hayal etmemizle, ağırlığının bir kısmının başkalarının üzerine aktarılabiliyor ve bu kişilerin de bunu taşımamızda bize yardımcı oluyor gibi görünmesidir. Belirli bir noktaya yükseldiğinde bizde umutsuz bir sıkıntı ve güçsüzlük duygusu yaratan acının trajedisi, acıyla iç içe geçtiğimiz ve acı da kendi kendisini ortadan kaldıramayacağı için, başkalarının ulaşamayacağı, kimsenin ele geçiremediği bölgelerimizden kaynağını alan bir sancı olmasıdır. Bu nedenle, tıpkı bir büyücünün hastasının bedeninden bir taş, eski bir kemik, bir çivi ya da bir sıvıyı çıkartır gibi yaparak onun acısını dindirmesine benzer biçimde, bu ıstırap için de anlaşılabilir, bir başka deyişle, bir grubun üyelerinin uzlaşabileceği bir açıklamayı güdüsel olarak arar ve buluruz. Yahut ıstırabı, benzerlerimiz tarafından aynısının hissedildiğini ya da hissedilebile-

ceğini düşündüğümüzde, başka bilinçlere doğru çevirdiği diğer yönlerini keşfederek gizeminden ayırırız. Böylelikle onu pek çok varlık için ortak olan bir alana atar ve ona yeniden kolektif ve bilindik bir görünüş veririz.

Böylece, eş zamanlılık fikrinin daha derin bir analizi bizi, birbirine nüfuz edemeyen, bütünüyle bireysel süreler varsayımını dışarıda bırakmaya yönlendirmektedir. Durumlarımızın oluşturduğu seri, bölümlerin yalnızca öncüllerine ve ardıllarına tutunduğu genişliği olmayan bir çizgiden ibaret değildir. Bu seriler, gerçekte, bir bilinçten diğerine geçen pek çok akımın karşılaşma noktası olan düşüncemizin akışındaki her anda veya süreçte kesişirler. Kuşkusuz, içsel hayat olarak adlandırılanın görünür sürekliliği kısmen, onun bu akımlardan birinin cereyan edişini, başkalarıyla eş zamanlı olarak bizde de gelişen bir düşüncenin akışını, kolektif bir düşüncenin eğimini kimi zaman takip etmesinden ileri gelmektedir. Bu süreklilik aynı zamanda, durumlarımız arasında, bu durumların özellikle organik hayatımızın sürekliliğinden kaynaklanan bazılarının aralıksız biçimde tesis ettiği bağlantıyla açıklanır. Bununla beraber, duyuşsal izlenimler bizzat kolektif imgeler ve temsiller halinde serpilme eğilimi gösterdiğinden, bu durumlar arasında yalnızca derece farkı bulunmaktadır. Her halükarda, bireysel süreler yardımıyla, bunların dâhil olduğu daha geniş ve kişisel olmayan bir süre meydana getirebiliyorsak, bunun sebebi, bütün özlerini aldıkları kolektif bir zamanın zemininden kendi kendilerine ayrılmalarıdır.

Hatıranın çerçevesi olarak tarih

Bireysel süreye karşılık olarak kolektif bir zamandan bahsetmekteyiz. Ancak bu noktada, kolektif zamanın özgün olup olmadığını ve bireysel süre hakkında hiçbir peşin yargıya varıp varmadığımızı bilme meselesi ortaya çıkıyor. Tartışmakta olduğumuz teoriye göre, esasında bir taraftan bireylerin sayısı kadar süre, diğer taraftan ise bütün bu bireysel süreleri kapsayan soyut bir

zaman mevcut. Bu zamanın içi boş ve belki kendisi de sadece bir fikirden ibaret. Birçok bireysel sürenin kesiştiği noktalarda çizdiğimiz bölümler, eş zamanlı olduklarını dikkate aldığımız durumlarla karışmamakta. Bu bölümlerin içerisinde, böldükleri homojen bir bağlam ve maddenin özel bir formu olarak tasarlanmış zamanın içerdiğinden daha fazla bir şey bulunmayacaktır. Peki, bu forma ne tür bir gerçeklik atfedebiliriz ve özellikle de, içerisine yerleştirdiğimiz olaylar için bir çerçeve vazifesi nasıl görebilir? Bu biçimde tanımlanmış bir zaman bütün bölünmelere elverişlidir. Acaba bu gerekçeyle mi tüm olayların zamandaki yerini saptayabiliyoruz? Bu soruyu cevaplamadan önce, zamanın bizi buraya yalnızca, meydana gelen olayları aklımızda tutmamıza ve hatırlamamıza izin vermesi gerektiği ölçüde götüreceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Ondan beklediğimiz hizmet budur. Bu, geçmiş olaylar için sahihtir. Bir yolculuğu aklımıza getirdiğimizde, kesin tarihini hatırlamasak bile, yine de bu hatıranın bir şekilde ilişkin olduğu geçici verilerin bir çerçevesi mevcuttur: savaştan önce veya sonraydı, çocuktum, genç bir adamdım, hayatının baharında bir adam; benden daha yaşlı veya daha genç şu arkadaşla beraberdim; filanca mevsimdi; şu işi hazırlıyordum; şöyle bir olay söz konusuydu. Bir hatıranın biçimlenip tamamlanması çoğunlukla bu tür bir düşünceler serisi sayesinde gerçekleşir. Buna ek olarak, olayın meydana geldiği dönem hakkında bir belirsizlik varsa bile en azından başka hatıraların yer aldığı diğer dönemlerde değildir: Bu da bu hatırayı bir mekâna raptiyelemenin bir yöntemidir. Üstelik yolculuk örneği çok da uygun olmayabilir çünkü münferit ve hayatımın geri kalanıyla büyük bir ilgisi bulunmayan bir olay teşkil edebilir. O halde, ileride göreceğimiz gibi, esas müdahale eden, zamandan ziyade uzamsal çerçevedir. Ancak, eğer benim aile yaşamımla, meslek yaşamımla ilgili veya düşüncemin çok sık başvurduğu grupların birinde meydana gelmiş bir olay söz konusu olursa, zamansal çerçeve belki de onu hatırlamamda daha fazla yardımcı olacak. Şu an boy göstermeye başlamış olup ileride gerçekleşecek bazı

olaylar için de aynısı geçerlidir. Bana bir randevuyu hatırlatan genellikle onun için belirlediğim zamandır; ebeveynlerimden birini, bir arkadaşımı göreceğimi, yapmam gereken bir iş, atmam gereken bir adım olduğunu veya kendime vaat ettiğim bir eğlenceyi bana hatırlatan, tüm bu olayların gerçekleşmesi gereken tarihtir. Bir hatıra, onu sadece anımsadıktan sonra, zamansal çerçeveyi tekrar kurduğumuz ve olayın tarihini hatırlamak için onun bütün bölümlerini ayrıntılı bir biçimde sorgulamak zorunda kaldığımız da hatıra olur. Benzer şekilde, hatıra ait olduğu döneme dair izler muhafaza ettiğinden, onu belki de yalnızca bu izleri sezdiğimiz ve olayın gerçekleştiği zamanı düşündüğümüz için hatırlarız. İlk başta yaklaşık ve kabaca yaptığımız mekansallaştırma sonradan, hatıra orada var olduğunda belirginleşir. Pek çok durumda, geçmiş bir olayın imgesini zamanın çerçevesi içerisinde düşüncemiz vasıtasıyla yol alarak bulduğumuz da doğrudur. Fakat bunun için, zamanın hatıraları çerçevelenmeye elverişli olmalıdır.

Soyut zaman ve gerçek zaman

Önce, en soyut formda tasarlanmış zamanı zihnimizde canlandıracağız; mekaniğin ve fiziğin, geometriyle dolu bir mekaniğin ve bir fiziğin bütünüyle homojen olan ve matematiksel zaman olarak adlandırabileceğimiz zamanını. Matematiksel zaman, Bergson'un vurguladığı "yaşanmış zaman" ile iki zıt kutup gibi farklılık gösterir ve bu filozofa göre tamamen "bilinçten yoksun" bir haldedir. Bu tür bir kavramın faydası, insanların kendi düşünceleri içerisinde kapalı kalmak yerine daha geniş grupların ve kümelerin görüş açısından baktıkları ölçüde yaklaşmaya eğilim gösterdikleri sınırı temsil etmesinden ileri gelmektedir. Zamanın tamamen farklı varlıkların artan sayısına uyum sağlayabilmesi için, bölümlerini birbirinden ayırmasına olanak sağlayan maddeden gitgide arınması gerekir. Düşünceleri, zamanı genişletmeye ve evrenselleştirmeye yönelik bu çabaya götüren, bütünüyle homojen bir ortamın, uzamın temsiliyle karışmasa bile ona çok yakın bir gizli temsili olacaktır. Bütün insanlar uzamda bir yer

kapladığından, haliyle hepsinin geometrici olduğu söylenebilir. Dolayısıyla insanların, belirli olayları soyutlayarak zaman hakkında düşündüklerinde geometrik uzama benzer bir homojen bağlam tasarlamaları şaşırtıcı değildir.

Peki, böyle tasavvur edilen bir zaman üzerinde hafızamızın herhangi bir etkisi olur mu? Böylesi kusursuz bir pürüzsüzlüğe sahip bir yüzeyde hatıralar nerede asılı kalabilecektir? Bu durumda belki de, yine Leibniz'e göre, bütün bölümler birbirinden ayırt edilemez olduğundan, bu zamanın ne kendisinde ne de bölümlerinde, bir olayın bir yerden ziyade başka bir yerde gerçekleşmesi için bir neden bulunmayacağını söyleyebiliriz. Esasında, matematiksel zaman yalnızca, gerçek zamanda onlar için bir yer belirleme ve ayırma maksadımızın olmadığı objeler ile görüngüler ve farklı anlarda meydana geldiklerinde gerçekleştikleri bir tarih bulunmayan ve nitelik değiştirmeyen olgular söz konusu olduğunda müdahale eder. Zamanın sıfırdan başlayan ardışık büyümeleri t_0, t_1, t_2, t olarak ifade edildiğinde, bir devinimin çeşitli evrelerinin süresi de kuşkusuz belirlenmektedir fakat bu, bu devinimlerden, farklı bir zamanda ve başka bir yasaya tabi olmaksızın oluşturabileceğimiz bir tanesinin evreleri için geçerlidir. Bir diğer ifadeyle, başlangıç anı olan t-0, gerçek zamandaki herhangi bir anla olan tüm bağlardan bütünüyle bağımsızdır. Fiziksel devinim yasaları, aslında ve bu anlamda zamandan muaftır. Bu nedenle matematikçiler, bu devinimleri bütünüyle boş bir süre içerisine dâhil etmeyi uygun görmekteler. Böylelikle de, zaman sürmekte olduğu için onun içerisinde bulunan ve bu esnada hiçbir belirli anın içinde yer almayan bir devinimin bu paradoksunu ortaya koymaktadırlar. Ancak, eylemsiz cisimlerin hareketlerini inceleyen matematikçiler veya bilim insanları haricinde bütün insan grupları da, meydana geldikleri andan sonra nitelik ve kapsam değiştiren olaylarla ilgilenmektedir. Belirsiz ve kendi içerisinde yer alan ve her şeye kayıtsız bir zamanın, insanların hafızasına hiçbir yardımı dokunmaz.

Şüphesiz, zamanı eşit aralıklarla böldüğümüzde, bu tür bir

kavrayışa müracaat etmiş gibi görünmekteyiz. Günler, saatler, dakikalar, saniyeler bu esnada homojen bir zamanın bölünmeleriyle karışmıyor; gerçekte, belirli bir kolektif anlamları var. Bunlar, ortak düşüncede, tüm bölümlerinin farklılık gösterdiği bir sürenin içerisindeki referans noktalarıdır ve birbirlerinin yerini alamazlar. Bunu kanıtlayan ise, bir trenin saat 15.00'te yola çıkması gerektiğini öğrendiğimizde bunu zihnimizde dönüştürmemiz ve trenin esasında öğleden sonra saat 3.00'te kalkacağını hatırlamamızdır. Benzer şekilde, ayın 30'u ya da 31'i bizim için bir sonraki ayın ilk gününden ayrıdır; ayın ilk gününün ikinci gününden veya 15'inin 16'sından ayrı olduğundan daha fazla ya da en azından daha farklı bir biçimdedir bu. Bu sırada dikkatimiz yalnızca sayılara odaklansa da, bunların keyfi bölünmeler olmadığını ve mekanikte orijinin yerini değiştirdiğimiz veya farklı bir eksen sistemine geçtiğimiz gibi, bunların isteğimiz doğrultusunda değiştirilemeyeceğini biliriz. Yaz saatinden kış saatine geçilmesi ve şu andan itibaren öğle vakti demek yerine bir saat söyleyecek olmayı uygun görmemiz ise bambaşka bir mevzudur. Grup, saatini ya da zamanını kaybetmeyi kabul etmez ve eğer zamanda bir kaymaya maruz kalırsa, sosyal hayat kendi çerçevesinden çıkmak istemez ve ona yer değiştirmesinde eşlik eder. Toplumsal zamanın, kendisinde gerçekleştirilen bölünmelere kayıtsız kalmadığı çok doğrudur. Dolayısıyla, toplumsal zaman matematiksel zamanla, bireysel sürenin karıştığından daha fazla karışmaz. Gerçek zaman, bireysel zaman veya toplumsal zaman ile soyut zaman arasında temel bir karşıtlık bulunur ve soyut zaman daha toplumsal bir hal aldıkça bile gerçek zamanın ona yaklaştığını söyleyemeyiz.

"Tümel zaman" ve "tarihsel zamanlar"

Dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelmiş tüm olaylara, bütün kıtalara, bütün ülkelere, her ülkedeki tüm gruplara ve onlar aracılığıyla tüm insanlara kadar uzanan ve tümel zaman olarak adlandırabileceğimiz kavram şimdi bize daha somut ve daha belirgin bir biçimde görünecektir. Esasında, bugün bile ve

özellikle de geçmişte, zaten yalnızca epey kusurlu bir organik birimden ibaret olan insanlar kümesini uçsuz bucaksız bir gövde gibi düşünebiliriz. Ancak bununla beraber, bu gövdeyi oluşturan bütün bölümler kesintisiz bir bütün meydana getirmektedir çünkü bunların arasında, diğerleriyle en azından belirli aralıklarla temas kurmamış olanların sayısı çok azdır ve böylelikle, az ya da çok gevşek bağlarla bütüne aşama aşama tutunurlar. Bunun kesin bir biçimde doğru olmadığını biliyoruz. Elbette yerleşimin uzun zamandır sürdüğü bölgeler de mevcut, çok geç keşfedilmiş olanlar da. Epey şüpheli gelenekler ve gezginlerin oldukça kısa hikâyeleri vasıtasıyla varlıklarını neredeyse her daim bildiğimiz halklar da var; birkaç hatırası korunuyor olsa bile eski olayların gerçekleştikleri tarihlerin saptanamaması bakımından gerçek bir tarihi olmayan halklar da. Bununla birlikte, bu olayların kendi medeniyetlerimizden tanıdığımız olaylarla aynı döneme ait olduğunu ve kendi tarihimizin gitmemize imkân tanıdığı zamanın içerisine onları yerleştirebilmemiz için yalnızca yazılı belgelerin, anıtların üzerindeki yazıtların ya da kroniklerin eksik olduğunu kabul etmekteyiz. Bu noktada, önceki bölümde bahsettiğimiz tarihsel zamanla yeniden karşılaşıyoruz; şu farkla ki, bu tarihsel zamanın, bir tarihleri ve hatta tarihsel bir geçmişleri olmayan halkların hayatlarını da kapsayacak biçimde, bildiğimiz sınırlarının ötesine genişlediğini varsaymaktayız.

Böyle bir genişleme gayet doğal görünebilse de, bunun gerçekten meşru olup olmadığını ve halkların, hatta bildiğimiz en eski olanların, hiçbir hatırasına sahip olmadıkları bir zamanın bizim için ne gibi bir anlam ifade edebileceğini kendimize sormamız gerek. Elbette benzeşim yoluyla her zaman akıl yürütebiliriz. Sözgelimi, Mars gezegeninde yaşamın var olduğunu ve her zaman da var olmuş olduğunu varsayabiliriz. Oysa misal, bu gezegenin olası sakinlerinin, tarihlerini bildiğimiz dünya halklarıyla aynı zamanda yaşamış olduklarını söyleyebilir miyiz? Bu tür bir önermenin açıkça belirlenmiş bir anlama sahip olması için, mars gezegenin olası sakinlerinin, en azından belirli aralık-

larla bizimle herhangi bir şekilde iletişim kurabildiğini de varsaymamız gerekir. Öyle ki, böylece onlarla temasa geçmiş olalım, karşılıklı olarak hayatlarımız ve tarihlerimiz hakkında bir şeyler öğrenmiş olalım. Eğer böyle değilse her şey, birbirine bütünüyle kapalı ve süreleri asla kesişmeyen iki bilincin durumundaki gibi gerçekleşecektir. Şu halde, onlar için homojen olan bir zamandan nasıl söz edebiliriz?

Ne var ki, biraz daha uzağa gitmemiz ve tarihçilerin en azından yaklaşık olarak tarihini saptayabildiği ve ardıllık düzenini tesis edebildiği geçmiş olaylara bağlı kalarak ve birbirinden uzak ülkelerde ve bölgelerde eş zamanlı meydana gelmiş olanlara işaret ederek, tarihçilerin kurduğu tablonun tarihin sınırları içerisinde bir tümel zaman gerçekliğine varmamıza olanak sağlayıp sağlamadığını kendimize sormamız gerekmektedir. Yaygın olarak, bunlardan tarihsel zamanlar olarak bahsediyoruz ve belki de buradan hareketle, bugünden az ya da çok uzak ardışık dönemleri tayin edebiliyoruz. Ancak bu tabire, kimisi daha erken diğerleri ise daha geç başlayan fakat birbirlerinden ayrı olan birçok tarih mevcutmuş gibi başka bir anlam da yükleyebiliriz. Bir tarihçinin tüm bu paralel evrimlerin dışında ve üzerinde yer alması ve bunları evrensel bir tarihin pek çok veçhesi gibi imgelemesi pekâlâ mümkündür. Ancak birçok durumda ve belki de çoğunlukla, bu şekilde elde edilen bütünlüğün tamamen yapay olduğunu hissetmekteyiz çünkü böylelikle, kısa süreliğine bile birbirleri üzerinde hiçbir etkisi olmamış olaylar ve birbiriyle karışmayan halklar ortak bir düşüncede bir araya getirilmiş oluyor.

Önümüzde Dreyss'in 1858'de Paris'te yayımlanmış ve dünyanın bazı bölgelerinde meydana gelmiş önemli olayların çok eski zamanlardan itibaren yıllar bazında belirtildiği *Chronologie universelle*'i var. "Dünyanın yaradılışından tufana" başlıklı ilk bölüme bakalım. Neticede tufan fikri pek çok halkta bilhassa mevcut. Belki de ortak bir kökene ait bulanık bir hatıraya tekabül ediyor ve bu vesileyle de ulusların yazgısının senkronik bir tablosunun en başında bulunmayı hak ediyor. Yazar bunun

ardından, İsa'ya ve hatta İsa'dan sonra V'inci yüzyıla kadar, Yunanistan tarihini ve Roma tarihini, Musevilerin tarihini, Mısır tarihini kesip çıkarmakla ve bu parçaları sıralamakla yetinmiş. Burada, dünyanın yalnızca küçük bir bölümü yer almakta. En azından, birinde meydana gelen şokların yankısını hepsinin sıklıkla hissedilebileceği kadar birbirine yakın bölgeler söz konusu. Yarı kapalı kümeler oluşturan bu yerleşim merkezleri ya da yerleşim merkezi grupları arasında fikirler dolaşıyordu, haberler yayılıyordu. 1858'de ve hatta öncesinde, geçmişe ilişkin tarihsel ufuk şüphesiz genişlemişti ve bu kronolojik eski çerçevede çok daha fazla bölgeye yer vermek mümkün olabilirdi. Bununla beraber, bize sunulduğu haliyle bu tablo, sınırlamaları sebebiyle belki de gerçekliğe daha uygun bir görüntü sağlamakta. İstikrarsızlıklarını aynı zaman dilimi içerisinde giderebilecek kadar sıkı bir biçimde birbirine bağlı yazgıları olan bir halklar kümesi sunuyor bize. Eskilerin tanıdığı dünya bundan ibaret; neredeyse bir bütün oluşturuyormuş gibi.

Daha sonra ve modern zamanlara yaklaşıldıkça tablo genişliyor fakat bütünlüğünü daha da kaybediyor. Bize 1453'te Yüz Yıl Savaşı'nın bittiği ve aynı yıl Türklerin Konstantinopolis'i aldığı söylenmekte. Bu iki olgu hangi ortak kolektif hafızada izlerini bırakmıştır? Kuşkusuz hepsi tutarlı ve bir olayın etkilerinin neler olacağını ve uzanın hangi bölgelerine kadar yayılacağını şu anda öngöremeyiz. Ancak, bu olaylara maruz kalan halkın hafızasına girenler etkilerdir, olay değil ve bu da yalnızca bu etkiler halka ulaştığı andan itibaren gerçekleşir. Eğer bu eş zamanlılık, dönemin insanları tarafından fark edilmediyse, olayların aynı yıl meydana gelmiş olmasının pek bir önemi yoktur. Yerel olarak tanımlanmış her grubun kendi hafızası ve zamana dair yalnızca kendisine ait olan bir temsili vardır. Büyük kentlerin, vilayetlerin, halkların yeni bir bütünlük içerisinde karıştığı da olur; bu durumda ortak zaman genişler ve belki, en azından grubun o sırada daha eski geleneklere katılmakta olan bir bölümü için, geçmişte daha gerilere gider. Bir halk bölündüğünde, koloniler

oluştuğunda, yeni kıtalar insanla dolduğunda bunun aksi de gerçekleşebilir. Amerika tarihi, XIX'uncu yüzyılın başına kadar ve ilk yerleşimlerden itibaren Avrupa tarihine sıkı bir biçimde bağlıdır. Bütün XIX'uncu yüzyıl boyunca ve günümüze kadar ondan bağını koparmış gibi görünmekteydi. Ardında yalnızca kısa bir tarihi bulunan bir halk, hafızaları uzak bir geçmişe gidebilen diğerleriyle aynı zamanı nasıl tasarlayabilir ki? Bu iki zamanın iç içe geçmesi yapay bir düzenlemeden ya da nihayetinde matematikçilerin soyut zamanından daha fazlası değilse eğer, tarihsel manada hiçbir şeye sahip olmayan boş bir zaman üzerinde yan yana konmalarıdır mevzu bahis olan.

İletişim imkânlarının elbette zor olduğu, ne telgrafın ne de gazetelerin bulunduğu bir dönemde seyahat edilmekte olduğu ne kadar doğru olsa da, haberlerin zannettiğimizden daha hızlı ve daha uzağa yayıldığı gerçeğini de unutmayalım. Kilise tüm Avrupa'yı ele geçirmiş ve hatta dikkatini diğer kıtalara çevirmişti. Epey güçlü bir diplomatik organizasyon, prenslere ve bakanlarına diğer ülkelerde neler olup bittiğini oldukça kısa bir sürede öğrenme olanağı sağlıyordu. Tacirlerin yabancı şehirlerde depoları, dükkânları, büroları ve habercileri bulunmaktaydı. En uzak ülkeler arasında irtibat vazifesi gören bazı çevreler ve bazı gruplar hep var olmuştu. Ancak halk kitlesinin ufku neredeyse hiç genişlememişti. İnsanların çoğunluğu uzun süre boyunca, ülkeleri başta olmak üzere, kendi vilayetlerinin sınırlarının ötesinde neler olduğuyla çok az ilgilenmişti. Bu nedenle, ulusların sayısı kadar farklı tarih var olmuştur ve halen de var. Evrensel tarihi yazmak ve bu sınırlamalardan kaçınmak isteyen bir kişi, hangi insan kümesinin görüş açısından bakmalıdır? Konsiller, hizipleşmeler, papaların iktidarı, din adamları ile dünyevi önderler arasındaki çekişmeler gibi Kilise'yi ilgilendiren olaylar ya da müzakereler, ittifaklar, savaşlar, antlaşmalar, meclis entrikaları gibi diplomatları alakadar eden hadiseler, tarihi anlatılarda bu gerekçeyle mi uzun süre ön planda yer aldı? Ayrıca, daha yakın dönemlerde tüccarları, iş adamlarını, sanayicileri, bankacıları

içeren sosyal çevreler özel uğraşlarını dünyanın büyük bir bölümüne yaydıkları için, endüstriyel gelişmelere, ticaret akışlarının yer değiştirmesine ve toplumlar arası ekonomik ilişkilere evrensel tarih içerisinde alan yaratılmadı mı? Oysa bu biçimde algılanan evrensel tarih yine de yalnızca, bazı grupların yaşamını içine alan parçalı tarihlerin yan yana dizilmesinden ibarettir. Eğer bu şekilde yeniden inşa edilen tekil zaman daha geniş alanlara yayılırsa, bu satıhta çoğalan insanlığın yalnızca kısıtlı bir bölümünü içerecektir. Bu sınırlı çevrelere girmeyen ve onlarla aynı bölgeleri işgal eden nüfus kitlesi ise bu sırada kendi tarihine sahip olur.

Tarihsel kronoloji ve kolektif gelenek

Burada meselelere tarihçilere ait olmayan ve de olamayacak bir görüş açısı ile bakıyor olabiliriz. Tekil bir zamanın içerisine birçok ayrı evrim çizgisini temsil eden ulusal ve yerel tarihleri karıştırdıkları için onlara serzenişte bulunmuştuk. Bununla birlikte, nerede meydana gelmiş olursa olsun tüm olayların bir araya getirildiği senkronik bir tablo sunulmasında başarılı olunabilirse bunun sebebi, kuşkusuz, bu olayların kendi zamanlarında konumlandırıldıkları bağlamlardan koparılmaları, yani dâhil oldukları gerçek zamanın göz ardı edilmesidir. Tarihin, bunun aksine, olayların zamandaki kronolojik ardıllık düzenine belki de fazla özel bir ilgi gösterdiği yaygın bir görüştür. Ancak, tarihsel hafıza ve kolektif hafıza olarak adlandırabileceğimiz kavramlara bir önceki bölümde şerh koyarken ne söylediğimizi hatırlatalım. Bunların birincisi özellikle farklılıklara dayanır, fakat farklılıklar veya değişimler yalnızca, sürmekte olan bir durumdan sürmekte olan bir diğer duruma sert ve neredeyse acil bir geçişi imler. Durumları veya zaman aralıklarını, sadece sınırlarını korumak adına dikkate almadığımızda, aslında zamanın kendisinde var olan daha önemli bir şeyi göz ardı etmiş oluyoruz. Elbette bir değişim de bir süreye, kimi zaman epey de uzun bir süreye yayılır. Ne var ki bu da yine onun, hiçbir şeyin değişmediği aralıklarla bölünmüş bir kısmi değişimler serisi halinde ayrıldığını ifade eder. Tarihsel anlatı bu daha küçük zaman aralıklarını da görmezden

gelir. Bize bundan daha fazlasını sağlaması gayet mümkün olabilirdi. Değişmeyeni ve kelimenin gerçek anlamıyla devam edeni tanıyabilmemiz ve bunun uygun bir temsilini edinebilmemiz için, bu görece değişmezliğin bilincine varmış olan toplumsal çevrede yer almamız, yok olmuş bir kolektif hatırayı kendimiz için yeniden yaşatmamız gerekir. Bir kurumu betimleyip onun yarım yüzyıl boyunca değişmediğini söylememiz yeterli olur mu? Öncelikle bu hatalıdır zira tarihçinin farkına varmadığı fakat grubun görece bir değişmezlikle aynı zamanda hissettiği yavaş ve belli belirsiz pek çok değişim her halükarda gerçekleşmiştir (iki temsil birbirine daima sıkı bir biçimde bağlıdır). Bu, öte yandan ve dolayısıyla, grubun bilincinin içeriğini ve onun kurumun gerçekte değişmediğini anlamasını sağlayan çeşitli koşulları bilmediğimiz sürece bütünüyle olumsuz bir veridir. Tarih kaçınılmaz olarak bir özettir ve bu nedenle de dönemlerin tamamına yayılan evrimleri birkaç ana sıkıştırır ve yoğunlaştırır; süredeki değişimleri de bu bakımdan dışarıda bırakır. Gerçek zamandan böyle koparılmış olayları bir araya getirip birleştirmemize ve onları kronolojik bir seri doğrultusunda düzenlememize artık hiçbir şey engel olamaz. Ancak, böyle bir ardışık seri, bu olayların ödünç alındığı grupların hiçbiri için bir gerçekliği olmayan yapay bir süre içerisinde ilerleyecektir. Bu grupların hiçbiri için, orada bulunan, düşüncelerinin devinimi veya geçmişleri hakkında hatırladıklarını mekansallaştırdıkları zaman dilimi değildir.

Kolektif sürelerin çokluğu ve heterojenliği

Kolektif hafıza geçmişte, hangi grubun söz konusu olduğuna göre uzaklığı esasen az çok değişen belli bir sınıra kadar gider. Onun ötesinde, olaylara ve kişilere artık doğrudan bir hâkimiyetle ulaşamaz. Oysa tarihin ilgisini çeken de tam olarak bu sınırın ötesinde bulunmaktadır. Kimi zaman tarihin bugünle değil geçmişle ilgilendiği söylenir. Fakat tarih için gerçek anlamdaki geçmiş, güncel grupların düşüncesinin halen yayıldığı alana dâhil olmayandır. Öyle görünüyor ki, artık yalnızca kendisinin muhafaza edebileceği imgeyi ve olayların ardıllık düzenini tayin

etmekle ilgilenebilmesi için, eski grupların yok olmasını, bunların düşüncelerinin ve hafızalarının ortadan kaybolmasını beklemesi gerekmekte. Şüphesiz bu durumda, izleri resmi metinlerde, zamanın gazetelerinde, dönemin çağdaşları tarafından yazıya dökülmüş anılarda varlığını sürdüren eski tanıklıklardan yararlanmak gerekir. Ancak tarihçi yaptığı tercihte, onlara atfettiği önemde, o zamanın görüşüyle hiçbir ilgisi bulunmayan gerekçeler tarafından yönlendirilir zira bu görüş artık mevcut değildir. Kabul edilmelidir ki eserini yalnızca, olaylarda hazır bulunmuş, bu olaylarla az çok doğrudan bir teması olmuş ve onları hatırlayabilen grupların yaşadığı zaman dilimi dışında bilerek konumlanması şartıyla ortaya koyabilir.

Şimdi ise meselelere kolektif bilinçlerin görüş açısından bakalım. Grupların sayısı kadar fazla kolektif sürelerin bazılarını ayırt etmek gerektiğini söylemiştik. Bununla birlikte, toplumsal yaşamın bir bütün halinde ve tüm bölümleriyle, yıllara, aylara, günlere ve saatlere bölünmüş bir zaman içerisinde geçtiğini bilmezden gelemeyiz. Böyle de olması gerekir yoksa diğer türlü olsaydı, yani toplumun bölümlere ayrıldığı çeşitli gruplar içerisindeki süreler farklı bölünmelerden ibaret olsaydı, tüm bunların hareketleri arasında hiçbir bağlantı kuramazdık. Hâlbuki tam olarak, bu gruplar birbirinden ayrı olduğu, her birinin kendi devinimi bulunduğu ve bireyler de bu sırada birinden diğerine geçtiği için zaman bölünmeleri her yerde yeterince homojen olmalıdır. İlk grubun içerisinde bulunduğumuz esnada, bir ikinciye hangi anda gireceğimizi öngörebilmemiz daima mümkün olmalıdır ve bu an da elbette ikincinin zamanına ilişkindir. Ancak, birincinin içindeyken birincinin zamanında oluruz, ikincinin zamanında değil. Bu, yurt dışına gitmesi gereken bir yolcunun, zamanı ölçmek için yalnızca kendi ülkesinin saatlerini ayarladığında karşılaşacağı bir sorundur. Bu sırada, saat bütün ülkelerde aynıysa veya farklı ülkelerin saatleri arasında bir bağlantı tablosu varsa, trenini kaçırmayacağından emin olacaktır.

O halde tüm toplumların ait olduğu, bölünmelerinin tüm

gruplar için bağlayıcı olduğu tekil ve evrensel bir zamanın bulunduğunu ve toplumsal dünyanın tüm bölgelerine aktarılmış bu ortak dinamiğin, karşılıklı bariyerlerin engellemeye meylettiği iletişimi ve ilişkileri yeniden tesis ettiğini söyleyebilir miyiz? Fakat önce, zaman bölünmelerinin birçok komşu toplumda örtüşmesi, uluslararası demiryolu tarifelerinde olandan çok daha az kesindir. Kaldı ki bu, farklı grupların bu konudaki zorunluluklarının aynı olmamasıyla açıklanır. Zaman aile içerisinde genellikle, bir lise veya kışladakinden çok daha fazla oyun içerir. Bir papaz, ayinini saatinde yapmak zorunda iken, vaazının süresi hakkında hiçbir öngörüde bulunamayız. Cemaat üyeleri, zaten genellikle geç geldikleri ve her zaman da sonuna kadar izlemedikleri törenlerin haricinde, kiliseye istedikleri zaman gidebilir ve evlerinde, gökbilim saatine uymaksızın dualarını edip ibadetlerini yerine getirebilirler. Bir tüccar, iş randevusunu kaçırmamak için saatinde gitmelidir, fakat alışverişler bütün güne yayılır ve siparişler ve teslimatlar için teslim tarihleri eğer önceden belirlenmişse, çoğunlukla geniş bir yaklaşık tarih aralığına göre yapılır. Öte yandan görünen o ki, bazı ortamlarda dinleniyoruz veya diğerlerinde ise mecburiyetlere tabiyiz. Maddesi aralıksız yenilenen ve unsurları birbirine göre sürekli yer değiştiren bir topluluk mevcut; sokaklarda deveran eden insanlar kümesi bu. Oysa kuşkusuz içlerinden bazılarının acelesi var, uzun adımlarla yürüyorlar, garların etrafında, bürolarına geldiklerinde ve buralardan çıkarken saatlerine bakıyorlar; fakat gezindiğimiz zaman, aylak aylak dolaşırken, mağazaların vitrinlerine bakarken genellikle saatlerin süresini ölçmeyiz, saatin tam olarak kaçı gösterdiğini bilmek konusunda endişe etmeyiz ve neredeyse vaktinde varmak için uzun bir yol kat etmemiz gerektiğinde de, eski bir şehirde sokak adlarına bakmadan bir çeşit öngörüyle ilerliyormuşçasına belirsiz bir his tarafından yönlendiririliriz. Zamanı çeşitli ortamlarda aynı kesinlikle ölçme ihtiyacı hissetmediğimizden, büronun zamanı, evin zamanı, sokağın zamanı ve ziyaretlerin zamanı arasındaki mutabakatın yalnızca, kimi zaman epey

geniş olan sınırlar dâhilinde belirlendiği sonucu çıkmaktadır. Bir iş randevusuna geç gittiğimizde veya eve, sokakta birisiyle karşılaştığımızı söyleyerek normal olmayan bir saatte döndüğümüzde bu nedenle özür dileriz. Bu da, kesinlik konusunda bu bakımdan fazla bir endişe duymadığımız bir ortamda zamanı ölçtüğümüz özgürlüğün getirisini talep ettiğimiz anlamına gelir.

Özellikle saatlerden ve dakikalardan bahsettik fakat bazen bir arkadaşımıza şöyle deriz: Sizi görmeye şu günlerden birinde, gelecek hafta, bir ay içinde geleceğim. Uzaktaki bir ebeveynimizle yeniden görüştüğümüzde, birbirimizi görmediğimiz yılları yaklaşık olarak sayarız. Bunun sebebi, bu tür bir ilişkinin ya da toplumun zamanda daha belirgin bir saptamayı gerektirmemesidir. Böylelikle ve bu bakış açısından, söz konusu olan bütünüyle aynı zaman olmamakla birlikte, toplum içerisinde göreceğimizden az çok daha kesin, birbiriyle uyuşan zamanlardır.

Kabul edileceği üzere, bu zamanların hepsi aynı örnekten ilham alır ve mükemmel bir toplumsal zaman olarak itibar edilebilecek aynı çerçeveye atıfta bulunur. Sürenin yıllara, aylara, haftalara, günlere bölünmesinin kökeninin ne olduğunu burada araştıracak değiliz. Ancak şurası açık ki bu, çok eski ve teamüller üzerinde temellenen bir olgu. Tüm gruplar arasında sonuca bağlanmış bir uzlaşımdan kaynaklandığını gerçekten de söyleyemeyiz ki bu da, grupların herhangi bir anda onları ayıran engelleri ortadan kaldırdığına ve sürenin bölümlere ayrılması noktasında bir sistemde karar kılmayı amaçlamış bir toplum içerisinde belli bir süre için karıştıklarına işaret eder. Ancak bu itilafın çok eskilerde, bildiğimiz tüm toplumların türediği tek bir toplumda gerçekleşmiş olması da mümkündür; şüphesiz böyle olmuş olması gerekir. Dini inanışların, izlerini eskiden kurumların üzerinde güçlü bir biçimde bırakmış olduklarını varsayalım. Belki de önderlik ya da din adamlığı sıfatlarını kendilerinde toplayan insanlar, hem dinsel düşüncelerinden hem de göksel ve dünyevi fenomenlerin doğal akışının gözleminden esinlenerek zamanı bölümlere ayırmışlardır. Siyasi toplum dini gruptan

ayrıldığında, aileler türediğinde, bu kişiler içinden çıktıkları ilkel topluluktaki yöntemle zamanı bölmeye devam ettiler. Şimdi bile, aynı meslekten, aynı şehirden veya aynı köyden insanlar arasında; toplumsal bir faaliyet, edebi veya sanatsal bir etkinlik yapmak amacıyla ya da sadece bir görüşme, ortak bir yolculuk vesilesiyle arkadaşlar arasında uzun süreli ya da geçici yeni gruplar kurulduğunda, bu her zaman, daha büyük ve daha eski bir ya da birçok grubun bölünmesiyle gerçekleşir. Bu yeni oluşumlarda ana toplulukların birçok izini görmemiz ve bu ana topluluklarda işlenmiş çok sayıda kavramın diğerlerine geçmiş olması doğaldır. Zamanın bölünmesi de vazgeçemeyeceğimiz bu geleneklerden biridir zira kendi süresinin farklı bölümlerini ayırt etme ve tanıma ihtiyacı duymayan herhangi bir grup yoktur. Haftanın günlerinin ve ayların adlarında, yok olmuş inanışların ve geleneklerin pek çok iziyle karşılaşmamız, yılları tarihlendirmeye daima İsa'nın doğumundan başlamamız ve günün saatlere, dakikalara ve saniyelere bölünmesinin kökeninde 12 sayısının hüneri[11] hakkındaki eski dinsel görüşlerin yatması bundandır.

Öte yandan, bu bölünmelerin sürüyor olması, tek bir toplumsal zamanın mevcut olduğu sonucunu asla doğurmaz zira tüm bu bölünmeler ortak kökenlerine rağmen çeşitli gruplar içerisinde epey farklı anlamlar kazanmıştır. Bu yalnızca, göstermiş olduğumuz üzere, bu hususlaki kesinlik ihtiyacı bir toplumdan diğerine farklılık gösterdiği için değildir; ancak öncelikle, bu bölünmelerin birçok grupta aynı olmayan ve bir toplumdan diğerine karşılığı bulunmayan aralıklarla sona erip tekrar başlayan olaylar ve gidişatlar serisinde uygulanması söz konusu olduğundan, zamanın farklı gruplarda farklı tarihlerden başlatıldığını söyleyebiliriz. Eğitim yılı dini yıl ile aynı gün başlamaz. Dini yılda, İsa'nın doğumunun yıl dönümü, ölümünün ve dirilişinin yıl dönümü, Hristiyan yılının temel bölünmelerini belirlemek-

11 T.S.N.: Yazar burada, İsa'nın on iki havarisinin bulunması, toplum içerisinde ilk kez on iki yaşında görünmesi, Yakup'un 12 oğlunun olması gibi, dinlerde 12 sayısına özel bir anlam atfedilen pek çok motifi kastetmektedir.

tedir. Dünyevi yıl 1 Ocak'ta başlar fakat mesleklere ve etkinlik türlerine göre çok çeşitli bölünmeler içerir. Köylü yılındaki bölünmeler, tarımsal işlerin bizatihi mevsim değişimleri tarafından belirlenen seyrine göre düzenlenir. Endüstriyel veya ticari yıl, tam randımanlı çalışılan, siparişlerin yağdığı dönemler ve işlerin yavaşladığı ya da durduğu diğer dönemler halinde ayrılır: Bunlar zaten bütün alım satım işlerinde ve bütün endüstrilerde de aynı değildir. Askeri yıl kimi zaman birliğe katılım tarihinden başlanarak, bazen de orduya sevk tarihinden hareketle hesaplanır; bunun sebebi belki de günlerin monotonluğunun bu süreyi, ölçü olarak istediğimiz anlamı genel kabul ile seçebildiğimiz homojen zamana çok fazla yaklaştırmasıdır. Şu halde, ne kadar grup varsa o kadar da farklı zaman anlayışı mevcuttur. Tüm gruplara nüfuz eden hiçbir zaman anlayışı bulunmamaktadır.

Ne var ki, günler için de aynısı geçerlidir. Günlerin ve gecelerin birbirini izlemesinin esaslı bir bölünmeye, tüm toplumlarda aynı olan temel bir ritme işaret ettiğini düşünebiliriz. Uykuya vakfedilen gece aslında toplumsal hayatı kesintiye uğratır. İnsanın yasaların, teamüllerin, kolektif temsillerin tahakkümünden neredeyse bütünüyle kurtulduğu, gerçek anlamda tek başına olduğu bir süreçtir bu. Ancak, gece bu bakımdan istisnai bir süreç midir ve uykudan başka, toplumsal yaşamı bir süreliğine durduran bir şey yok mudur? Eğer uykuya bu özelliği atfediyorsak bunun sebebi, sadece tek bir toplumun değil, grupların da bulunduğunu ve içlerinden bazılarının yaşantısının geceden önce ve başka anlarda da durduğunu unutmamızdır. Dilerseniz şöyle söyleyelim; bir grup, ona tabi, düşüncesini destekleyen ve sergileyen tek bir kişi kalmadığında uykuya dalar fakat yalnızca uyumaktadır ve üyeleri bir araya gelip, onu bıraktıkları zamanki haliyle yeniden oluşturdukları sürece de var olmaya devam eder. Gerçi, bilinçli yaşantısının insanların fiziksel uykusu tarafından düzenli olarak askıya alındığını söyleyebileceğimiz bir grup vardır; yatarken genelde en son onun üyelerine veda ettiğimiz ve uyandığımızda da herkesten önce onları gördüğümüz için, bu

grup ailedir. Ancak, aile grubunun bilinci başka anlarda da belirsizleşir ve ortadan kaybolur. Üyeleri uzaklaştığında, baba ve bazen de anne işe, çocuk da okula gittiğinde, saatin zamansallığını takip eden ve geceden daha kısa olan yokluk süreçleri belki de aileye daha az uzun gelmemekte zira aile gece boyunca bir zaman bilincine sahip değil. Bir kişi bir saat veya on saat uyusa da, uyandığında ne kadar zamanın geçmiş olduğunu bilemez: Bir dakika mı, bir sonsuzluk mu? Diğer gruplara gelince, yaşantılarının kesintiye uğraması çoğunlukla geceden çok önce ve yeniden başlaması da epey sonra gerçekleşir. Bunun yanında, bu kesinti daha uzun ise de, aynı grupların yaşantısında günün diğer anlarında meydana gelen duraklamalardan farklı bir nitelikte değildir. Her halükarda, iş günü, uyanmayı uykudan ayıran saatler dizisine kesintisiz bir biçimde yayılmaz; bu iki sınıra ulaşmaz ve diğer gruplara ait aralıklarla kesilir. Bu bilhassa dini gün veya dünyevi gün için geçerlidir. Bununla birlikte, gecenin zamanın temel bölünmesini ifade eder gibi görünmesinin nedeni, aile için gerçekten de öyle olması ve daha sıkı bağlı olduğumuz başka bir topluluğun bulunmamasıdır. O halde, hayatın bazen durakladığı bazen de yeniden devam ettiği diğer gruplara yoğunlaşalım: duraklama aralıklarının gece kadar boş olduğunu ve zamanın temsilinin bu durumda tamamen kaybolduğunu varsayalım. Günün bu gruplarda ne zaman başladığını ve ne zaman bittiğini ve ne olursa olsun bütün gruplarda aynı anda başlamayacağını söylemek çok zor olacaktır.

Bunun yanı sıra, gerçekten de gördük ki, her ne kadar grupların kendi aralarında tesis edilmiş bir uzlaşma ile birbirlerine adapte olduklarını söyleyemesek de tüm bu zamanlar arasında oldukça kesin bir mutabakat var. Zamanı hepsi genel hatlarıyla aynı biçimde böler çünkü bu anlamda hepsi aynı geleneğin mirasçısıdır. Sürenin bu geleneksel bölünmesi zaten doğanın seyriyle uyum içinde ve süre, gezegenlerin ve güneşin hareketlerini gözlemleyen insanlar tarafından tesis edildiği için bunda şaşılacak bir şey de yok. Tüm grupların yaşantısı aynı gökbilim-

sel koşullarda cereyan ettiğinden, toplumsal zamanın ritmi ve doğanın fenomenlerinin birbiriyle uyumlu olduğunu hepsi tespit edebilir. Her şeye karşın, zamanın birbiriyle örtüşen bölünmeleri bir gruptan diğerine aynı değildir ve her durumda aynı anlamı ifade etmez. Her şey, aynı sarkaç, hareketini toplumsal bedenin tüm kısımlarına naklediyormuşçasına gerçekleşir. Oysa gerçekte, gruplara dışsal olan ve grupların başvurduğu takvim tek değildir. Zamandaki bölümler bazen dini terimlerle (her günün bir azize adanması gibi) bazen de iş hayatı terimleriyle (vade günü, vb.) ifade edildiğinden, farklı toplulukların sayısı kadar da takvim vardır. Bunlarda günlerden, aylardan, yıllardan bahsedilmesi pek bir önem taşımaz. Bir grup bir diğerinin takviminden faydalanamaz. Tüccarın içerisinde yaşadığı ve referans noktalarını bulabileceği yer, dinsel bir zümre değildir. Az çok uzak devirlerde bu başka türlü idiyse, panayırlar ve pazarlar din tarafından kutsanmış günlerde kuruluyorduysa, ticari bir borcun vadesi Saint-Jean'da[12], Chandeleur'de[13] bitiyorduysa, bunun nedeni ekonomik grubun dinsel topluluktan henüz ayrılmamış olmasıydı.

Geçirimsizlikleri

Ne var ki bu durumda bu grupların gerçek anlamda ayrılıp ayrılmadığını bilme sorunu ortaya çıkıyor. Gerçekten de, yalnızca birbirlerinden pek çok şey ödünç aldıklarını değil, çoğunlukla hayatlarının da birbirine yaklaştığını ve karıştığını, bu evrim çizgilerinin durmaksızın kesiştiğini düşünebiliriz. Şayet çok sayıda kolektif düşünce bütünü, en azından belirli aralıklarla bu biçimde birbirine karışabiliyorsa, özlerini takas edebiliyor ve aynı yatakta akabiliyorsa, çoklu zamanlardan nasıl bahsedebiliriz? Bu gruplar, hatıralarının en azından bir kısmının yerini aynı zaman dâhilinde tayin etmiyorlar mı? Kilise gibi bir yapıyı, gelişiminin

12 T.S.N.: Aziz Yahya Günü. Vaftizci Yahya'ya adanan bayram. 24 Haziran'da kutlanır.

13 T.S.N.: Krep Bayramı. İsa'nın tapınağa girdiği gün olduğuna inanılan 2 Şubat'ta kutlanır.

belirli bir süreci boyunca izlersek, düşüncesinin, temasta bulunduğu diğer dönem topluluklarının yaşamını yansıtmış olduğunu görürüz. Sainte-Beuve, *Port-Royal*'i yazarken, bu nevi şahsına münhasır dini hareketin içinde o kadar daha derine iniyor, gizli kaynaklara ve içsel orijinalliğe o kadar daha iyi ulaşıyor ki diğer çevrelerden alınmış fakat o yüzyıl ile bu münzevilerin kaygıları arasındaki pek çok temas noktasını da belirten çok sayıda olguyu ve karakteri tablosuna dâhil ediyor. Yüzünü dışarıdaki hayattan tamamen çevirmiş ve laik gruplarda yankısı bulunmayan tek bir dinsel olay neredeyse yoktur. Sanatçılar ve politikacılar grubu bu birbirinden çok farklı meclislere girmişçesine ya da onları kendi hareketlerine sürüklüyormuşçasına, diğer ailelerde, diğer çevrelerde neler olup bittiğinin konuşulacağı bir aile toplantısında veya bir sanat galerisinde söylenen sözleri not alalım. Bir topluluğun, bir ailenin, bir toplumsal çevrenin köhneleşmiş ya da çağa uygun olduğunu söylerken, bu tür tesirleri ya da etkileşimleri aklımıza getirmiyor muyuz? Şayet dikkate değer tüm olaylar, sürelerinin dönemlerinin belirlenmesi noktasında, doğdukları toplumsal bedenin herhangi bir bölgesinde herhangi bir grup tarafından referans noktası olarak alınabiliyorsa bu, çeşitli kolektif dinamiklerin arasına çizdiğimiz sınırların rastgele olduğunun ve güzergâhlarının çokça noktasında kesiştiklerinin kanıtı değil midir?

Aynı olayın birçok ayrı kolektif bilinci aynı anda etkileyebileceğini söylüyoruz; bundan, bu bilinçlerin bu esnada birbirine yaklaştığı ve ortak bir temsilde birleştiği sonucunu çıkarıyoruz. Peki, bu düşüncelerin her biri onu kendi usulünce tasarlıyorsa ve kendi diline tercüme ediyorsa bu gerçekten de aynı olay mıdır? Söz konusu olan, hepsi aynı uzamı paylaşan gruplar. Olay da uzamda meydana geliyor ve grupların hepsinin onu algılama olasılığı var. Yalnız, önemli olan, onların bu olayı yorumlama biçimi, ona verdikleri anlam. Aynı olaya aynı anlamı atfetmeleri için, iki bilincin öncelikle birbirine karışmış olması gerek. Oysa varsayıma göre ayrılar. İki düşüncenin birbirine böyle nüfuz et-

mesi fiilen neredeyse düşünülemez. İki grubun birbirine karıştığı mutlaka olur fakat o zaman da ne kapsamı ne de içeriği öncekiyle aynı olan yeni bir bilinç doğar. Yahut bu füzyon yalnızca, iki grup sonradan ayrılırsa ve asıl önemlisi, önceden oldukları gibi bir araya gelirse tezahür eder. Bir halk üzerinde tahakküm kuran bir diğer halk onu asimile edebilir, fakat o zaman kendisi de başka bir halka dönüşür ya da hiç olmazsa, varoluşunun yeni bir evresine girer. Onu asimile etmezse eğer, her iki halk da kendi ulusal bilincini korur ve aynı olayların varlığında farklı biçimde tepki verir. Ne var ki bu durum, aynı ülkedeki dinsel ve siyasal topluluklar için de geçerlidir. Devlet Kilise'yi kendisine tabi kılarsa, onu kendi düşüncesiyle doldurursa, Kilise Devlet'in bir aygıtı haline gelir ve dinsel bir topluluk olma niteliğini kaybeder; dini düşünce akımı, Kilise'nin yok olmayı kabullenmeyen kesiminde ince bir şeride indirgenir. Kilise ve Devlet ayrıldığında, aynı olay, sözgelimi Reform, dindarların ruhunda ve siyasi önderlerin zihinlerinde, iki grubun düşüncelerine ve geleneklerine gayet doğal olarak bağlanacak ama birbirine karışmayacak farklı temsillere sebebiyet verecektir.

Keza, *Lettres provinciales*'in[14] yayımlanması edebiyat tarihinde ve Port-Royal'in hayatında bir tarihi gösterdiğinde, o yıl edebi düşünce akımının ve dinsel Jansenist akımın birbirine karışmış olduğunu düşünmeyiz. Pascal'in, Bay de Sacy[15] ile Montaigne'in arasını düzeltmediğini, Jansenistlerin aklın şehvetini mahkûm etmekten vazgeçmediğini biliyoruz. Sainte-Beuve bize Port-Royal'e girenlerin portresini çizerken, onların kişilik bölünmelerini hemen hissediyoruz: Bunlar aynı insanlar mı? Burada olduğu gibi, konu bir olay, ahlaki bir tavır olduğunda, sorun gerçekten de biraz karmaşıklaşır. Sözgelimi dinsel bir grup ve herhangi bir aile örneğinde, aile çok dindar olduğu için bir olaydan aynı biçimde etkilenmiş olması anlaşılabilir bir durumdur.

14 T.S.N.: Taşra Mektupları. Blaise Pascal tarafından yazılan eser ilk kez 1657'de yayımlanmıştır.

15 T.S.N.: Antoine-Isaac Silvestre de Sacy. Fransız yazar ve dilbilimci.

Bayan Périer erkek kardeşinin hayatını anlatırken, gayet Jansenist bir vurguyla ondan bir aziz gibi bahseder. Fakat aynı şekilde, politikaya düşkün olan bir ailedeki siyasi tartışmalar, aileyi münhasır konusu bu tartışmalar olan çevrelerle temasa geçirir. Buna biraz daha yakından bakalım. Din veya politika, elbette artık ailenin içerisinde bulunmadığımızda ve akrabalığa dair tüm düşünceleri de geri plana attığımızda, bu ikisi arasında en azından bir nüansı ya da bir nüans eksikliğini daima fark ederiz.

Pascal'in odasının bir hücreye veya bir şapele dönüştüğü ve Bayan Roland'ın[16] salonunun bir kulüpten veya Jironden[17] bakanlar meclisinden ayırt edilemediği anlar olmuştur elbette. Buna karşılık diğer durumlarda ailevi düşünce, onları kendi yaşamına katmak noktasında dinsel ve politik imgeleri ve olayları sahiplenir. Aile üyelerinden birinin bu iki alandan birinde sivrilmesi ailedeki ilişkileri kaçınılmaz olarak değiştirir; üyeler kendilerini birbirine daha yakınlaşmış ya da aksine, birbirinden kopmuş akrabalar gibi hisseder çünkü bu konudaki inanışları ve kanaatleri onları birleştirir veya ayırır. Yalnız bu sadece, aileye görünüşte dışsal olan nesnelere ve kişilere ilişkin bu düşünce unsurları eğer ailevi temsillerle yer değiştirirse, bir diğer ifadeyle, görünen politik veya dinsel formun ötesinde, özlerinde akrabalık tepkileri evin ve kardeşlerin ilgi ve tercihlerini barındırırsa olasıdır. Böyle yer değiştirmelerin mümkün olması çoğunlukla belli bir dini inancı takip etmemiz ve belli bir siyasi düşüncenin takipçisi olmamızdan kaynaklanır çünkü bunlar uzun zamandan beri aileye aittirler. "Tanrım ve Kralım", der köylü fakat bunu şöyle anlamamız gerekir: yuvam ve akrabalarım. Kardeşler arasında veya çocukla ebeveynleri arasında, kılık değiştirmiş bir husumetten başka bir şey olmayan ne de çok inanç ve kanaat karşıtlığı vardır! Bu bazı anlarda ailenin bütünlüğüne ilişkin tüm kaygıların yok olmasını önleyemez ve ebeveynler unutulur.

16 T.S.N.: Jeanne Manon Roland. Fransız İhtilali destekçilerinden ve Jironden fraksiyonun bir üyesi.

17 T.S.N.: Fransız İhtilali'nde faaliyet gösteren, burjuvazi yanlısı, ılımlı devrimci kanat

Böyle bir durumda, tıpkı bilimle, sanatla ve ticaretle meşgul olan gruplara da gireceğimiz gibi, dinsel ve politik grupların içerisine tam olarak gireriz.

Toplumsal dönüşümün yavaşlığı ve hızı

Çeşitli kolektif düşünce bütünleri birbirlerine hiçbir zaman gerçek anlamda nüfuz etmezse ve birbirleriyle temas kurup bu teması sürdüremezse, zamanın içlerinden biri için diğerine göre daha hızlı geçip geçmediğini söylemek oldukça güçtür. Ortak bir ölçü bulunmadığına ve birinin hızını diğerininkine kıyasla ölçmenin hiçbir yolunu tasavvur edemediğimize göre, zamanın hızını nasıl anlayabiliriz? Bazı çevrelerde yaşamın akışının, düşüncelerin ve duyguların birbirini takip edişinin başka yerlerdekinden daha hızlı bir ritimle gerçekleştiğini söylemek anlamsız. Zamanın hızını, içerdiği olayların sayısına göre mi belirliyoruz? Ne var ki, zamanın bir ardışık olaylar serisinden veya bir farklılıklar toplamından apayrı bir şey olduğunu söylemiştik. Daha fazla sayıda olayın ya da farklılığın daha uzun bir zamanla aynı şeyi ifade ettiğini düşünürsek bir yanılsamanın kurbanı oluruz. Bu, olayların zamanı böldüğünü fakat onu doldurmadıklarını unutmak olur. Meşgalelerini ve boş zaman dilimlerini artıranlar bunun sonucunda gerçek zaman kavramını kaybeder ve belki, pek çok bölüme ayrılmış olduğu için artık yayılamayan ve genleşemeyen, hiçbir dayanıklılık sergilemeyen zamanın özünün de yok olmasına sebep olurlar. Gerçekte, çeşitli borsalar ve sanayi ve ticaret şirketleri gibi kısa zaman içerisinde çok sayıda işin ele alındığı grupların faaliyetleri neredeyse her zaman mekanik bir niteliktedir. Üyelerinin kafalarından hep aynı türde hesaplamalar ve kombinasyonlar geçer. Öyle ki bu türden çevrelerin hafızasını, yani geçmişlerinden getirdikleri imgeyi uzun süreli bir değişime uğratacak önemli bir değişikliğin ortaya çıkması için yıllarca, bazen de on yıllarca beklemek gerekecektir. Grup, neredeyse mekanik bu devinim boyunca, oldukça yeknesak ve neticede olta başında bekleyen bir balıkçınınkinden daha hızlı geçmeyen bir zamanla karşılaşır.

Değişimin çok yavaş gerçekleştiği, geriden gelen toplumların da bulunduğunu tekrarlayalım ve bu, aynı ülkede, küçük kasabaların aksine büyük kentlerdeki ya da kırsalın aksine endüstriyel bölgelerdeki varoluşun hızlı ritminin üzerinde durmak için ortak bir noktadır. Mukayese ettiğimiz grupların ne aynı niteliğe ne de aynı türden bir uğraşa sahip olduğunu da bu esnada unutmayalım. Ancak, bir köyün sakinlerinin, bir günlük zaman dilimi içerisinde faaliyetlerinin ya da düşüncelerinin yönünü değiştirmek adına daha az fırsata sahip olması, zamanın onlar için kentlerde olduğundan daha yavaş aktığı sonucunu mu doğurur? Böyle bir fikre sahip olan, genelde şehirde yaşayan bir kişidir. Peki neden böyle düşünür? Çünkü köyü, faaliyetin yavaşladığı, giderek felç olan ve uykuya dalan bir yer olarak tasarlar. Fakat köy köydür ve onu yine kendisiyle kıyaslamak gerekir, farklı nitelikteki bir grupla değil. Hâlbuki kırsalda zaman, hayvan doğası ya da bitki doğasının akışına göre kendiliğinden düzenlenen uğraşların sırasına uygun olarak bölünür. Buğdayın topraktan çıkmasını, hayvanların yumurtlamasını ya da yavrulamasını, ineklerin memelerinin dolmasını beklemek gerekir. Bu süreçleri hızlandırabilecek bir mekanizma mevcut değildir. Zaman burada, düşünceleri gereksinimlerine ve geleneklerine uygun bir hale bürünen bir grupta veya insanlarda olması gerektiği gibidir. Kuşkusuz, sıkışık olunan dönemler de dinlenilen günler de vardır fakat bunlar zamanın içeriğine ilişkin düzensizliklerdir ve akışlarını da hiç değiştirmezler. İşimize, bir sohbete, bir düşe, bir düşünceye, bir hatıraya dalsak da, gelip geçen insanlara baksak veya kâğıt oynasak da, tüm bunlar, teamüllerce düzenlenen varoluş yöntemleri ve alışılagelmiş faaliyetler halini aldığı andan itibaren zaman, hep nasıl olduysa tam öyledir; ne daha hızlıdır ne de daha yavaş. Buna karşılık, bir kente giden köylüler, hayatın ritminin hızlanmasına şaşıracak ve içi daha dolu olan bir günün daha da fazla zaman gerektirdiğini düşünecektir. Bunun sebebi kenti, insanların aşırı heyecanlı olduğu, düşüncelerin ve hareketlerin baş döndürücü bir devinime kapıldığı, faaliyet telaşına

yakalanmış bir köy gibi zihinlerinde canlandırmalarıdır. Fakat kent de kenttir, bir diğer deyişle, mekanizmanın yalnızca üretime odaklanmadığı, bunun yanı sıra yer değiştirmeleri, eğlenceleri ve akıl oyununu da düzene soktuğu bir yerdir. Zaman, kent yaşamının gereksinimleriyle uyumlu olduğundan, bölünmesi gerektiği gibi bölünmüştür, kendisi de olması gerektiği gibidir; ne daha hızlıdır ne de daha yavaş. Bu türden bir zamanın içini dolduran düşünceler daha fazladır ama daha kısadır da; zihinlerde derin kökler salamazlar. Bu, bir düşüncenin yalnızca yeterli bir süreye yayıldığında tutarlı olmasından kaynaklanır. Ancak, aynı tür düşünceler ve temsiller söz konusu olmadığına göre, bu iki grup içerisinde zamanın akış hızını ölçmek için, ardışık bilinç durumlarının sayısını nasıl karşılaştırabiliriz? Esasında, zamanın bir toplulukta diğerine göre daha hızlı veya daha yavaş geçtiğini söyleyemeyiz. Hız kavramı, zamanın seyrine uygulandığında, tanımlı bir anlam sunmaz. Buna karşılık, hatırladığımızda, düşüncenin büyük küçük zaman aralıklarını saniyeler içerisinde kat edebilmesi ve yalnızca bir gruptan diğerine değil, bir grubun içerisindeki bir bireyden diğerine ve hatta aynı grupta kalan bir birey için bir andan diğerine de farklılık gösteren bir hızla zamanın akışına karşı gitmesi kayda değer bir olgudur. Çok gerilerde kalmış bir hatırayı ararken zihnimizin onunla uçsuz bucaksız dönemlerin üzerinden atladığına ve yedi fersahlık çizmeler giymişçesine, geçmişin içini doldurduğu temsillerin geçişini belli belirsiz sezdiği hafifliğe kimi zaman şaşırırız.

Kalıcı grupların bireysel olmayan özü

Peki, sanki bizi bekliyorlarmışçasına, neden tüm bu eski hatıraların birbirlerini takip etmiş oldukları aynı düzene göre sıralanmış bir biçimde orada olduğunu hayal edelim! Eğer geçmişe gitmek için, birbirinden bütünüyle farklı ve her biri yalnızca bir kere gerçekleşmiş bir olaya tekabül eden bu imgeler tarafından yönlendirilmemiz gerekseydi, zihin onların üzerinden uzun adımlarla atlamazdı, onlara dokunmak konusunda kendisini sınırlandırmazdı; imgeler onun gözünün önünden birer birer

geçerdi. Gerçekte zihin, varlıklarını sürdürdüklerine dair zaten hiçbir belirtinin olmadığı tüm bu imgeleri yeniden incelemez. Hatırayı zamanın içinde, belirli bir gruba ait olan bir zamanın içinde bulmaya ya da daha ziyade yeniden inşa etmeye çalışır ve desteğini de zamandan alır. Zaman bu rolü yalnızca, biz onu değişmemiş, düne bugün üzerinden ulaşabileceğimiz biçimde dün neyse bugün de öyle olan kesintisiz bir bağlam gibi tasarladığımız ölçüde bu rolü üstlenebilir. Zamanın hayli uzun bir süreç boyunca bir şekilde durağan kalabilmesi, onun, kendisi de bu süreç boyunca nitelik değiştirmeyen, aynı yapıyı neredeyse koruyan ve dikkatini aynı nesnelere çeviren grup düşüncesi için ortak bir çerçeve vazifesi görmesinden kaynaklanır. Benim düşüncem öteyi görmeyi engelleyen bir engele veya duvara çarpmadan bu tür bir zamana gidebildiği, ondan dönebildiği, kesintisiz bir devinimin çeşitli bölümlerini onda bulabildiği sürece, bütün olayların yer aldığı bir bağlamda hareket eder. Tüm unsurlarla karşılaşabilmesi için bu bağlamda yer değiştirmesi yeterlidir. Bu zaman, orada art arda gelen olaylarla elbette karışmaz. Ancak, gösterdiğimiz üzere, homojen ve tamamen boş bir çerçeveye de indirgenmez. Burada, grubun bir ilgisini veya kaygısını karşılamış ve halen de karşılamakta oldukları ölçüde, eskiye ait olayların ya da figürlerin izinin kaydedilmiş veya belirtilmiş olduğunu görürüz. Bireyin grup hafızasından yardım aldığını söylediğimizde, bu yardımın grubun bir ya da birçok üyesinin güncel varlığını içermediğinin iyi bilinmesi gerekir. Esasen bir topluluktan uzaklaşmış olsam dahi onun etkisine maruz kalmaya devam ederim. Grubun üyelerinin görüş açısından bakmamı, onların çevresine ve zaman dilimlerine yeniden dalmamı ve kendimi grubun tam ortasında hissetmemi sağlayabilecek her şeyi zihnimin içerisinde yanımda taşımam yetecektir. Bunun bir açıklama gerektirdiği doğru. Kendimi düşünsel anlamda, çok yakın olduğum bir ilkokul arkadaşımın yanında, onunla bir sohbet içerisinde görüyorum; öğretmenlerimizin ve arkadaşlarımızın karakterlerini tahlil edip betimliyoruz. O ve ben okul arkadaşlarımızın grubunun bir

parçasıydık ve bu grup tarafından reddedildiğimiz için, kişisel olan ve zaten okula başlamamızdan önceye dayanan ilişkilerimiz, ikimizin arasında daha sıkı bir ortaklık yarattı. Onu görmeyeli yıllar oluyor fakat bizim kendi grubumuz en azından fikren varlığını sürdürmekte zira hemen yarın karşılaşsak, birbirimize karşı, birbirimizden ayrıldığımız zamankiyle aynı tutumu takınırız. Şu var ki, arkadaşım birkaç ay önce öldü. Bu durumda grubumuz da dağılmış oluyor. Arkadaşımla tekrar karşılaşmayacağım. Halen yaşamakta olan bir kişiymiş gibi canlandıramam kafamda onu artık. Mademki grubumuz artık mevcut değil, şimdi ikimizin eskiden sohbet ettiğini gözümün önüne getirsem, bu hatıraları zihnimde canlandırmak için grubumuzun hafızasına dayandığımı nasıl ileri sürebilirim? Fakat grup yalnızca ve bilhassa, tanımlı bireylerin bir araya gelmesinden ibaret değil ve gerçekliği de, tek tek sayabileceğimiz birkaç figürden oluşmuyor. Tam aksine, onu asıl oluşturan bir ilgi, fikirler ve kaygılar düzeni mevcut. Tüm bunlar şüphesiz ayrılık gösterir ve üyelerinin karakterlerini de belli bir raddeye kadar yansıtır ama bununla beraber, bu karakterler dönüşüm geçirdiğinde ve gerçekten benzer fakat farklı olan diğerleri de onların yerine geçtiğinde bile, bendeki anlamlarını ve önemlerini korumak için oldukça genel ve hatta birey dışıdırlar. Grubun istikrarlı ve sürekli unsurunu temsil eden de budur ve bunu grubun üyelerinden yola çıkarak bulmak bir tarafa, ben bu unsurdan hareketle üyelerin figürlerini yeniden oluştururum. O halde arkadaşımı düşünüyorsam, bunun nedeni, bizim için ortak olan ve arkadaşım artık orada bulunmasa da veya gelecekte onunla artık karşılaşamayacak olsak da benim için varlığını sürdüren bir fikir akımında yeniden yer almamdır; yeter ki orada yer almama olanak sağlayan koşullar halen mevcut olsun. Esasında bu koşullar mevcutturlar da zira bu tür kaygılar ortak arkadaşlarımıza yabancı değildi ve arkadaşıma -en azından bu bakımdan- benzeyen, sanki onlar da aynı grubun zahiri üyeleriymişçesine aynı kişiliği ve düşünceleri gördüğüm insanlarla karşılaştım, karşılaşmaya da devam ediyorum.

İki ya da daha fazla insan arasındaki ilişkilerin bu birey dışı ortak düşünce unsurunun eksik olduğunu varsayalım. Bu durumda, iki varlık birbirini çok bencil bir tutkuyla sever, her birinin düşüncesi tamamen diğeriyle doludur. Şöyle diyebilirler: Onu seviyorum çünkü o işte... Bu noktada hiç kimse onların yerini alamaz. Ne var ki tutku yok olduğunda, onları birleştiren bağdan geriye hiçbir şey kalmaz ve bu durumda ya birbirlerini unuturlar ya da birbirleri hakkında sadece soluk ve renksiz bir hatıra taşırlar. Hakikaten de, her birinin bir diğerini onu gördüğü biçimde hatırlaması için dayanağı ne olabilir ki? Bununla birlikte kimi zaman, eğer hatıra uzaklığa rağmen, ölüme rağmen varlığını devam ettirirse bu, kişisel bağlılığın ötesinde, ortak bir düşüncenin, zamanın firar ettiği duygusunun, etraftaki nesnelerin görünüşünün, tabiatın, derin bir düşünceye sevk edecek bir konunun var olmasındandır. Bir toplumda iki varlığın birliğini duyuşsal zeminde dönüştüren, sabit unsurdur; geçmişteki yakınlaşmayı anımsatan ve kişinin imgesini unutuştan kurtaran da grubun sürmekte olan düşüncesidir. Auguste Comte, eğer aşkları ruhani bir birlik anlamı kazanmış olmasaydı ve eğer Clotilde de Vaux'yu insanlık dini yerine koymuş olmasaydı, onu hatırlayabilir ve neredeyse kendi gözleriyle görebilir miydi hiç? Ebeveynlerinizi de bu şekilde hatırlarsınız, şüphesiz onları sevdiğiniz için ama özellikle de ebeveynleriniz oldukları için. İki arkadaş birbirini unutmaz çünkü arkadaşlık, düşüncelerin ve bazı ortak kaygıların uyuşmasını gerektirir.

Gerçekte bazı insanlarla olan ilişkilerimiz, diğer üyelerini artık somut bir formda tasarlamadığımız daha büyük kümelere katılır. Bu kümeler tanıdığımız figürleri aşma ve neredeyse niteliklerini kaybetme eğilimindedir. Oysa birey dışı olan aynı zamanda daha istikrarlı olandır. Grubun yaşamış olduğu zaman, geçmişteki birden fazla olayın yerini, her birinin gruba istinaden bir anlamı olduğu için belirleyebileceğimiz ve niteliklerinden yarı yarıya arındırılmış bir çerçevedir. Bu türden bir kümede yakaladığımız anlam budur ve küme hayatta kalır çünkü onun

gerçekliği, onun içinden geçen özel figürlerle ve gezginlerle karışmaz.

Grupların kalıcılığı ve dönüşümü: ailenin geçtiği evreler

Öte yandan, toplumsal zamanın bu kalıcılığı bütünüyle izafidir. Aslına bakılırsa, geçmiş üzerindeki hâkimiyetimiz bu grupların düşüncesinin nüfuz ettiği farklı yönlerde yeterince uzağa yayıldığı takdirde sınırsız olmaz ve üyesi olduğumuz topluluklar varoluşlarının yeni bir sürecine girdikleri ölçüde, yer değiştiren bir çizgiyi asla geçmez. Hafızanın muhafaza etmesi gereken olaylar dalgası büyüdüğünde, görünüşte her şey hafıza sanki yükünü azaltmaya ihtiyaç duyuyormuşçasına gerçekleşir. Ayrıca şunu da belirtelim ki burada önemli olan, hatıraların sayısı değildir. Grup hassas bir biçimde değişmediği sürece, hafızasının çevrelediği zaman uzayabilir. Hafızanın tüm kapsamından bizim için erişilebilir kalan, hep kesintisiz bir bağlamdır. Bu bağlam için yeni bir zamanın başlaması, dönüşüm geçirdiğinde meydana gelir. Ancak, eski grup sanki kendi özünden çıkan yeni grubun içerisinde özümsenmeyi reddediyormuşçasına, eski zaman onun böyle bir dönüşümden en az etkilenen üyeleri için yeni zamanla birlikte, hatta onun içinde varlığını sürdürebilir. Bu durumda eğer hafıza, imgelediğimiz toplumsal bedenin bölümlerini izleyerek geçmişin eşit uzaklıkta olmayan bölgelerine ulaşırsa bunun nedeni, bunların bazılarının diğerlerine nazaran daha fazla hatıraya sahip olması değildir. Grubun iki tarafı, düşüncelerini artık bütünüyle aynı olmayan ilgi merkezleri etrafında düzenler.

Ailenin dışına çıkmaksızın, babanın ve annenin hafızası, çocukları, yalnızca duyumlar sayesinde bildikleri bir döneme götürür. Çocuklar, bu döneme ilişkin olarak, daha henüz bilince erişmedikleri bir zamanın hatırasını taşıyamazlar. Şu halde, aile grubunun hafızası, aynı koşullarda karşılık geldikleri zaman diliminin tamamı için benzer olan fakat süre akışında geriye gidildiğinde daha geride veya daha ileride aniden kesilen bireysel

hatıra serilerinden oluşan bir demete indirgenebilir mi? Farklı zamanlara yayıldıklarına göre, bir ailede de aynı gruba dair, aile üyelerinin sayısı kadar hatıra ve bakış açısı yok mudur? Yoktur ancak bunun yerine, bu grubun yaşamındaki karakteristik dönüşümleri tanıyalım.

Evlilikten itibaren çocukların doğduğu ve hatırlama yeteneğini kazandığı ana kadar az bir zaman geçmiş olabilir. Fakat o dönem bile, görünüşte hiçbir şey olmasa dahi olaylarla doludur. Bu dönemde eşler yalnızca birbirlerinin kişisel özelliklerini değil, ebeveynlerinden ve o zamana kadar yaşadıkları ortamlardan aldıkları her şeyi karşılıklı keşfeder. Yeni bir grubun bu unsurlar üzerine inşa edilmesi için, şaşkınlıklar, direnmeler, anlaşmazlıklar, fedakârlıklar üzerinden gösterilen bir dizi ortak çabanın yanı sıra, kendiliğinden oluşan uzlaşmalar ve fırsatlar, onaylar, teşvikler ve toplumsal dünyada birlikte yapılan keşifler de gerekli olacaktır. Bu, yapının temellerinin atılmasına vakfedilen ve evin tamamlanacağı uzun zaman aralıklarından daha pitoresk, daha hareketli olan zamandır: İnşaat alanında, öncelikle bu bir başlangıç olduğundan, bir coşku, ortak bir momentum hakimdir. İleride, komşu binalarla aynı hizaya gelmeye, evde yaşayacak kişilerin her zaman öngörülemeyen zorunluluklarını ve tercihlerini dikkate almaya ilişkin bir kibrin yanı sıra bir sorumluluğa da sahip olacakları çalışmayı, önceden gerçekleştirilene göre düzenlemek zorunda kalırlar. Yahut da beklenmeyen terslikleri, kaybedilecek zamanı, önceki evi yıkıp yeniden inşa etmek için yapılacak çalışmayı göz önünde bulundururlar. Ne var ki, işin tam ortasında herhangi bir gerekçeyle durma tehlikesiyle de karşı karşıya kalınabilir. Tamamlanmamış odalar, uzun süreden beri yeniden ele alınmayı bekleyen işler vardır. *Pendent opera interrupta.*[18] Çalışmak için her gün aynı yere gelmek de bıkkınlık yaratır. Evlerini tamamlayanların faaliyetinde bile çoğunlukla sevinçten çok endişe mevcuttur. Bir şantiye her zaman doğayı

18 T.S.N.: "Başlayan işler askıda kalır, tamamlanmaz." anlamına gelen Latince ifade.

biraz anımsatır ve temelleri kazan işçiler de öncü kişilere benzer. Yeni bir grubun temellerinin atıldığı bir süreç nasıl olur da en yoğun ve devam etmesine en çok niyet edilen düşüncelerle dolu olmaz? Birden çok toplulukta, evlerin inşası için sarf edilen zaman her ne kadar kısa olabilse de, kurucularının zihniyeti bu biçimde hayatta kalır.

Pek çok durumda, çocukların gelişi aileyi genişletmekle kalmaz, ailenin düşüncesinin ve ilgisinin yönünü de değiştirir. Çocuğun önceden kurulmuş aileye adapte olamayacağı fakat anne ve babanın ve hatta daha önce doğmuş çocukların bu yeni gelenin gereksinimlerine ya da en azından onun gruba katılımından kaynaklanan değişimlere boyun eğmek zorunda kalacağı gayet iyi bilindiğinden, çocuk bu anlamda hep bir davetsiz misafir konumundadır. Buraya kadar, çocuğu olmayan bir çift kendi kendisine yetebileceğini düşünmüş olabilir; dışarının etkilerine kendisini çok fazla açtığı takdirde, görünüşte belki neredeyse yetecektir de. Dış dünyayla ilişkiler, tiyatro, seyahatler, erkeğin ve belki de kadının mesleki uğraşları bir araya gelir ve pek çok çevreyi kat eden bu etkiler aile bilincini güçlendirir. Ancak böyle bir çift, iki tehlike arasında kalabilir: çok daralması ve kendi içine çekilmesi, dış dünyayla kurduğu teması artık sürdürememesi anlamına gelir. Ki bu da onu gücünü kaybetmeye mahkûm eder çünkü toplumsal cevher olmadan varlığını sürdüremez. Bu nedenle mütemadiyen, çiftler, aile grubunun dar çemberinden çıkmayı amaçlar. Öte yandan diğer risk ise gereğinden fazla açılmak ve bu çifte dışsal olan bir grubun veya ona fazlasıyla alışılmadık olan bazı kaygıların içine çekilmektir. Bu bazen, hiç olmazsa en başta, dışsal toplulukta bir şekilde yerini almaya çalışan çiftin bazen kendisini kaptırdığı bazen de ondan uzak durduğu bir sürecin birbirini izlemesiyle sonuçlanır. Çiftin yaşamının bu evresinin sonrakilerden kendiliğinden kopması ve hafızasında kazınmış olarak kalması noktasında tezatlar kuvvetli bir biçimde ortaya çıkar.

Çift, bir zaman sonra yerini bulur: ilişkileri ve ilgileri oturur;

diğer gruplarla olan münasebetleri neredeyse istikrarlıdır; temel kaygıları daha kesin bir forma bürünmüştür. Bir çiftin, bilhassa çocukları olduğunda, kendisini kuşatan sosyal çevreyle olan ilişkileri çoğalır ve belirginleşir. Bir grup daha fazla sayıda üyeye sahip olduğunda, özellikle de bu üyeler farklı yaşlarda olduğu zaman, bünyesindeki kesimlerin daha çoğu vasıtasıyla toplumla temasa geçer. Diğer aileleri içeren bir çevreye daha sıkı bir biçimde dâhil olur, kendisine bu çevrenin fikri aşılanır, onun kurallarına boyun eğer. Daha geniş bir ailenin kendi kendisine daha fazla yettiğini ve daha kapalı bir çevre oluşturduğunu düşünebilirsiniz. Bu tam olarak doğru değildir. Elbette şimdi anne ve babanın ortak ve son derece güçlü yeni bir kaygısı bulunmakta. Ancak, daha genişlemiş olan aile grubu, fiziki anlamda yalnız kalmak konusunda daha fazla güçlük çeker; diğerlerinin gözleri önüne daha geniş bir satıh sunar ve de yine diğerlerinin görüşlerine daha büyük bir hüküm. Aile, kendi tarzında, onun dışında var olan ve onu aşma eğilimi gösteren bir tür iç organizasyon gerçekleştirdiğinden, daha kalabalık ve daha karmaşık, aynı zamanda da daha birey dışı bir dâhili ilişkiler kümesinden oluşur. Grubun bu dönüşümünde karşılığını bulan ise düşüncesinin derin bir revizyonudur. Yeni bir başlangıç noktası gibidir bu; çocuklar açısından ailenin tüm hayatını, en azından bazı anılarını taşıdıkları hayatı teşkil eder. Hiç şüphe yok ki eskiden oluşturmuş oldukları grup genişleyen ailenin içerisinde bütünüyle özümsenmediği için, ebeveynlerin hafızası daha geriye gidebilir. O grup var olmayı sürdürmüştür aslında fakat süreksiz ve geri kazanılmış gibi olan bir yaşamda. Bunun farkına çocuklar uzaklaştığı zaman varırız. Bu durumda, çok uzun zamandan sonra karşılaşan iki arkadaşın, ortak geçmişi gayet iyi hatırlayabilseler de artık birbirlerine söyleyecek daha fazla bir şeyleri kalmamış olmasına benzer biçimde, bir gerçek dışılık izlenimi ediniriz. Yitip giden bir yolun ucunda gibiyizdir yahut da oyunun kurallarını unutmuş iki oyun arkadaşı gibi.

Yok olan grupların varlıklarını sürdürmesi

Bu suretle, bir toplum köklü bir değişime boyun eğmiş olduğunda, hafıza bu ardışık iki döneme dair hatıralara iki farklı yoldan ulaşır gibi görünür. Ancak birinden diğerine aralıksız biçimde gitmez. Gerçekten de, iki düşünce çerçevesinin korunduğu iki ayrı zaman mevcuttur ve hatıraları mekansallaştıkları çerçevelerin her birinde bulabilmek için bunların bazen birinde bazen de diğerinde yer almak gerekir. Onu kuşatmış ve karmakarışık bir hale getirmiş yeni sokaklardan ve kimi zaman eski mahalleleri silmiş kimi zaman ise yerlerini eski yapıların uzantısında ve arasında bulmuş evler ve anıtlardan oluşan labirentin içerisinde eski bir şehri hatırlayabilmek için, kentin görünümünü giderek değişime uğratmış inşaat çalışmaları, yıkımlar, yol güzergâhları, vb. zincirini ters yönde ve kesintisiz bir biçimde takip ederek bugünden geçmişe gitmeyiz. Oysa korunmuş ya da yok olmuş eski yolları ve anıtları yeniden görmek için, eski kentin genel planından yola çıkarız, oralara düşünsel anlamda gideriz. Bu, eski semtlerin genişletilmesinden ve tekrar inşa edilmesinden önce buralarda yaşamış olanlar ve ayakta kalmış bu duvar cephelerinin, başka bir yüzyıla ait bu görünüşlerin, bu sokak kesitlerinin onlara göre eski anlamlarını muhafaza ettiği kişiler için her daim mümkündür. Modern kentin kendisinde de eski kentin özelliklerini görebiliriz çünkü gözlerimiz ve düşüncelerimiz yalnızca buna göredir. Böylelikle, dönüşüme uğramış bir toplumda, önceki halinin kalıntıları var olmaya devam ediyorsa, onun ilk durumunu bilen kişiler de eski bir zamana ve başka bir geçmişe erişimlerini sağlayan bu eski çizgilere ilgilerini odaklayabilirler. İçerisine gömüldüğümüz daha yakın zamanlı gruplarda varlığını sürdürmeyen, en azından onlarda kendisinden bazı izler bırakmış olmayan, bir süre yaşadığımız neredeyse hiçbir topluluk yoktur. Bu izlerin varlığı, bu eski topluluğa özgü zamanın kalıcılığını ve sürekliliğini açıklamaya ve ona düşüncemiz vasıtasıyla her an yeniden girebilme imkânına sahip olmamıza yeter.

Halen sürmekte olan tüm bu zamanlar, derin bir değişim geçirmiş bir topluluğun durumlarına ve ardışık formlarına tekabül ettiklerinde bile birbirlerine nüfuz edemez. Bununla birlikte, yan yana var olmaya devam ederler. Gerçekte, düşünceleri birbirlerinden ayrı olan gruplar fiziksel olarak aynı uzamda bulunur ve onları meydana getiren üyeler de birçoğuna aynı anda veya sırayla girer. Tümel ve tekil bir zaman mevcut değildir fakat toplum, her biri kendisine özgü bir süreye sahip çok çeşitli gruplara ayrılır. Bu kolektif zamanları ayırt eden, bazılarının diğerlerinden daha hızlı geçmesi değildir. Her kolektif bilinç hatırlama yeteneğine sahip olduğuna ve zamanın devam etmesi de bir hafıza durumu olarak göründüğüne göre, bu zamanların geçtiğini söyleyemeyiz bile. Olaylar zamanda birbiri ardına gelmekle beraber zamanın kendisi durağan bir çerçevedir. Şu var ki, zamanlar daha geniş veya daha dardır ve hafızaya, adı konusunda mutabık kalınan geçmişte ilerlerken daha uzağa veya daha yakına gidebilme olanağı sağlar.

Bireysel hafızaların yegâne dayanakları olarak kolektif süreler

Şimdi de bireylerin görüş açısından bakalım. Her birey birçok grubun üyesidir, pek çok toplumsal düşünceye iştirak eder, vizyonu çok sayıda kolektif zamana art arda dâhil olur. Bu hâlihazırda bir bireysel ayrımlaşma unsurudur ve aynı süreçte, uzamın bir bölgesinde, farklı insanların bilinçleri aynı kolektif bütünler içerisinde paylaşılmaz. Ancak bunun yanı sıra, kişilerin düşünceleri geçmişte ya da her grubun kendi zamanında daha geriye veya daha ileriye, daha hızlı veya daha yavaş gider. Bilinçlerin, daha dar ya da daha geniş süreleri aynı aralıkta bir araya getirmesi de bu bağlamda gerçekleşir. Şöyle diyelim: Kişiler, yaşanmış bir aynı toplumsal süre aralığına, temsil edilen zamanın büyük veya küçük bir kapsamını yerleştirirler. Elbette aralarında bu bakımdan büyük farklılıklar da mevcuttur.

Bunun haricindeki her şey, bireysel bilinç sayısınca birbirine

indirgenemeyen farklı süreler bulunduğunu çünkü bunların her birinin, kendisine has bir devinimle akıp giden bir düşünce dalgası gibi olduğunu düşünen psikologların yorumlarından ibarettir. Gelgelelim, öncelikle zaman akıp gitmez; zaman devam eder, zaman varlığını sürdürür ve böyle de olması gerekir; aksi takdirde hafıza zamanın seyrinde nasıl geri gidebilirdi? Dahası, bu akımların her biri, daha hızlı veya daha yavaş cereyan eden ardışık durumlardan oluşan tek ve kesintisiz bir seri gibi görünmemektedir; yoksa onların mukayesesinden, birçok bilinç için ortak olan bir zaman temsilini nasıl çıkarabilirdik? Gerçekte, şayet pek çok bireysel bilinci bir araya getirerek onların düşüncelerini ve olaylarını bir ya da birçok ortak zamanın içerisine yerleştirebiliyorsak bunun nedeni, içsel sürenin, kaynakları bizzat gruplarda bulunan çok sayıda akıma ayrılmasıdır. Bireysel bilinç bu akımların geçiş yerinden, kolektif zamanların buluşma noktasından başka bir şey değildir.

Zamanı mütalaa eden filozofların bu kavram üzerinde şimdiye dek neredeyse hiç düşünmemiş olması ilginçtir. Bu, bilinçleri hep birbirlerinden izole olarak ve her birini de kendi içine kapanmış biçimde tasarlamamızdan kaynaklanır. William James ve Henri Bergson'un yazılarında karşımıza çıkan *stream of thought* tabiri ya da psikoloji akışı veya akımı, her birimizin, kendi psişik hayatının seyrinde izleyici olarak yer aldığında tecrübe edebileceği bir duyguyu kesin bir imge yardımıyla tercüme eder. Her şey sanki, bilinç durumlarımız aralıksız bir akımın parçaları ve birbirini iten dalgalarmış gibi, her birimizin içinde birbirini izlercesine gerçekleşiyormuş gibi görünmektedir. Öte yandan tekrar düşündüğümüzde bunun, düşüncenin sürekli ileriye gidip, durmadan bir algıdan diğer algıya, bir duyuşsal durumdan bir diğerine geçmesine fakat hafızanın doğasının buna muhalefet ederek bu kesintisiz seri boyunca kavşaklara açılan noktalar varmış gibi bizi durmaya, bizi bu akıştan bir anlığına dönmeye, hiç olmazsa bu akımda geri gitmeye, en azından ters bir yöne girmeye zorlamasına benzediğini fark ederiz. Şüphesiz, düşünce

hafızanın içerisinde halen aktiftir; yer değiştirir, hareket halindedir. Fakat asıl dikkate şayan olan, sadece ve sadece o esnada zamanın içerisinde yer değiştirdiğini ve hareket ettiğini söyleyebilmemizdir. Hafıza olmadan ve hatırlanan anların dışında, zamanın içinde bulunduğumuzun ve süreyi kat ettiğimizin nasıl farkında olabiliriz? İzlenimlerimize gömüldüğümüzde, ortaya çıkıp gözden kaybolurlarken onları izlediğimizde, kuşkusuz ki sürenin bir anıyla buluşuruz, sonra da bir diğeriyle. Peki zamanın kendisini, yani hem bu anı hem de diğer birçoğunu aynı anda çevreleyen zamansal çerçeveyi nasıl tahayyül edebiliriz? Zamanın içinde, zamanın bir parçası olan şimdide *var* olunabilir, ancak bu sırada zamanın içinde *düşünme*, düşünce aracılığıyla yakın veya uzak geçmişe gidebilme yeteneğine sahip olunmayabilir. Bir diğer ifadeyle, bilinen anlamıyla düşünce akımlarını izlenimler akımından ayırmak gerekmektedir: İzlenimler akımı bedenimizle yakından bağlantılıdır, bizi kendimizin dışına çıkartmaz ama bize geçmişe dair hiçbir perspektif de sunmaz. Düşünce akışlarının temelleri ve seyirlerinin en büyük bölümü ise, bağlandığımız farklı grupların düşüncesinde yer alır.

Eğer grupları ve temsillerini ön plana alırsak, eğer bireysel düşünceyi bu grupların düşüncelerinin raptiyelendiği bir dizi ardışık görüş açısı gibi tasarlarsak, bu durumda geçmişe gidebildiklerini ve dâhil oldukları kolektif bilinçlerde temsil edildikleri haliyle geçmişe dair bu görüş açılarının her birinin daha uzağına veya daha yakınına gidebildiklerini anlarız. Böyle olabilmesinin kaçınılmaz koşulu, bu bilinçlerin her birinde zamanın geçmesi, zamanın belli bir imgesinin varlığını devam ettirmesi, zamanın grupları izleyerek en azından bazı değişken sınırlar dâhilinde sürmesidir. Büyük paradoks da tam bu noktada ortaya çıkar. Tekrar düşünecek olursak, bu başka türlü nasıl olabilirdi ki? Hangi topluluk olursa olsun, şayet şimdiki ve geçmiş olaylar kümesini bir bakışta sahiplenmezse, şayet zamanın seyrinde geri gitme ve kendi bıraktığı izlerin üstünden sürekli olarak geçme yetisine sahip olmazsa nasıl var olabilir, varlığını sürdürebilir,

kendisinin farkına varabilir? Dini, politik, iktisadi topluluklar, aileler, arkadaş grupları, ilişki grupları, hatta bir sanat galerisinde, bir gösteri salonunda, sokakta yapılan günlük toplanmalar da dâhil bunların hepsi, zamanı kendi yöntemlerince durdurur ya da üyelerine, hiç olmazsa belli bir süre için, durmadan değişen bir dünyada bazı bölgelerin görece bir değişmezlik ve denge kazandığı ve az çok uzun bir süre boyunca burada başlıca hiçbir şeyin dönüşüm geçirmediği yanılsamasını dayatır.

Elbette, geçmişte bu şekilde ulaşılan sınırlar gruplara uygun olarak değişkenlik arz eder ve bireysel düşüncelerin anlara göre, bir başka ifadeyle, herhangi bir kolektif düşünceye katılımlarının derecesine göre daha uzak veya daha yakın hatıralara ulaşmalarını açıklayan da budur. Bu istikrarsız zaman şeridinin ya da daha doğrusu kolektif zamanların ötesinde hiçbir şey yoktur zira filozofların zamanı boş bir formdan başka bir şey değildir. Zaman yalnızca, bir içeriğe sahip olduğu sürece gerçektir, yani, düşünceye bir olay konusu sunduğu sürece. Sınırlı ve izafidir ancak tam bir gerçekliğe sahiptir. Üstelik bireysel bilinçlere, orada hatıralarını düzenleyip onlara kavuşabilmeleri için yeterince malzemesi olan bir çerçeve sağlayacak kadar da geniştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KOLEKTİF HAFIZA VE UZAM

Uzamsal çerçevesinde grup: fiziki çevrenin gücü

Auguste Comte, akli dengenin büyük oranda ve öncelikle, gündelik temasımızın olduğu fiziki nesnelerin değişmemesinden ya da biraz değişmesinden ve bize bir süreklilik ve değişmezlik görüntüsü sunmasından kaynaklandığı gözleminde bulunmuştur. Bu, gerginliğimize ve duygu durumumuzdaki değişikliklere yabancı, bize bir düzen ve iç huzuru duygusu veren sessiz ve durağan bir topluluk gibidir. Birden fazla psişik sorunun, düşüncemiz ve şeyler arasındaki bir çeşit temas kopukluğuna, alışık olunan nesneleri tanıma güçlüğüne eşlik ettiği doğrudur, öyle ki, kendimizi yabancı ve devingen bir ortamda kaybolmuş buluruz ve hiçbir dayanak noktamız da kalmamıştır. Patolojik vakaların haricinde bile herhangi bir olay bizi yeni bir fiziksel çevreye girmeye zorladığında, ona uyum sağlamadan önce, kişiliğimizi bütünüyle geride bırakmışçasına bir belirsizlik sürecinden geçeriz. Dış dünyanın olağan imgelerinin benliğimizden ayrılmaz olduğu bir gerçektir.

Burada söz konusu olan, yalnızca motor alışkanlıklarımızı değiştirmekten duyduğumuz rahatsızlık değildir. Nesnelere neden bağlanıyoruz? Neden hiç değişmemelerini ve bize refakat etmeyi sürdürmelerini arzu ediyoruz? Kullanışlı ve estetik olmaları hususunu bir kenara bırakalım. Geriye, fiziksel çevremizin

hem bizim izimizi hem de başkalarınınkini taşıdığı kalmakta. Evimiz, mobilyalarımız ve yerleştiriliş biçimleri, yaşadığımız odalardaki tüm düzenlemeler, bu çerçeve içerisinde sıklıkla gördüğümüz ailemizi ve arkadaşlarımızı hatırlatır. Eğer yalnız yaşıyorsak, bizi daimi olarak çevreleyen uzam bölgesi ve onun çeşitli kısımları sadece, bizi diğer hepsinden ayırt edeni yansıtmaz. Bu nesnelerin seçiminde ve düzenlenmesinde beliren kültürümüz ve beğenilerimiz büyük ölçüde, bizi çok sayıda algılanabilir veya görünmez toplulukla ilişkilendiren bağlarla açıklanır. Şeylerin topluluğun bir parçasını oluşturduğunu söyleyemeyiz. Öte yandan, mobilyalar, süslemeler, tablolar, mutfak eşyaları ve biblolar grubun içerisinde deveran ederler, grupta bir değer biçme ve mukayese konusudurlar, modanın ve beğenilerin yeni mecralarında her an perspektif açarlar ve ayrıca bize eskilerin toplumsal geleneklerini ve ayrımlarını hatırlatırlar. Bir antika dükkânında tüm devirler ve tüm sınıflar bu şekilde, savrulmuş mobilyaların dağılmış ve kullanım dışı parçalarında karşı karşıya gelir ve şüphesiz kendimize şunu sorarız: Bu koltuk, bu halılar, bu kutu, bu kadeh kimlerindi? Fakat aynı zamanda (ki bu özünde aynı şeydir), bir mobilyanın stili, düzenleme konusundaki bir zevk onun için anladığı bir dille eşdeğermişçesine, tüm bunlarda tanınan dünyayı düşünürüz. Balzac bir aile pansiyonunu, bir cimrinin evini ve Dickens da bir noterin çalışmasını betimlediğinde, bu tablolar, böyle bir çerçevede yaşayan insanların hangi toplumsal türe veya kategoriye ait olduğunu sezmemize olanak sağlar. Bu, mekânların görünüşü ve insanlar arasındaki basit bir fiziksel ahenk ve örtüşme değildir. Ancak, karşılaşılan her nesne ve onun bütün içerisinde kapladığı yer bize, birçok insan için ortak olmanın bir yolunu hatırlatır ve bu kümeyi incelememiz, dikkatimizi onun her bir bölümüne yöneltmemiz, birkaç grubun katkılarının birbirine karıştığı bir düşünceyi parçalara ayırıp incelemeye benzer.

Esasen, bizi çevreleyen nesnelerin formları da bu anlama sahiptir. Onların etrafımızdaki dilsiz ve hareketsiz bir topluluk gibi

olduğunu söylerken haksız değildik. Teklifsizce çözdüğümüz bir anlamları olduğu için, konuşmasalar da onları anlarız. Hareketsizlerdir ama sadece görünüşte; çünkü toplumsal tercihler ve alışkanlıklar dönüşüm geçirir ve bir mobilyadan veya bir odadan bıkmamız da nesnelerin yaşlanması gibidir. Gerçekte, oldukça uzun zaman dilimleri boyunca ağır basan ve hem fiziksel şeylerin eylemsiz doğasıyla hem de toplumsal grupların görece değişmezliğiyle açıklanan, hareketsizlik izlenimidir. Taşınmaların veya yer değişimlerinin ve bir apartman dairesine yerleşilmesi ve mobilya döşenmesi hususunda bazı tarihlerde yapılan önemli değişikliklerin, aile tarihinde pek çok döneme işaret ettiğini ileri sürmek mübalağa olacaktır. Meskenin ve iç görünüşünün değişmezliği yine de gruba sürekliliğine dair teskin edici bir görüntü sunmaz. Bu derece tekdüze bir çerçevede ortak yaşamla geçen yılları birbirinden kötü bir biçimde ayırt ederiz, çok zaman geçtiğinden ve bu arada çokça değiştiğimizden şüphelenme noktasına geliriz. Bu tamamen yanlış da değildir. Bir grup bir uzam parçasına eklendiğinde, onu kendi imgesine dönüştürür fakat bununla beraber ona direnç gösteren fiziksel şeylere boyun eğer ve adapte olur. Kendi kurduğu çerçevede içe kapanır. Dışsal ortamın imgesi ve onunla sürdürdüğü istikrarlı ilişkiler, kendisi hakkında oluşturduğu görüşün ön planına geçer. İmge onun bilincinin tüm unsurlarına nüfuz eder, evrimini yavaşlatır ve düzenler. Şeylerin imgesi şeylerin eylemsizliğine katılır. Buradaki, izole olmuş bir birey değildir, grubun bir üyesi olduğu kadar bireydir; bu şekilde, fiziksel doğanın etkisine teslim olan ve onun dengesine iştirak eden ise grubun kendisidir. Bir grubun üyeleri dağıldığında ve yeni fiziksel çevrelerinde onlara terk ettikleri evi ve odaları hatırlatan hiçbir şey bulamadıklarında, durumun farklı olduğunu düşünebiliriz; uzamda bir arada kalırlarsa bunun nedeni bu evi ve bu odaları akıllarına getirmeleridir. Port-Royal'in erkeklerini ve dindar kadınlarını dağıttıklarında, manastırın binaları yerle bir edilinceye ve bunun hatırasını saklayanlar ortadan kaybolunca kadar hiçbir şey yapılmamıştı.

Uzamsal imgelerin kolektif hafızada böylesi bir rol oynaması bu suretle açıklanmaktadır. Bir grubun kapladığı yer, rakamların ve şekillerin yazılıp çizildiği, sonra da silindiği bir kara tahtaya benzemez. Tahta rakamlarla bağıntılı olmadığına ve aynı tahtada dilediğimiz bütün şekilleri oluşturabileceğimize göre, tahtanın imgesi onun üzerine çizilenleri nasıl hatırlatabilir? Hatırlatamaz. Oysa mekân, grubun izini taşır ve grup da onunkini. Demek oluyor ki, grubun bütün hareketleri uzamsal terimlere tercüme edilebilir ve kapladığı mekân da bütün terimlerin bir araya toplanmasından ibarettir. Bu mekânın her veçhesinin, her ayrıntısının, yalnızca grup üyelerinin anlayabileceği bir anlamı vardır çünkü uzamın grup tarafından işgal edilen her bölümü, kendi topluluklarının yapısının ve ömrünün pek çok farklı yönüne tekabül eder, en azından, toplulukta daha istikrarlı olmuş olanlara. Kuşkusuz, istisnai olaylar da bu uzamsal çerçevenin içerisinde yer alır ancak bunun sebebi grubun, uzun zamandan beri ve o ana kadar ne olduğunun farkına onların vesilesiyle daha güçlü bir biçimde varması ve onu mekânla birleştiren bağların, kopacakları anda ona daha net görünmüş olmalarıdır. Ne var ki ciddi anlamda önemli bir olay, grubun mekânla olan ilişkisinde her zaman bir değişiklik yaratır; kimi zaman grubu kendi alanında, örneğin bir ölüm veya bir evlilikle, değişime uğratır, kimi zaman ise, ailenin zenginleşmesi veya yoksullaşmasıyla, aile reisi başka bir göreve çağrıldığında ya da iş değiştirdiğinde, mekânı değişime uğratır. O andan itibaren grup artık aynı grup olmaz, kolektif hafıza da aynı kalmaz; bununla birlikte, fiziksel çevre de eskisiyle aynı olmayacaktır.

Kentin taşları

Bir şehirdeki çeşitli mahallelerin ve bir mahalledeki evlerin sabit bir konumu vardır ve bunlar yere ağaçlar ve kayalıklar, bir tepe ya da bir plato kadar iyi tutunur. Bunun bir sonucu olarak da kentsel grup, sokaklar ve binalar aynı kaldığı ve hem daha istikrarlı olan hem de varlıklarını devam ettireceklerine daha çok güvenilen birkaç toplumsal oluşum bulunduğu sürece değiştiğini

hissetmez. Sözgelimi Paris ve Roma, savaşlara, devrimlere, krizlere rağmen, ömürlerinin sürekliliği bir an için bile durmadan yüzyılları kat etmiş gibi görünür. Ulusal gövde en şiddetli sarsıntılara maruz kalmış olabilir. Kentli sokağa iner, haberleri okur, bu haberlerin tartışıldığı gruplara dâhil olur; gençlerin hududa koşması gerekir; ağır vergilerin ödenmesi lazımdır; sakinlerin bir kısmı diğerlerine karşı durur ve bu, ülkenin tamamında takip edilen siyasi kavganın bir perdesidir. Öte yandan bütün bu galeyan, bilindik ve ondan etkilenmişe benzemeyen bir dekorda gelişir. O halde, duvarlar ve evler ayakta kalmış olduğuna göre, taşların kayıtsızlığı ile onları neticede hiçbir şeyin kaybolmadığına ikna eden, teslim oldukları karmaşa arasındaki çelişki midir bu? Yalnız, ahalinin kentin fiziksel görüntüsü olarak adlandırdığımız şeye gayet eşitsiz bir ilgi göstermekte olduğunu fakat büyük çoğunluğun da herhangi bir sokağın, binanın, evin yok olmasına, en önemli ulusal, dini, siyasi olaylardan şüphesiz daha fazla hassasiyet göstereceğini dikkate almak gerek. Bu nedenle, kentin fizyonomisini bozmadan toplumu sarsan kargaşaların etkisi, halkın insanlardan ziyade taşlara daha yakın duran bu zümrelerine gelindiğinde telafi edilir. Örnek verecek olursak, dükkânındaki kunduracı; atölyesindeki zanaatkâr; mağazadaki, genelde bulunduğu pazar yerindeki tüccar; sokaklarda gezen, rıhtım korkuluklarında aylaklık eden, bahçelerin teraslarındaki biri; oynadıkları alanın köşesindeki çocuklar; güneş alan bir duvar üzerindeki taştan bir banktaki ihtiyar; bir köşeye çömelmiş olan dilenci. Dolayısıyla, yalnızca evler ve duvarlar yüzyıllar boyunca ayakta kalmaz, bunlarla aralıksız temas halinde olan ve kendi hayatıyla bu şeylerin hayatını birleştiren grubun tamamı da kayıtsız kalır çünkü en yakın çevresinin ve en direkt ufkunun dışında gerçekte ne olduğuyla ilgilenmez. Öyleyse grup, kendisinin bir kısmının onun tutkularına, umutlarına, paniklerine ilgisiz kaldığını fark etmektedir. Ve insanların bu edilgenliği, şeylerin durağanlığından kaynaklanan izlenimi pekiştirir. Ancak, kan, arkadaşlık ve sevgi bağları, matemler, sürtüşmeler, tutku ve ilgi oyunları, vb.

üzerine kurulmuş daha sınırlı bir grubu sarsan şoklar için de aynısı geçerlidir. Bu tür bir sarsıntının etkisi altında olduğumuz, dışarı çıktığımız, sokakları kat ettiğimiz zaman ve biz, ailemiz, arkadaşlarımız bir felaket rüzgârının estiğini hissederken, etrafımızdaki dünyanın hiçbir şey olmamışçasına devam etmesine, pencerelerde neşeli yüzlerin görünmesine, gelip geçen insanların bir kavşakta, müşterilerin ve tüccarların mağazaların eşiğinde durup sohbet etmesine şaşırırız. Bunun nedeni, bizim ve yakınımızdakilerin bu kalabalık içerisinde yalnızca bazı birimleri temsil etmemizdir. Kuşkusuz, ayrı olarak karşılaştığım, ailesinin ve ufak arkadaş grubunun içerisinde yer alan kişilerin her biri, ona üzüntümü veya endişelerimi belli ettiğim takdirde benimle yakınlık kurabilecektir. Hâlbuki sokakları kaplayan girdaplara dâhil olmuş insanlar, gerek bir kalabalık gibi görünsünler gerekse de dağılsınlar, karşılıklı olarak kaçsınlar veya sakınır gibi görünsünler, maddenin birbirine sıkıştırılmış ya da devinim halindeki ve eylemsiz tabiatın yasalarına kısmen itaat eden parçacıklara benzerler. Bu insanları haksız yere sorumlu tuttuğumuz görünürdeki duyumsuzlukları bu şekilde açıklanabilir, tıpkı doğanın sitem ettiğimiz kayıtsızlığı gibi; çünkü doğa bizi yaralarsa iyileşmemize de katkıda bulunur, bizi dünyanın ve fiziksel güçlerin etkisine bir anlığına sokup doğrulmamızı sağlar.

Bir şehirdeki çeşitli konumların onlara yavaş uyum sağlamış gruplar üzerinde uyguladığı bu tür bir etkiyi iyi kavrayabilmek için, modern ve büyük bir kentin özellikle de eski semtlerini ya da nispeten izole olmuş, sakinlerinin yalnızca işlerine gitmek adına buralardan uzaklaştığı ve adeta küçük kapalı dünyalar oluşturan bölgelerini yahut kentin yeni kısımlarında da, özellikle işçilerin yoğun olduğu ve hem yerleşimle sokak arasında aralıksız gidiş-gelişler olduğu hem de komşuluk ilişkileri çoğaldığı için kişilerin kendilerini evlerinde hissettikleri sokakları ve bulvarları gözlemlemek gerekir. Ancak, yerel teamüllerin en istikrarlı ve kentsel grubun da başka yerlere kıyasla daha yüksek oranda görünür olduğu, bir başka ifadeyle, bölümlerinde ve yapısında,

onu kuşatan şehrin fiziksel biçimlenimini yeniden oluşturan bir toplumsal gövde gibi belirdiği yerler, büyük altüst oluşlara biraz uzak kalmış küçük şehirler ya da hayatın düzeni ve ritminin, bizde bir iki yüzyıl önce olduğu gibi şekillendiği doğu ülkelerinin şehirleridir. Şüphesiz, bir kentin farklılaşmasının kökeninde, toplumsal işlevlerin ve geleneklerin çeşitliliği yatar; fakat grubun evrildiği süreçte kent, dış görünüşü bakımından daha yavaş değişir. Yerel alışkanlıklar onları dönüştürme eğiliminde olan güçlere direnç gösterir ve bu direnç, kolektif hafızanın, dayanağını böyle gruplarda hangi noktada uzamsal imgelerden aldığını daha iyi anlamamıza olanak sağlar. Gerçekte, şehirler tarihin seyrinde dönüşüm geçirir. Çoğunlukla kuşatmalar, askeri bir işgal, yağmacı çetelerin istilası sonrasında mahalleler tamamen yıkılır ve sadece harabeler halinde varlığını sürdürür. Yangın buralarda karanlık kesitler oluşturur. Eski evler yavaş yavaş harap olur. Önceleri zenginlerin oturduğu sokaklar, sefil bir nüfusun akınına uğrar ve çehre değiştirir. Belediye çalışmaları ve yeni yolların açılması, yıkımları ve yapımları beraberinde getirir: Planlar böylece üst üste biner. Şehrin etrafında gelişen kenar mahalleler ona ilişiktir. Kent merkezi yer değiştirir. Yeni yüksek yapılarla çevrelenmiş eski mahalleler, eski yaşamın görüntüsünü sürdürür gibidir. Oysa bu yalnızca bir yıpranmışlık görünümü sergiler ve eski sakinlerinin, tekrar ortaya çıkarlarsa, bunları tanıyıp tanımayacağı da kesin değildir.

Evler, sokaklar ve buralarda oturanların oluşturdukları gruplar arasında yalnızca rastlantısal ve kısa süreli bir ilişki bulunsaydı, insanlar evlerini, mahallelerini, şehirlerini yıkıp aynı yerde farklı bir plan takip ederek yenilerini yapabilirdi; oysa taşlar oradan oraya taşınabiliyorsa da, taşlar ve insanlar arasında kurulmuş ilişkileri değiştirmek o kadar kolay değildir. Bir insan grubu, alışkanlıklarıyla uyumlu bir yerde uzun süre yaşadığında, yalnızca hareketleri değil düşünceleri de onun için dış nesneleri temsil eden fiziksel imgelerin ardıllığına göre düzenlenir. Kaldırın şimdi, kısmen kaldırın ya da onların doğrultusunda

değiştirin yönelimlerini, formlarını, görünümlerini, bu evleri, şu sokakları, şu geçitleri ya da birbirlerine göre kapladıkları yeri değiştirin sadece. Taşlar ve malzemeler size direnmez. Oysa gruplar direnecektir ve onlarda, taşların ya da en azından eski yapının direncine değil, direnişin kendisine çarparsınız. Elbette bu önceki düzenleme de eskiden bir grubun eseriydi. Bir grubun yaptığını bir diğeri bozabilir. Fakat eski insanların niyeti, fiziksel bir düzenleme içerisinde yani bir şeyde vücut bulmuştu ve yerel teamülün gücü ona, imgesi olduğu bu şeyden gelmekteydi. Grupların, bütün yönleriyle eylemsiz maddenin edilgenliğini taklit ettiği ne kadar da doğru.

Konumlar ve yer değiştirmeler: grubun kendi yerine olan bağlılığı

Bu direncin tezahür etmesi için, bir gruptan türemesi gerekir. Aslına bakarsanız bu konuda yanılmayalım. Kuşkusuz ki bir kentteki dönüşümlerin ve bir evin basit bir yıkımının bazı bireyleri alışkanlıkları konusunda rahatsız etmesi, onları sarsması ve keyiflerini kaçırması kaçınılmazdır. Gözleri görmeyen dilenci, bastonuyla yoklayarak, oradan geçen insanları beklediği köşeyi arar. Oralarda gezinen kişi, temiz hava aldığı ağaçlı yolun özlemini çeker ve kendisini o mahalleye bağlayan birden fazla pitoresk görüntünün yok olduğunu görmekten keder duyar. Orada oturan ve o eski duvarların, o yıpranmış evlerin, o karanlık geçitlerin ve o çıkmaz sokakların kendi küçük evreninin bir parçasını oluşturduğu ve pek çok hatırası artık asla silinmeyecek bu imgelere bağlanmış olan bir kimse, bir yanının bu şeylerle birlikte tamamen öldüğünü hisseder ve bunların, en azından kalan ömrü boyunca var olmayacaklarına üzülür. Duyulan bu türden bireysel üzüntü ve rahatsızlıkların bir etkisi olmaz çünkü topluluğun geneline ulaşamazlar. Bunun aksine, bir grup, acı çektiğini göstermekle, öfkelenmekle ve o anda itiraz etmekle yetinmez. Geleneklerinin bütün gücüyle direnir ve bu direnç etkisiz olmaz. Yeni koşullar altında eski dengesini arar ve bulmakta da kısmen başarılı olur. Artık kendisine uygun olmayan bir mahallede veya bir sokak-

ta varlığını sürdürmeye ya da yeniden bir araya gelmeye fakat bunu eskiden ona ait olan bir yerde yapmaya çalışır. Uzun süre boyunca, eski aristokratik aileler, eski bir kentli Patrici[19] grubu, etraflarında bir yalnızlık hâkim olmasına ve daha geniş yollara, yakın parklara, daha fazla alana, canlılığa ve daha modern bir görünüme sahip yeni zengin mahallelerin diğer noktalarda gelişmesine rağmen, o zamana kadar ve hatırlanamayacak kadar zor bir zamandan beri ikametlerini sabitlemiş oldukları mahalleyi kolayca terk etmemişlerdir. Ayrıca, yoksul nüfus da direnç göstermeden, saldırı niteliğinde karşılıklar vermeden ve direnci kırılsa bile ardında kendisinden epey bir parça bırakmadan yer değiştirmez. Yeni bina cephelerinin arkasında, yakın zamanda inşa edilmiş varlıklı evlerle çevrili caddelerin dolaylarında, avlularda, ağaçlı yollarda, civardaki dar sokaklarda, eskinin popüler yaşantısı barınır ve yalnızca adım adım geriler. Yeni semtlerin ortasında arkaik adacıklarla karşılaştığımızda şaşırmamız bundandır. Hiçbir şeyin varlığını sürdürüyor gibi görünmediği bir zaman aralığından sonra bile, tamamen dönüşüme uğramış ve artık yerleri olmadığını düşündüğümüz mahallelerde eğlence mekânlarının, küçük tiyatroların, az çok el altından işlem yapılan borsaların, eskici dükkânlarının, vb. yeniden ortaya çıktığını görmek gayet ilginçtir. Aynı durum özellikle, modern kentlerde neredeyse hiç yeri olmayan, biraz eski meslekler, ticari işler ve tüm faaliyet türleri için de söz konusudur. Sonradan kazandıkları güce istinaden var olmaya devam ederler; eskiden onlara ayrılmış mekânlara inatla bağlı kalmasalardı şüphesiz ki yok olurlardı. Halkın dikkatini çekmelerini sağlayan bir konumla çok uzun zamandan beri iç içe geçmiş olmaları nedeniyle müşteri bulmayı başarabilen küçük mağazalarla karşılaşırız. At arabaları zamanına tarihlenen oteller vardır ve buralara halen gidilir çünkü o bölgede yaşayanların hafızasında daima ayrı bir yerdedirler. Bütün bu hayatta kalmalar ve alışkanlıklar yalnızca, satıcıların ve müşterilerin bulunduğu bazı çevrelerdeki bir çeşit kolektif otomatizmle

19 T.S.N.: Antik Roma'da soylular sınıfı.

ve düşüncenin gösterdiği sert kararlılıkla açıklanabilir. Eğer bu gruplar birbirine daha hızlı uyum sağlamazsa, eğer birçok durumda olağanüstü bir uyumsuzluk yetisini kanıtlarsa, bunun nedeni, sınırlarını eskiden şekillendirmiş olmaları ve tepkilerini de, küçük dükkanlarını yasladıkları duvarların, etraflarını saran sütunların, onlara siper olan tonozların entegre bir parçası haline gelene kadar dışsal çevreden aldıkları bir biçimlenime göre belirlemiş olmalarıdır. Onlar için, bir sokağın köşesindeki, bir duvarın ya da bir kilisenin gölgesindeki yerlerini kaybetmek demek, onları olumlayan bir geleneğin desteğini yani yegâne varoluş amaçlarını kaybetmektir. Yıkılmış büyük binalardan, silinmiş yollardan, uzun süre boyunca fiziksel bazı izlerin kalmasını da açıklayan budur ve bu artık yalnızca, bir sokağın, bir meydanın geleneksel adı veya bir mağazanın tabelası olacaktır; "eski kapıda", "Fransa'nın eski kapısında" gibi.

Görünüşte uzamsal temeli olmayan gruplar: tüzel, ekonomik, dinsel gruplar

Buraya kadar bahsettiğimiz gruplar, bir yere doğal bir biçimde bağlıydı çünkü üyeleri arasında toplumsal bağlar yaratan, uzamda bir araya gelmiş olmalarıydı. Bir aile, bir ilişki, dışarıdan bakıldığında aynı evde, aynı dairede ve nüfus sayımlarında denildiği üzere, aynı çatı altında yaşayan kişiler kümesi olarak tanımlanabilir. Bir şehrin ya da bir mahallenin sakinlerinin küçük bir topluluk oluşturması, uzamın aynı bölgesinde toplanmış olduklarındandır. Bunun, bu grupların varoluşunun bir koşulu ve de hem temel hem de çok belirgin bir koşulu olduğunu söylemeye gerek yok. Diğer toplumsal oluşumlarda ise bu tam olarak aynı değil. Hatta diyebiliriz ki, bu oluşumların birçoğu insanları uzamdan ayırma eğilimi gösterir zira kapladıkları yeri göz ardı ederler ve onlarda yalnızca başka bir düzenin niteliklerini dikkate alırlar. Akrabalık bağları bile birlikte yaşamaya indirgenmez ve kentsel grup, yan yana bulunan bireyler toplamından başka bir anlam ifade eder. Hukuki ilişkiler, insanların haklara sahip

olmaları ve en azından bizim toplumlarımızda, dışsal çevredeki pozisyonlarıyla sınırlı gibi görünmeyen yükümlülükler altına girebilmeleri üzerine kuruludur. Ekonomik gruplar, insanların uzamdaki değil üretimdeki, yani bir işleyiş çeşitliliğindeki yerinin ve ayrıca farklı ücretlendirme biçimlerinin, mal dağıtımının bir sonucudur; insanlar, ekonomik düzlemde, mekâna değil kişiye ilişkin niteliklere göre ayrılır veya bir araya gelir. Bu bilhassa dini topluluklarda da böyledir: konusu tinsel varlıklar olan bir inanç birliği üzerine kuruludurlar; bu cemiyetler, üyeleri arasında görünmez bağlar tesis eder ve özellikle de içsel insanla ilgilenir. Tüm bu gruplar yerel toplulukların üzerine yerleşiktir. Onlarla birleşmeleri bir yana, uzamın biçimlenimiyle bir bağlantısı olmayan kurallar doğrultusunda onları ayrıştırırlar. Dolayısıyla, insanların aynı mekânda bir araya gelmiş olmalarını göz önünde bulundurmamız ve hangi topluluğa ilişik olduklarını anlamak ve hatırlamak adına hafızamızda bu mekânın imgesini taşımamız yeterli değildir.

Bununla birlikte, daha önce de yaptığımız gibi, önceden incelediğimiz yerel gruplardan ayırt edilen en önemli kolektif oluşumları kısaca tekrar gözden geçirdiğimizde, onları bütün uzamsal imgeleri dışarıda bırakarak betimlemenin zor olduğunu fark ederiz. Bu zorluk, geçmişte geriye gittikçe daha da büyür. *Hukuki (tüzel) grupların,* üyelerinin hakları ve yükümlülükleriyle tanımlanabileceğini söylemiştik. Hâlbuki serflerin eskiden toprağa bağlı olduğunu ve serbest bir Orta Çağ köylüsü için kölelik koşulundan kaçınmanın tek yolunun, kendisini kentsel bir komüne kabul ettirmesi olduğunu bilmekteyiz. Öyleyse o dönemlerde, bir kişinin hukuki durumu, yaşadığı yerden ileri geliyordu: kırsal ya da kasaba. Ülke toprağının çeşitli bölümlerinin böyle bir egemenliğe tabi kılındığı bir rejim zaten hakkaniyetli olamazdı ve öte yandan da, farklı komünlerin yasaları kişilere aynı imtiyazların güvencesini vermemekteydi. Orta Çağ'ın tuhaflıklar çağı olduğunu söylemiştik ve esasında, o dönemde mekâna göre farklılık gösteren çok sayıda rejim bulunuyordu, öyle ki, bir kişi-

nin evinin nerede olduğunu öğrenerek, diğer insanlar da kendisi de, aynı zamanda o kişinin statüsü hakkında bilgi edinmiş oluyorlardı. Modern zamanlar olarak adlandırdığımız dönemlerden önceki adalet ve bütün bir vergi sisteminin işleyişini, bölgesel alt bölümlerin detayına inmeden tasvir etmek mümkün değildir. Her vilayetin, İngiltere'de her kontluğun, her kasabanın, uzun zaman boyunca kendi hukuksal rejimi ve kendi örfü olmuştur. Bu dönemden itibaren, örneğin, İngiltere ve Fransa'da kraliyet mahkemeleri derebeylik mahkemelerinin yerini alma eğilimine girdi ve Devrim'den itibaren de tüm yurttaşlar, mahkemeler önünde ve vergiler bakımından eşit oldu. Nitekim günümüzde tek-biçimlilik daha fazladır. Bir ülkenin çeşitli bölgeleri artık çok sayıda farklı hukuksal rejimi temsil etmemektedir. Ancak kolektif düşünce, uygulandıkları koşullara bakmaksızın kanunları göz ardı eder. Onu ilgilendiren, daha ziyade bu koşullardır. Ne var ki bu koşullar çok çeşitlidir çünkü kurallar tek-biçimleştirilerek, toprakların ve insanların durumu tek tip bir hale getirilememiştir. Bu nedenle, öncelikle kırsalda, uzamdaki konum farkı bazı hukuksal anlamlar taşır. Bir köy noterinin veya bir kasaba belediye başkanının zihninde, çayırlar, tarlalar, ormanlar, çiftlikler, evler, mülkiyet haklarını, satış sözleşmelerini, irtifak hakkını, ipotekleri, kiraları, pay bölüşümlerini, bir diğer deyişle, o toprağın saf ve basit imgesinin, bir yabancıya göründüğü haliyle içermediği fakat kırsal grubun hukuksal hafızasında üst üste binen bir dizi hukuki edimi ve durumu çağrıştırır. Bu hatıralar toprağın farklı bölümlerine ilişkindir. Birbirlerine dayanıyor olmaları da ilgili oldukları parsellerin yan yana bulunmasından kaynaklanır. Eğer hatıralar grup düşüncesinde korunursa, bunun nedeni grubun toprağa yerleşik kalması ve toprağın imgesinin, varlığını fiziksel anlamda ondan bağımsız sürdürmesi ve de ona her an ulaşabilecek olmasıdır.

Gerçekten de, kırsalda tüm görüşmeler ve taahhütler toprakta sonuçlanır. Oysa bir şehirde, grubun hukuksal düşüncesi başka fiziksel çerçeveler üzerinden dağılır ve diğer görünür nesne-

lere yayılır. Burada yine, bir noter veya bir müzayede memuru, menfaatlerinin sorumluluğunu üstlendiği veya onların adına hak intikallerini gerçekleştirdiği insanlar vesilesiyle, bu menfaatlerle veya bu haklarla ilintili olan şeyleri düşünmeye yönelir. Müşteriler yazıhaneden çıktığında ya da açık artırma sona erdiğinde bu nesneler uzaklaşabilir ve bir daha onların dikkatini çekmeyebilir de. Fakat noter, satılan, çeyiz olarak verilen, vasiyetle intikal eden binanın yerini hatırlar. Müzayede memuru da fiyatlandırmalara, mezatlara, satış kararlarına dair hatırayı, bir daha görmeyeceği fakat aynı düzeydeki nesneler kategorisine giren herhangi bir mobilyayla veya sanat eseriyle ilişkilendirir. Hâlbuki bunlar, müzayedeci onları sürekli gözünün önüne getireceğinden, onun için her zaman var olacaktır.

Bu elbette, hizmetlere ilişkin ticarette, ayrıca tüm borsa ve banka işlemlerinde geçerli değildir. Bir işçinin emek gücü, bir memurun verdiği hizmet, bir doktorun yaptığı tedaviler, bir avukatın sağladığı destek, vb. uzamda tanımlı ve sabit bir yer kaplayan objeler değildir. Unvanların veya kaporaların temsil ettiği değerleri, alacakları ve borçları ise bir mekâna yerleştiremeyiz. Burada, bireysel nesnelerin göz ardı edildiği, paranın ve parasal pazarlıkların dünyasındayızdır ve kazandığımız veya kaybettiğimiz de daima, herhangi bir şeyi kazanma ya da kaybetme yetisidir. Buna karşın, bir yerde hizmet verilmesi ve işlerin yerine getirilmesi güzeldir. Emek veya hizmet, onu satın alan patron için yalnızca, belli bir mekânda, bir büroda, bir fabrikada kullanılabilmesi koşuluyla değer taşır. Bir hakem kurulu üyesi ya da bir sendika sekreteri, bir fabrikanın önünden geçtiğinde veya fabrikanın işgal ettiği yeri gözünde canlandırdığında, bu imge yalnızca, işçilerin ya da patronların ona başvurduğu bütün fabrikaları kapsayan, ayrıca, çalışanların ve işverenlerin karşılıklı konumlarının ve haklarının tanımlandığı ücret sözleşmeleri, bunların özel koşulları, muhtelif çatışmalar ve buna ek olarak da bütün yerel veya mesleki tüzükler, kurallar ve teamüllere dair hatıraya ulaşmasına olanak sağlayan daha kapsamlı bir lo-

kal çerçevenin bir parçasıdır. Finans ya da bankacılık işlemleri ise, ödeme emirlerinin altına imzamızı atmak, fon almak veya yatırmak için gitmek zorunda kaldığımız kredi kurumlarının lokal çerçevesinde yer alır. Kuşkusuz, bankanın imgesi bize sadece, sınırlı sayıdaki belli işlemleri, hatta pek ayırt edilemeyen ve haklarında yalnızca genel bir kavrama sahip olduğumuz bir düzenli aşamalar dizisini hatırlatır. Fakat sadece yakın geçmişe gidebilen bu tür bir hafızanın tüm içeriği genellikle tam da oradadır. Noter, belediye başkanı, müzayede memuru, hakem kurulu üyesi, sendika sekreteri, örnek olarak bu unvanlara sahip kişileri seçtik çünkü hukuki ilişkilerin ve bu kişilerin mevkileriyle bağlantılı hukuki edimlerin hafızasının, en geniş kapsama ve ayrıma onlarda ulaşması gerekir. Oysa bu ilişkiler ve edimler, kolektif olan ve hukuksal grubun, kırsal komünün, alım satım çevresinin, hizmet değişimi çevresinin, vb. tamamına uzanan bu hafızanın bir odağını temsil eder. Bunun grubun bütün üyeleri için geçerli olduğunu varsayabilmemiz için, bu hafızanın, daha iyi biçimlendiği bazı mekânların imgesine dayandığını saptamak yeterli olacaktır. Bu insanların gözünde, uzamdaki çeşitli nesneler ve farklı konumlar, bunlara ilişkin haklar ve yükümlülükler bakımından bir anlama sahiptir ve bu yüzden de, bir fiziksel çevrenin dışına çıkmadan, geçmişte oluşturulmuş fakat onlar için halen sürmekte olan hukuki ilişkilerle tanımlı bir dünyada aynı zamanda kapalı kalırlar.

Aynı muhakemeyi diğer birçok topluluk türü üzerinde de yürütebiliriz. Sözgelimi, çiftliğin hem bir yerleşim hem de içerisinde ya da etrafında ve ona yönelik çalışılan bir yapı olduğunu görmek için kırsala gitmeye de gerek yoktur, mesleklerin yerel olarak kümelendiği bir dönemi aklımızda canlandırmak için eski kentlerde gezinip sokakların adlarını okumaya da: rue des Tanneurs, rue des Orfèvres. Günümüz toplumlarında, iş yerleri evlerden net bir biçimde farklılık göstermektedir; atölye gibi, büro ve dükkân da, buralarda işlerini yapan insan grupları ya da kümelerini günlük olarak çevreler. Bu küçük ekonomi grupları,

uzamsal bir arka planda belirir. Benzer şekilde, büyük kentlerdeki mahalleler de, bir meslek türünün veya bir endüstrinin, bir yoksulluk ya da zenginlik derecesinin az çok itham edilen üstünlüğüne göre ayırt edilir. Buraları gezen bir kişinin gözleri önünde, koşulların bütün nüansları böyle cereyan eder ve herhangi bir toplumsal sınıfın kendi izini bırakmadığı bir kent manzarası da neredeyse bulunmamaktadır.

Dinlere gelecek olursak; yalnızca tüm insanlara ve tüm gruplara benimsetilen bir koşul olduğundan değil, bir inananlar topluluğu da, düşüncesini devam ettiren en fazla sayıda fikir ve imgeyi uzamın çeşitli bölümlerine dağıttığından, dinler zemine sağlam bir biçimde yerleşiktir. Kutsal sayılan mekanlar vardır, dini hatıraları akıllara getiren başka mekanlar da mevcuttur; din dışı yerler de bulunur, bazıları Tanrı'nın düşmanlarıyla doludur, ki buralarda gözlerimizi ve kulaklarımızı kapatmamız gerekir, bazıları da bir lanetin etkisi altındadır. Bugün, eski bir kilisede veya bir manastırın avlusunda, mezarların yerini gösteren döşeme taşlarının üzerinde kayıtsızca yürürüz ve tapınakların taşlarına, zeminine ya da duvarlarına kazınmış yazı karakterlerinin anlamlarını çözmeye çalışmayız. Bu tür yazıtlar, o manastıra kapanmış kişilerin, o kilisede uzun süre durup bekleyenlerin gözlerine aralıksız takdim ediyorlardı kendilerini ve o mezar taşlarından, azizlere adanmış sunaklar, heykeller ve tablolardan, inananları çevreleyen ve içerisinde bir süreliğine kaldıkları alandan, dinsel bir anlam nüfuz ediyordu. Ritüellerin, duaların ve tüm ibadetlerin, dindar bir yaşamı dolduran bütün düşüncelerin hatıralarının, bu insanların hafızasında nasıl düzenlendiği hakkında oluşturacağımız fikir epey yanlış olurdu, tabii eğer her birinin bu alanın herhangi bir bölümünde yer aldığını biliyor olmasaydık.

Kolektif hafızanın uzama dâhil edilmesi

Bu yüzden, uzamsal bir çerçevede gelişmeyen hiçbir kolektif hafıza bulunmamaktadır. Oysa uzam, süren bir gerçekliktir: İz-

lenimlerimiz birbirini kovalar, zihnimizde hiçbir şey durağan biçimde kalmaz ve eğer geçmişimiz, bizi çevreleyen fiziksel ortam tarafından bilfiil korunuyor olmasaydı, ona ulaşabildiğimizi anlayamazdık. Dikkatimizi uzama, kendi uzamımıza -bizim kapladığımız, sıkça kat ettiğimiz, her zaman erişimimiz olan ve her halükarda, hayal gücümüzün ya da düşüncemizin her an tekrar inşa edebileceği uzama- yöneltmeliyiz; belli bir hatıra kategorisinin ortaya çıkması için, düşüncemizin ona odaklanması gerekir.

Bir mekânla, yani bir uzam parçasıyla herhangi bir bağlantısı bulunmayan ne bir grubun ne de bir kolektif faaliyet türünün bulunduğu fakat bunun, mekânın imgesini tasarlayarak, onunla ilişkili olan grubun davranışını düşünmeye yöneldiğimizi açıklamaya yetmekten uzak olduğu söylenebilecektir. Her tablonun gerçekte bir çerçevesi vardır ancak bu ikisi arasında hiçbir zorunlu ve sıkı ilişki bulunmaz ve biri diğerini çağrıştıramaz. Eğer uzamı yalnızca bir fiziksel alan olarak, bir başka ifadeyle, etrafımızda algıladığımız biçimde bir formlar ve renkler kümesi olarak düşünseydik, bu itiraz geçerli olabilirdi. Acaba dışsal ortamı normalde ve çoğunlukla böyle mi algılamaktayız? Gerçek anlamda izole olmuş, hiçbir toplulukta yer almayan veya almamış bir insan için uzamın neyi ifade ettiğini bilmek zordur. Kendimize yalnızca, eğer şeylerin sadece fiziksel ve duyuşsal özelliklerini fark etmek isteseydik hangi koşullara girmemiz gerekeceğini soralım. Nesneleri, düşüncemize etki eden ve çok sayıda farklı görüş açısına tekabül eden ilişkilerden kurtarmak, yani bir parçası olduğumuz, nesneler arasında belli ilişkiler tesis eden ve onları belli görüş açılarından imgeleyen tüm gruplardan kendimizi kurtarmak gerekecekti. Bunu zaten yalnızca, dikkatimizi maddenin bazı soyut özelliklerine ya da rakamların ve manzaraların çizgileri ve nüanslarına yoğunlaştırdığımızı ileri sürdüğümüz bir diğer tanımlı grubun, fizikçilerin ya da sanatçıların grubunun davranışını benimseyerek başarabiliriz. Bir resim galerisinden çıktığımızda ve bir nehir rıhtımında, bir parkın girişinde veya sokağın hareketliliği içinde bulunduğumuzda, ressamlar toplu-

luğunun dürtüsüne maruz kalmaya devam ederiz ve şeyleri oldukları gibi değil, onların imgelerini oluşturmaya çalışan kişilere göründükleri gibi görürüz. Bu aslında gayet doğaldır. Elbette, diğer grupları ilgilendiren hatıralar, bilim insanlarının ve ressamların uzamında yer alamaz ve muhafaza edilemez. Bu, bilim insanlarının ve ressamların uzamı, diğer uzamların arasından sıyrılarak oluştuğu için başka türlü de olamazdı. Fakat bu yine de, diğer uzamların gerçekliğinin onlarınki kadar olmadığını kanıtlamaz...

Tüzel uzam ve hakların hafızası

Tüzel uzam yalnızca, insanlar arasındaki hak ilişkilerinin belirsiz bir olasılığını simgeleyen, içi boş bir ortam değildir. Öyle olsaydı, parçalarından biri, bir ilişki yerine bir diğerini nasıl çağrıştırabilirdi? Bütün tüzel düşüncelere kuşkusuz ki temel oluşturan ve diğer tüm yükümlülüklerin nasıl tanımlandığını tasarlamanın ona istinaden mümkün olduğu mülkiyet hakkını, bu model üzerinde ele alalım. Bu hak, toprağın bir parçası veya bir fiziksel nesne karşısında, toplumun bir tutum ve de kalıcı bir tutum benimsemesinden kaynaklanır. Toprak taşınmaz nitelikte olduğuna ve fiziksel nesneler de, eğer sürekli aynı yerde durmuyorlarsa, zaman içerisinde onları takip edip değişmedikleri konusunda emin olabileceğimiz biçimde aynı özellikleri ve aynı görünüşü koruduklarına göre, insanlar yer değiştirebilir; düzenleri ve yetileri, güçleri ve nüfuzları değişebilir. Hâlbuki bir kişi ya da birçok kişi, bir toprağın veya bir şeyin mülkiyet hakkını yalnızca, üyesi olduğu topluluğun, ona bu toprak ya da bu şey arasında bir ilgi bulunduğunu ve bu ilginin şey kadar sabit olduğunu onayladığı andan itibaren elde eder. Bu, bireyler sürekli değiştiğinden, gerçekliği zorlayan bir sözleşmedir. Mülkiyet hakkını tesis etmek için başvurulan ilke her ne olursa olsun, kolektif hafıza onun uygulanmasına dair güvence vermek için devreye girdiği takdirde bir değere sahip olur. Örneğin, şeylerin eski durumuna atıfta bulunmazsam ve durumun değişmemiş olduğunu kabul etmezsem, toprağın belli bir parçasını ilk benim işgal ettiğimi ya da

onu ekmek için açtığımı veya çalışmamın ürününün ne kadar iyi olduğunu nasıl bilebilirim ve eğer grup bunun hatırasını korumasa, hakkımı diğer insanların iddiaları üzerine kurmama kim karşı çıkabilir? Ancak, bu durumun kalıcı olduğunun garantisini veren hafızanın kendisi de uzamın kalıcılığına ya da en azından, uzamın bu bölümü karşısında grubun benimsediği tutumun kalıcılığına dayanmaktadır. Bu noktada, şeyleri ve topluluğun onlarla ilişkilendirip dikkatini dış dünyaya yönelttiğinde de düşüncesinde sürekli hazır bulunan işaretleri ya da simgeleri bir bütün olarak değerlendirmek gerekir. Bu işaretler şeylere dışsal olmamakla beraber, onlarla yalnızca rastlantısal ve yapay bir ilişki içerisindedir. İngiltere'nin fethinin ertesinde Magna Carta hazırlanırken toprak, kâğıt üzerinde bölünmemişti fakat toprağın aralarında dağıtıldığı baronların onun farklı bölümlerinde uyguladığı iktidar tescil edilmişti. Her kadastro yapıldığında veya herhangi bir mülkiyet hakkının varlığı bir belgeyle her hatırlatıldığında da aynı durum geçerlidir. Toplum yalnızca bir mekânın imgesi ve bir yazılı belge arasında bağlantı kurmaz. Sınır taşlarıyla veya çitlerle çevrilmiş olsa da, o kişi orada alışkanlık gereği yaşıyor, onu işletiyor ya da başkaları onu o kişi adına işliyor olsa da toplum, mekânı bir kişiyle hâlihazırda ilişkili olduğu biçimde imgeler. Tüzel uzam olarak ve en azından zamanın belli sınırları içerisinde kalıcı uzam olarak adlandırabileceğimiz şey tüm bundan ibarettir ve kolektif hafızaya da, uzamı algılayabildiği için, hakların hatırasına her an ulaşma imkânı tanır.

İnsanların şeyler üzerindeki haklarını düşündüğümüzde, sabit olduğunu ve değişmediğini varsaydığımız sadece insan ve şey arasındaki ilişki değil, insanın bizzat kendisidir. Elbette, bir köy komününde, bir noterin yazıhanesinde, bir mahkeme önünde, aklımıza gelen haklar belirli insanlarla ilgilidir. Fakat düşünce, olguların tüzel veçhesine doğru döndükçe kişiden yalnızca müdahale ettiği sıfatı alır. Bu, hak sahibinin tanınmış veya tartışmalı hakkıdır; bu, mal sahibi, intifa hakkı sahibi, bağış alıcı, mirasçı ve benzerleridir. Oysa bir insan bir andan diğerine değişse de,

tüzel bir niteliğe indirgendiğinde değişmez. Hukukta iradeden çokça bahsederiz, tarafların iradesinden mesela. Fakat bundan anladığımız, aynı sıfata sahip bütün insanlar için aynı kabul edilen ve tüzel konumun değişmediği tüm zaman boyunca da aynı kalan, kişinin tüzel niteliğinden kaynaklandığı biçimiyle bir yönelimdir. Bütün bireysel özellikleri göz ardı etmeye dönük bu eğilim, hakların içerdiklerini düşündüğümüzde, tüzel düşünceyle gayet uyumlu olan iki kurguyu açıklar. Bir kişi ölüp doğal bir mirasçı bıraktığında, "ölü diriyi yakalar" deriz. Bir diğer ifadeyle, her şey, hakların uygulanışında bir müdahale yokmuşçasına, mirasçının ve *de cujus*'un[20] personaları arasında bir süreklilik bulunuyormuşçasına gerçekleşir. Öte yandan, birçok kişi mülkleri edinmek ve işletmek üzere bir araya geldiğinde, oluşturdukları topluluğun, birleşme sözleşmesinin geçerliliği devam ettiği sürece, bu esnada bütün üyeleri de gruptan çıkmış ve yerlerine yenileri gelmiş olsa da, değişmeyen bir tüzel kişiliğe sahip olduğunu varsayarız. Dolayısıyla, kişiler var olmayı sürdürür çünkü şeyler var olmayı sürdürür ve böylelikle de, bir vasiyetname hakkında açılan bir dava yıllarca sürebilir ve ancak birden fazla insanın yaşam süresi geçtikten sonra kesin karara bağlanabilir. Mülkler kaldığı sürece tüzel topluluğun hafızası da kalır.

Fakat mülkiyet hakkı, yalnızca toprak veya fiziksel ve tanımlı objeler için uygulanmaz. Bizim toplumlarımızda, menkul zenginlik epey artmış durumdadır ve yerinde durmak ya da aynı biçimi korumak bir yana, aralıksız dolaşır ve gözlerden kaçar. Her şey, borç verenler ya da alacaklılar ve borçlanıcılar ya da verecekliler arasında yapılan sözleşmelere döner. Fakat sözleşmenin konusu, para veya borçlar yani soyut simgeler olduğundan, değişmez bir konum işgal etmez. Öte yandan, şeylerle hiçbir suretle ilgili olmayan ve tarafların birinden diğerine hizmet, fiil ve kaçınma hakkı veren, başka pek çok yükümlülük bulunmaktadır. İnsanların yalnızca ilişkili olduğu ve hiçbir mülkün artık

20 T.S.N.: Latince "de cujus successione agitur" (kendisinden miras kalan) ifadesinde yer alan ve miras bırakan kişiyi belirtmek için kullanılan tabir.

bulunmadığı bu noktada uzamdan çıkmış gibi oluruz. Gerçekten de, şeyler hakkında olmasalar bile tüm sözleşmeler, geçerliliklerini korudukları sürece, her iki tarafı hiç değişmemiş kabul edilen bir duruma sokar. Bu da yine, sözleşmenin maddeleri kararlaştırıldığında taraflar arasında da bir bağ kurulmuş olduğunu telakki eden toplum tarafından sunulan bir kurgudur. Ne var ki, kişilerin durağanlığının ve karşılıklı tutumlarının kalıcılığının, kendilerini fiziksel bir formda belli etmemesi ve uzamda görünmemeleri imkânsızdır. Tarafların her birinin bir diğerini nerede bulacağını her an bilmesi ve her iki tarafın da, birbirleri üzerinde sahip oldukları güçleri sınırlayan çizginin nerede bulunduğunu bilmesi gerekir.

Bir kişinin bir diğeri üzerinde sahip olduğu güç, en uç biçimde, eskiden kölelere sahip olmaya imkân tanıyan hakta görülür. Köle gerçekten de yalnızca şeylerin durumuna indirgenmiş bir insandı. Efendi ve köle arasında bir akit yoktu ve mülkiyet hakkı, köle üzerinde de tıpkı diğer mallar için uygulandığı gibiydi. Bununla birlikte, köleler, şeylerden farklı olarak, efendilerinin haklarına karşı gelebilen insanlardı da; ya sahte isimlerle özgürlüklerini ilan ederek ya kaçarak ya da intihar ederek. Bu yüzden kölenin, hakikaten de, sadece yükümlülüklerini kapsayan fakat ona hiçbir hakkın tanınmadığı tüzel bir statüsü vardı. Hatta eski evlerde, kölelere bırakılmış alanlar diğerlerinden ayrıydı ve köleler bu diğer alanlara sadece girme emri aldıklarında girebilmekteydiler; bu iki uzam parçasının birbirinden ayrılması, kölelerin zihninde olduğu kadar efendilerinkinde de, efendilerin köleler üzerindeki sınırsız gücünün imgesini devam ettirmek için yeterliydi. Köle, efendinin gözünden uzaktayken kölelik durumunu unutabiliyordu. Acaba efendisinin yaşadığı ek binalardan birine girer miydi? Bu durumda köle olduğunun tekrar farkına varmak zorunda kalırdı. Eşikten geçtiğinde, sanki efendisine onu bağlayan tabiiyet ilişkisinin hatırasının muhafaza edildiği uzam parçasına girmiş bulunuyordu.

Esareti ya da köleliği, sınıf ya da konum ayrımlarını, soy-

luları, avamları, vb. artık unuttuk; bu da demek oluyor ki, günümüzde, üstlenmiş olduklarımızdan başka hiçbir yükümlülük kabul etmiyoruz. Yine de, patronunun ofisine çağırılan bir işçi veya memurun duygularını düşünelim; para ödünç almış fakat gelişinin sebebi borcunu ödemek değil de ek vade istemek ya da daha fazla borç almak olan bir borçlunun, bir ticarethaneye ya da bir bankaya girerken hissettiklerini düşünelim. Belki onlar da mecbur oldukları görevleri ve ödemeleri unutmuşlardı. Eğer bunları hatırlarlarsa, eğer kendilerini aniden bir tabiiyet durumunda bulurlarsa bunun nedeni, patronun ya da alacaklının evinin ya da her zamanki ikametgâhının, onların gözünde, onların personalarına belirli sınırlamalar getirme özgürlüğü bulunan bir kişinin haklarının ve güçlerinin ışıldadığı faal bir bölgeyi, bir odağı temsil ediyor oluşudur. Bu kişilerin imzaladıkları sözleşmenin koşulları ve anlamı onlara, bu bölgenin içine girdikçe ya da bu odağa yaklaştıkça hafızalarında yeniden oluşuyor ya da çağrışım yapıyor gibi gelir. Elbette bunlar sınır vakalardır. Hukuksal anlamda, bir kişiye karşı aynı anda hem üstlük hem de astlık konumunda olabiliriz. Bir asilzadeden alacaklı olan Bay Dimanche, ortalama bir insan tevazuuyla, hakkını istemeye cesaret edemez. Esas olan, her tür sözleşmede, ya icra adresinin ya da her iki tarafın adreslerinin belirtilmesidir; alacaklı, borçlusuna nerede ulaşabileceğini bilir ve borçlu da icra emrinin nereden geleceğini. Dahası, bir kişinin kendisini efendi olarak, diğerinin ise ona tabi gibi hissettiği bu bölgeler, orada tarafların her birinin ikametgâh seçimi yaptığı bir çeşit yerel noktaya dönebilir veya bir firmanın sınırlarına genişleyebilir. Öyle ki, fabrikaya ya da mağazaya girildiği andan itibaren, verilmiş olan hakların baskısı hissedilir ve bu bazen daha ileri de gidebilir; hapis cezası vakti geldiğinde, borcunu ödememiş olan borçlu, sokağa inmeye dahi cesaret edemez.

Yalnız, burada, artık sadece iki birey arasındaki bir sözleşmenin söz konusu olmadığı fakat kanunların ve kanun ihlallerinin de bulunduğu bir duruma varmaktayız. Kamu düzenine ilişkin

bu yükümlülükleri genellikle sadece onları çiğnediğimizde veya çiğnemeyi denediğimizde düşünürüz. Şu halde, bu kuralları koymuş olan bir topluluğun kapladığı ve içerisinde herhangi bir baskıyla veya kınamayla karşılaşmaktan rahatsızlık duymadığımız bir uzam parçası neredeyse yoktur. Fakat kurallara uyduğumuzda da tüzel düşünce orada, zemine uzanmış bir biçimde yine de bulunmaktadır. Eskiler için, kentin imgesi onun yasalarının hatırasından ayrı değildi. Bugün de, ülkemizden çıkıp yabancı bir ülkeye gittiğimizde, bir hukuksal bölgeden bir diğerine geçtiğimizi ve onları ayıran çizginin de zemine fiziksel biçimde işaretlenmiş olduğunu gayet iyi hissederiz.

Ekonomi uzamı

İktisadi yaşam bizi metalarla bağlantıya sokar fakat bunu, mülkiyet hakkını uygulamaktan ve şeylere ilişkin sözleşme oluşturmaktan daha farklı bir yöntemle yapar. Burada, değerler dünyasına girmek üzere haklar dünyasından çıkıyoruz. İkisi de fiziksel dünyadan epey farklıdır ancak belki de, nesnelere bir değer biçtiğimizde, haklarımızın fiziksel dünyanın çeşitli kısımlarındaki kapsamını ve sınırlarını diğer insanlarla mutabık olarak belirlediğimiz duruma kıyasla burada nesnelerden daha da fazla uzaklaşırız.

Mademki neticede bize verilmiş olan bu, o halde değerlerden değil de fiyatlardan bahsedelim. Fiyatlar şeylere etiketler gibi yapışıktır. Fakat bir nesnenin fiziksel görünüşü ve fiyatı arasında hiçbir bağ bulunmaz. Eğer bir kişinin bir şey için verdiği veya vermeye hazır olduğu fiyat, o şeye olan isteğini ve ihtiyacını karşılasaydı ya da eğer, onun için talep ettiği fiyat, kişinin çektiği zahmetin ve yaptığı fedakârlığın ölçüsü olabilseydi durum farklı olurdu; ya o maldan vazgeçerdi ya da onu ikame etmeye çalışırdı. Bu varsayımda, bir ekonomi hafızasından bahsetmeye gerek yok. Her insan nesneleri, o anki ihtiyaçları ve onları ürettiği ya da onlardan mahrum kaldığı için çektiği zahmetin verdiği his doğrultusunda değerlendirebilirdi. Ancak bu hiç de böyle ol-

maz. İnsanların, bir taraftan nesneleri, diğer taraftan da hem bu nesnelerin sağladığı tatmini hem de bunlara ulaşmak için gösterdikleri çaba ve çalışmayı onların fiyatlarına göre değerlendirdiklerini, ayrıca bu fiyatların da ekonomi uzamında bizim dışımızda tespit edildiğini gayet iyi biliyoruz. Ancak insanlar çeşitli nesnelere belli fiyatlar vermeyi kararlaştırdığında bu elbette, bu nesnenin sağladığı faydadan ve gerektirdiği iş miktarından istifade eden gruplarda hâkim olan görüşe bir şekilde başvurmadan yapılmaz. Demek oluyor ki ekonomik yaşam, geçmişteki fiyatların ve en azından alıcı ve satıcıların, yani grubun tüm üyelerinin müracaat ettiği son fiyatın hafızası üzerine kuruludur. Fakat bu hatıralar, bir dizi toplumsal hükümle güncel objelere uygulanır. Peki o halde, nesnelerin uzamdaki görünümleri ve konumları, bu hatıraları çağrıştırmaya nasıl yeterli olacak? Fiyatlar, ölçü temsil eden sayılardır. Ancak onları burada, ekonomi dünyasında gözlemleyerek ve ölçerek bulabildiğimize göre, metanın fiziksel özelliklerine ilişkin rakamlar ona bir anlamda dâhil olmakla beraber, fiziksel nesneler yalnızca, onlara bir fiyat biçildiği andan itibaren bir değer kazanır. Şu halde, bu fiyatın, nesnenin görünümüyle ve fiziksel özellikleriyle hiçbir ilgisi yoktur. Eğer nesne fiziksel uzamda bize göründüğü biçimde, bir başka ifadeyle, grubun yaşamıyla olan tüm bağlarından kurtulmuş halde bize sunuluyorsa, nesnenin imgesi, onun fiyatının hatırasını yani parasal bir tutarı nasıl çağrıştırabilir?

Ne var ki, tam olarak, fiyatlar nesnelerin fiziksel özelliklerinden değil de grup düşüncesinde asılı kalmış toplumsal görüşlerden kaynaklandığı için, şeylerin değerine dair bu görüşler, nesnelerin kapladığı alanda değil mekânlarda oluşur ve fiyatların, ekonomi hafızasına destek sunabilecek hatıraları da mekânlara aktarılır. Bir başka anlatımla, kolektif düşüncede uzamın bazı parçaları, farklı ürünlerin fiyatlarının ne olduğunu hatırlama ve diğerlerine de hatırlatma işlevleri olan grupların olağan toplanma mekânı olmalarıyla diğer tüm parçalardan ayrılır. Alım satım

işlemlerinin ve nesnelerin değerinin, yani ekonomik grubun hafızasının tüm kapsamının hatırası genel olarak, bu mekânların teşkil ettiği uzamsal çerçevede çağrışım yapar.

Simiand,[21] dağdaki bir çobanın, bir yolcuya bir kase süt verdikten sonra ne kadar ücret istemesi gerektiğini bilmediğini ve "şehirde sizden ne kadar alınıyorsa o kadar" dediğini anlatmıştı. Benzer şekilde, yumurta veya tereyağı satan köylüler de fiyatları, kurulan son pazardakilere göre belirler. Şunu hemen ve öncelikli olarak belirtelim ki, bu hatıralar çok yakın bir döneme ilişkindir ve çıkış noktaları iktisadi tutum ve düşünceler olan neredeyse herkes için de zaten aynı durum söz konusudur. Gerçekte, üretimde teknolojiye bağlı olan ve şimdilik değerlendirmeye gerek duymadığımız her şeyi bir kenara ayırdığımızda geriye kalan, alım satım koşullarının, fiyatların, ücretlerin aralıksız dalgalanmalara boyun eğmesi ve yakın hatıraların, daha eski olanları daha hızlı ve daha eksiksiz bir biçimde yakaladığı bir alanın zaten neredeyse hiç bulunmamasıdır. Elbette, ekonomik yaşamın ritmi daha hızlı veya daha yavaş olabilmektedir. Şirketler ve küçük sanayi rejiminde üretim yöntemleri çok yavaş değişirken, bazı alıcı ve satıcıların da zayıf değişimlere teslim olduğu kentlerde fiyatlar uzun dönemler boyunca yaklaşık aynı seviyede kalır. Teknoloji ihtiyaçlarla aynı anda dönüşüm geçirdiğinde ve bir rekabet rejimi altında ülke sınırlarına, hatta daha da öteye ulaşmış bir ekonomi topluluğunda, eskisinden çok daha karmaşık olan fiyat sistemi bir bölgeden diğerine, bir endüstriden diğerine sirayet eden bütünsel ve kısmi dalgalanmaların öznesi olduğunda aynı şey geçerli değildir. Bu durumda alıcı ve satıcıların, yeni bir dengenin koşullarına aralıksız biçimde adapte olmaları ve eski alışkanlıklarını, iddialarını ve deneyimlerini her seferinde unutmaları gerekir. Enflasyonun olduğu, paranın aniden değer kaybettiği, fiyatların aralıksız yükseldiği, bir günden diğerine ve bazen de sabahtan akşama aklımıza yeni bir değerler skalası yerleştirmemizin gerektiği dönemleri düşünelim. Fakat aynı

21 T.S.N.: François Simiand. Fransız iktisatçı ve sosyolog.

anda veya aynı süreçte, bir ekonomik yaşam alanından diğerine geçtiğimizde benzer farklılıklar gözlemleyebiliriz. Kırsalda, köylüler pazara veya şehre epey uzun aralıklarla gittiğinde, alıcı veya satıcı oldukları zamandan beri fiyatların değişmediğini düşünebilirler; eski fiyatların hatırasıyla yaşamaktadırlar. Bu, tüccarlar ve müşteriler arasındaki ilişkilerin daha sık olduğu çevrelerde, özellikle de sadece tüketim gereksinimlerini karşılamak için alım ve sadece ürünlerini elden çıkarmak için satış yapmayan fakat tüm tüketici ve üreticilerin hesabına ve onların temsilcisi gibi alıp satan perakende ve toptan satış tüccarlarının gruplarında aynı değildir. Ekonomi hafızası işte bu tür çevrelerde sürekli yenilenmeli ve bağlantıların durumunu ve en yeni fiyatları her an belirlemelidir. Bu daha ziyade, tahvillerin alınıp satıldığı, fiyatların yalnızca günden güne değil aynı seans içerisinde saat başı değiştiği borsalarda bu biçimdedir çünkü satıcıların ve alıcıların fikrini değiştiren bütün güçler, etkilerini burada hemen hissettirir ve fiyatların nasıl olacağını yorumlamanın ya da öngörmenin, en yakın zamanki durumlarına göre ilerlemekten başka bir yolu yoktur. Alım satım faaliyetlerinin en yoğun olduğu bu çevrelerden uzaklaştıkça ekonomi hafızası yavaşlar, daha eski bir geçmişe dayanır ve şimdiki zamanda geri kalır. Ona yeni bir ivme kazandıran ve onu yenilenmeye zorlayanlar satıcılardır.

Her malın fiyatının ne olduğunu müşterilerine haber veren ve hatırlatanlar da satıcılardır. Dolayısıyla, yalnızca alıcı olan alıcılar, ekonomi grubunun yaşamına ve hafızasına, sadece tüccar çevrelerine girdikleri ya da girdiklerini hatırladıkları zaman katılırlar. Yoksa malların değeri hakkında nasıl bilgi sahip olabilirlerdi? Şimdi, değerler bu tüccar gruplarınca özenle hazırlandığına ve muhafaza edildiğine göre, önceden de dediğimiz gibi, ekonomik grubun en faal tarafını oluşturan bu grupları ele alalım. Pazarlarda, rafların arkasında toplanmış veya şehirlerin ticari sokaklarında bir araya gelmiş olsalar da ilk bakışta, bir çeşit ortak bilinçle birleşmiş ve birbirlerine bağlanmış olmaktan ziyade ayrılmış gibi görünebilirler. Müşterilere yönelmiş olduklarından

onlarla bağlantı kurarlar, rakipleri olan, görmezden gelir gibi davrandıkları veya onlarla aynı malları satmayan komşu tüccarlarla değil; böylece, satıcı olmaları itibarıyla ilgilerini kaybederler. Bununla birlikte, aralarında hiçbir doğrudan iletişim bulunmamasına rağmen, aynı kolektif işleyişin failleridirler. Hepsinde cereyan eden anlayış aynıdır; aynı becerileri gösterirler, aynı mesleki etiğe uyarlar. Rekabet etseler de, fiyatları korumak ve onları alıcılara yansıtmak söz konusu olduğunda, dayanışma içerisinde olduklarını hissederler. Dahası, hepsi diğer çevrelerle, toptan satış tüccarlarıyla ve onların vasıtasıyla da ticaret borsalarıyla, diğer taraftan da bankacılarla ve iş adamlarıyla, bir başka ifadeyle, ekonomi topluluğunun tüm bilgilerinin bir araya toplandığı, bütün ticari işlemlerin tepkisine hemen maruz kalan ve fiyatların oluşturulmasına en etkin biçimde katkıda bulunan kısmıyla bağlantı halindedir. Bu bir düzenleyici mekanizmadır; tüm satıcılar bu mekanizma aracılığıyla birbirleriyle bağlantıdadır. Böylelikle perakende alım satımlarda satıcılar, merkezi ve odak noktası borsa ve banka çevrelerinde bulunan ekonomik topluluğun çevresini ve sınırlarını temsil ederler; onlarla bu merkez arasında, komisyoncular, haber ve reklam temsilcileri, teması korur ve her an yeniden tesis eder.

Tüketici olan müşteriler tüm bu faaliyetlere dâhil olmazlar. Satıcının tezgâhı, müşterilerin bakışlarının fiyatların saptandığı bölgelere kadar nüfuz etmesini engelleyen bir perde gibidir. Bu, imgenin ötesindedir ve göreceğiz ki, eğer tüccarlar grubu uzamda bu biçimde duruyor ve satıcının müşteriye ulaştığı bazı mekânlarda sabitleniyorsa bunun sebebi, ekonomi toplumunda ona ait olan bu işlevi yalnızca bu koşulda yerine getirebilmesidir. Şu halde, müşterilerin görüş açısından bakalım. Müşterilerin, satıcılar onları fiyatlardan haberdar etmediği takdirde tüketim mallarına değer biçmeyi öğrenemeyeceklerini söylemiştik. Dolayısıyla, satıcı çevreleriyle yakınlaşmaları gerekmektedir. Zaten müşterinin satıcıyı nerede bulabileceğini bilmesi (en azından genel olarak bilmesi, ayrıca, sabit bir yerleri olmayan seyyar satı-

cıları da unutmayalım; fakat bu, göreceğimiz üzere, kuralı teyit eden bir istisnadır) alışverişin gerekli bir koşuludur. Bu yüzden satıcılar müşterilerini dükkânlarında beklerler.

Aynı zamanda, aynı dükkânlardaki mallar da alıcıları bekler. Bunlar aynı olgunun iki farklı ifadesi değil, daha ziyade, eş zamanlı imgelenmesi gereken iki ayrı olgudur çünkü bu ikisi ve aralarındaki ilişki, uzamın ekonomik temsiline aynı anda girer. Bu esasında, malın beklemesinden, yani aynı yerde durmasından ve beklemek, yani en azından satışa kadar geçen tüm zaman boyunca sabitlenmiş bir fiyata tabi kalmak zorunda olmasından kaynaklanır. Müşteri aslında satın almaya bu koşulda teşvik olur ve nesneye, aralıksız değişen değer biçişlerin oluşturduğu karmaşık bir oyuna göre değil de fiyatına göre ve sanki bu, şeyin kendi doğasından kaynaklanıyormuşçasına ödeme yaptığı izlenimine de bu koşulda sahip olur. Bu elbette bir yanılsamadır çünkü fiyat şeye bir etiketin bir mala yapışık olduğu gibi ilişiktir ve nesne değişmezken fiyat gerçekte sürekli değişmektedir. Öte yandan, fiyatın belirlenmesine hileyle dâhil olan her şeyin farkındaymışız gibi pazarlık yaparken, esasında, şeyin değerine tekabül eden, satıcının bizden gizlediği, ona itiraf ettirmeye çalıştığımız ya da aslında onun dediği gibi olan fakat bunu ona unutturmaya çalıştığımız gerçek bir fiyatı bulunduğuna ikna olmuş haldeyizdir. Fiyatın dışarıdan geldiği, nesneye dâhil olmadığı fikri ise satıcının, nesnenin kendi fiyatına satıldığı konusunda alıcıyı ikna ederek saf dışı etmeye çalıştığı bir düşüncedir. Nesnenin fiyatını aşama aşama tayin etmeyi, onu nesneye dâhil etmeyi yalnızca, objeyi az çok uzun bir süre boyunca aynı fiyattan sunarak başarabilir.

Bir mobilya, bir giysi ya da hatta günlük bir tüketim malı satın alan ve onu evine götüren bir kişi bu malım, kullanıldığı süre boyunca ve kullanım dışı kaldığı ya da yok olduğu ana kadar, satıcıya ödenmiş fiyatla ölçülen değerini koruduğunu düşünebilir. Bu sıkça yapılan bir hatadır zira aynı nesne hemen ya da bir süre sonra yeniden satılırsa veya ikame edilirse fiyatının değiştiği

fark edilecektir. Alıcı, eski hatıralarla yaşar. Satıcının fiyata ilişkin hatıraları daha yenidir; çünkü mallarını birçok kişiye sattığı için tamamen elden çıkarır ve yine mallarını, bir müşteri aynı satıcıdan yeniden alım yapmadan önce yenilemek zorundadır. Bununla birlikte, müşteri onun için hangi konumdaysa, kendisi de toptan satış yapan tüccar için öyledir. Bu nedenle perakende fiyatları toptan fiyatlara göre daha yavaş ve bir gecikmeyle değişir. Şu durumda, perakende tüccarlarının rolü bu olmaktadır. Müşterilerin alım yapabilmesi adına fiyatları yeterince istikrarlı bir hale getirmeleri gerekir. Bu, tüm toplulukların yerine getirmesi gereken bir işleve özgü bir uygulamadır. Bir topluluk, her şey sürekli değişirken, kendisinin en azından belirli bir süre boyunca ve belli noktalarda değişmediği konusunda üyelerini ikna etmelidir. Satıcılar topluluğunun da, en azından kararlaştırmaları için gereken zaman süresince, müşterileri fiyatların değişmediğine ikna etmesi gerekir. Bunu sadece, istikrar kazanmak ve satıcılar ve malların alıcıları beklerken durağan kaldığı belirli yerlerde sabitlenmek koşuluyla başarır. Bir başka deyişle, eğer alıcılar ve satıcılar yalnızca nesneleri değil, nesnelerin sergilendiği ve sunulduğu mekânları da aynı anda düşünemezse, fiyatlar onların hafızalarında sabitlenemez. Bir ekonomik grubun, hafızasını çok uzun bir sürece yayamadığından, kendisinin ve üyelerinin, bu mekânlarda fiilen veya düşünsel anlamda yer alarak, çerçevesi olmaya devam ettikleri değerler dünyasını kurmaları doğaldır.

Din uzamı

Dinsel bir grubun hatıralarının bazı mekânların, bazı konumların ve nesnelerin düzenlenişinin görünüşüyle kendisini hatırlatmasında şaşılacak bir şey yoktur. Bu tür topluluklar için dinsel dünya ve din dışı dünya arasındaki temel ayrım, uzamda fiziki anlamda gerçekleşir. Bir inanan bir kiliseye, bir mezarlığa, kutsal bir mekâna girdiğinde, sıkça deneyimlediği bir zihin durumuyla orada karşılaşacağını ve diğer inananlarla birlikte, görünür bir toplulukla aynı zamanda, kendileri de önceki devirlerde aynı

yerde oluşmuş ve varlıklarını sürdürmüş olan ortak bir düşünceyi ve hatıraları oluşturacağını bilir. Din dışı dünyada kuşkusuz pek çok inanan, dinle ilgisi olmayan uğraşlar esnasında dahi, diğer tüm nesnelerin bulunduğu ortamlarla temas halindeyken, düşünceleriyle ve hareketleriyle ne yapabileceklerini Tanrı'ya sergilemeyi unutmayan inançlı insanlar gibi davranır. Antik kentlerde din her yerden taşıyordu ve çok eski diğer birçok toplumda da, örneğin Çin'de, herhangi bir doğaüstü gücün etkisinden kaçılabilecek bir bölge neredeyse bulunmamaktaydı. Toplumsal yaşamın başlıca faaliyetleri dinin hâkimiyetinden bağımsız olduğu ölçüde, dine vakfedilmiş ya da dinsel topluluklar tarafından aktif olarak kullanılan alanların genişliği azalır ve daralır. Elbette, "azizler için her şey kutsaldır" ve bir Hristiyan'ın Tanrı'yı düşünemeyeceği, görünüşte epey din dışı olan hiçbir mekân yoktur. İnananlar, tapınmaya adanmış yapılarda ve yerlerde periyodik olarak toplanmaya ve birbirlerine kenetlenmeye ihtiyaç duyar. Bizimle aynı inanışlara sahip insanlar grubuyla olan ilişkilerimizi ayrıntılı ve kesin bir biçimde hatırlamamız için bir kilisenin eşiğinden geçmemiz yeterli değildir. Her halükarda, inananlar bir ibadet mekânında bulunurken, onların ortak zihinsel eğilimiyle karşılaşırız ve söz konusu olanın, açıkça söylenmeyen olaylar değil de duyarlılığın ve düşüncenin belli bir yönelimi ve tek tip tutumu olduğu noktada, dinsel kolektif hafızanın özü ve en önemli içeriği burada bulunmaktadır. Bu yüzden, bir ibadethaneye girdiğimiz anda bu öz ve içerikle karşılaştığımıza göre, kutsal bölgelerde muhafaza edildiği de şüphe götürmez.

Grubumuzun hafızasının, içerisinde korunuyor gibi göründüğü konumlar kadar sürekli olduğunu ve aynı dinsel düşünce akımının herhangi bir müdahale olmadan dahi o tonozların altından geçtiğini bile düşünebiliriz. Kilisenin neredeyse boş olduğu, tamamen boş olduğu zamanlar, kapılarının kapalı olduğu ve orada yalnızca duvarların ve eylemsiz nesnelerin bulunduğu dönemler kuşkusuz ki vardır. Bu süre boyunca grup dağılmış haldedir. Ancak yine de varlığını sürdürür ve olduğu gibi de ka-

lır; yeniden bir araya geleceği zaman, hiçbir şey onun değiştiğini veya var olmayı bir süreliğine durdurduğunu sanmasına izin vermeyecektir. Ancak sadece şu şartla: bu ara süreçte, inananlar kilisenin önünden geçmiş, onu uzaktan görmüş, çanların sesini duymuş olsun; bu mekânda yaptıkları ve bu duvarlar arasında katılmış oldukları toplanma ve ritüellerin imgesi güncel kalmış olsun; ya da tüm bunları hemen hatırlama imkânına her zaman sahip olmuş olsunlar. Fakat diğer taraftan eğer mekânların kalıcılığı onlara güvence sağlamasaydı, dini duygularının değişmediğinden, bugün de eskisi gibi olduklarından ve onlarda neyin geçmişe neyin bugüne ait olduğunun ayırt edilemediğinden nasıl emin olabilirlerdi? Dini bir grup, bir nesneyi, sürmekte olan gerçekliğin herhangi bir parçasını dayanak edinmeye diğer bütün gruplardan daha fazla gereksinim duyar çünkü etrafındaki tüm kurumlar, tüm gelenekler değişim geçirmekteyken, fikirler ve deneyimler yenilenmekteyken, o kendisinin değişmediğini iddia eder. Diğer gruplar üyelerini kurallarının ve düzenlemelerinin, bir süre boyunca fakat sınırlı bir süre boyunca aynı kaldığına ikna etmeye yoğunlaşırken dinsel topluluk, ne ilk baştaki gibi olduğunu ne de gelecekte değişmek zorunda kalacağını kabullenir. Ne var ki, düşünceler ve duygular dünyasında tüm istikrar unsurları her zaman eksiksiz olamayacağından, dengesini fiziki mekânda ve bir ya da birçok uzam parçasında sağlamak zorundadır.

Kilise yalnızca, inananların bir araya geldiği bir yer ve din dışı ortamların etkilerinin nüfuz etmediği, duvarla çevrili bir bölge değildir. Öncelikle, iç görünümü bakımından diğer tüm toplanma mekânlarından, diğer tüm kolektif yaşam alanlarından ayırt edilir. Bölümlerinin dağılımı ve düzenlemesi ibadet gereksinimlerini karşılar ve dinsel grubun geleneklerinden ve düşüncelerinden ilham alır. Buradaki farklı alanlar çeşitli inanan kategorileri için hazırlanmış olsa da, başlıca ayinler ve temel tapınma biçimleri burada kendilerine uygun bir yer bulsa da, kilise grup üyelerine bizzat bir dağılım ve tutumlar dayatır ve onların zihinlerine,

ritüeller, dualar, dogma nesneleri kadar belirli ve değişmez bir imge kümesi kazır. Grup düşüncesi dikkatini belirli noktalara odaklamaya ve üyelerine özünün en büyük kısmını bir şekilde yansıtmaya ihtiyaç duyduğundan, tapınaktaki bazı bölgelerin diğerlerinden ayrılması ve bu fiziksel imgelerin varlığında, inananlar kitlesinin zihninde bir gizem izleniminin hâkim olması, şüphesiz ki dinin tatbikinin bir gerekliliğidir. Ancak, benzer biçimde, antik dönem tapınaklarında, Kudüs'teki tapınakta, bütün inananlar en kutsal kısımlara, tapınağa ve Kutsalların Kutsalı[22] içerisine kabul edilmiyorlardı. Bir kilise, bütün harflerini sadece az sayıda kişinin heceleyip çözebildiği bir kitaba benzer. Ne olursa olsun, bu yapıların içerisinde ibadet edildiği ve dini bilgiler verildiği için, tüm grup düşünceleri, üzerlerine yerleştikleri nesnelerin biçimini alır. İnananlar, her tarafta Tanrı'nın, havarilerin, azizlerin imgeleriyle, ışıklardan, süslemelerden ve dini giysilerden oluşan bir dekor içerisinde karşılaştıkları için, kutsal varlıkları ve cenneti bu biçimde ve bu çerçevede tahayyül ederler ve dogmanın yüce gerçeklerini tablolara aktarırlar. Din, uzamda gelişen ve birbirine yaklaşan simgesel biçimler altında böyle ifade edilir: insanlar, dinin varlığını sürdürdüğüne ancak bu koşulda inanabilir. Bu nedenle, hükmü kalmamış kültlerin hatırasını insanların hafızasından silmek istiyorsak, eski tanrıların sunaklarını devirmemiz ve tapınaklarını yıkmamız gerekir; dört bir yana dağılan inananlar, tanrıları onları terk etmişçesine, mabetlerinden uzaklaşmış oldukları gerekçesiyle feryat edecektir ve ne zaman yeni bir kilise dikilse, dinsel gruba sayıları ve güçleri artmış gibi gelecektir.

Fakat öte yandan, her dinin kendi tarihi vardır ya da daha ziyade, sıklıkla çok uzak bir geçmişte ve belirli mekânlarda meydana gelmiş olaylara kadar giden geleneklerden oluşan dinsel bir hafıza mevcuttur. Neticede, yeri hakkında bilgi sahibi olmasaydık, genellikle onu görmüş olduğumuzdan değil de var olduğu-

22 T.S.N.: Musevi inancına göre, ahit sandığının saklandığı oda. Tapınağın en kutsal addedilen bölümü.

nu bildiğimiz, görmüş olabileceğimiz ve varlığı da bize tanıklarla her durumda garanti edildiği için tanıdığımız bir olayı gözümüzde canlandırmamız epey zor olurdu. Bu yüzden dinsel bir coğrafya ya da topoğrafya bulunmaktadır. Haçlılar Kudüs'e gelip kutsal mekânların hâkimiyetini yeniden sağladıklarında, geleneğin Hristiyanlık öğretilerinde anlatılan başlıca olayları konumlandırdığı yerleri araştırmaktan hoşnut olmadılar. Çoğunlukla, İsa'nın hayatına ya da ilkel Hristiyan kilisesine ilişkin detayları, şüpheli izlerden yola çıkarak ve hatta izlerin yokluğunda da o anın ilhamına uyarak az çok keyfi biçimde mekansallaştırdılar. O zamandan sonra, pek çok hacı gelip bu mekânlarda dua etti, yeni gelenekler ortaya çıktı ve günümüzde ise, Hristiyanlık Çağı'nın ilk yüzyıllarına tarihlenen mekânların hatıralarını ve dinin hayal gücünün onlara tüm eklediğini ayırt etmekte büyük zorluk çekmekteyiz. Oysa bu konumlandırmaların hiçbiri, yeterince sürekli ve yeterince eski bir gelenek tarafından doğrulanmadığı için, kuşkusuz ki hiçbirinin inançla bir ilgisi yok. Aynı zaman dâhilinde aynı yerde birçok farklı geleneğin var olduğunu, bu hatıraların birden fazlasının Zeytin Dağı'nın ya da Sion Tepesi'nin yamaçlarında apaçık dolaştığını ve bir mahalleden diğerine geçtiğini, içlerinden bazılarının diğerlerini çektiğini veya aksine bölündüklerini, Saint Pierre'in pişmanlığının[23] mesela inkârı terk ederek başka bir yere yerleştiğini zaten biliyoruz. Bununla beraber, eğer Kilise ve inananlar bu farklılıklar ve çelişkiler üzerinde uzlaşmışsa bunun sebebi, dinsel hafızanın, ilişkili olayları hatırlatması noktasında mekânları düşünmeye ihtiyaç duyması değil midir? Elbette bütün inananlar Kudüs'e gidip hacı olamıyor ve kutsal mekânlara kendi gözleriyle bakamıyor. Ancak, onları hayal etmeleri ve varlıklarını devam ettirdiklerini bilmeleri yetiyor, ki zaten bundan hiçbir zaman da kuşkuları olmadı.

23 T.S.N.: XVII. yüzyıl tablolarında sıkça işlenen bir konu. İsa'nın ilk iki müridinden biri olan Aziz Pierre'in, İsa tutuklandığında onu inkâr etmiş olmaktan duyduğu pişmanlık anlatılır.

Üstelik, diğer dinlerin tarihinde de olduğu gibi, kutsal mekan kültünün Hristiyanlık tarihinde oynadığı rol ne olursa olsun dinsel uzamın şöyle bir özelliği vardır ki, Tanrı her yerde bulunduğundan, onun inayetini ve varlığını toplu biçimde anmanın yeterli olacağı hiçbir bölge de yoktur. Bütün kiliseler, görmüş olduğumuz üzere, herhangi bir dini tören için kullanılabilir: İsa'nın sadece Golgotha'da değil, haça tapılan her yerde çarmıha gerildiği söylenebilir; müritleriyle düşünce birliğini yalnızca Cénacle'de değil, Kudas Ayini'nin yapıldığı ve inananların Kutsal Masa'ya yakınlaştığı her yerde kurduğu da söylenebilir. Meryem'e, havarilere, azizlere adanmış şapelleri; bazı kutsal emanetler, hastalıkları iyileştiren bir kaynak, etrafında mucizelerin gerçekleştiği bir mezar vb. muhafaza ettiği için inananları cezbeden çok sayıda mekânı da bunlara eklemek gerek. Kudüs'te, Filistin'de, Celile'de, anma mekânlarının sayısı elbette çok daha fazladır: İncil öğretisinin bütün tarihi, uzama işlenmiştir. Bu anma mekânları zaten iki kat kutsanmış durumdadır; sadece orada toplanan veya birbirlerini takip edenlerin iradesi ve inancıyla değil, kutsal kitaplarda anlatılanlar da İsa'nın döneminde tam orada (en azından öyle zannediliyor) görülebilmiş olduğu için. Fakat neticede asıl önem taşıyan, bu olguların görünmez ve ebedi bir anlamı olduğundan, aynı tutumun benimsenmesi, bir diğer ifadeyle, haçın ve Hristiyanlığın temel ilkelerinin tarihsel tiyatrosu üzerinde yükselen tapınakların sayısının arttırılmasıyla kaydıyla, bu anlamı çağrıştıramayacak hiçbir mekân da yoktur. Haç Yolu ritüeli, Tutku'nun art arda gelen sahneleri, bu ıstıraplı yol ve onun merhaleleri Kudüs'ten çok uzakta yeniden oluşturularak böyle şekillenmiştir. Ne olursa olsun, takip edilen amaç hep aynıdır. Dinsel topluluk, etrafındaki her şey dönüşüm geçirirken kendisinin değişmediğine ikna olmak ister. Bunu da yalnızca, mekânları bulmak ya da onların etrafında, önceden mevcut mekânların en azından sembolik bir imgesini yeniden inşa etmek koşuluyla başarır. Zira bu mekânlar fiziksel olanın değişmezliğine katılır ve inananlar grubunun kolektif düşün-

cesi onların üzerine yerleşerek, bu mekânların sınırları içerisine kapanarak ve tutumunu onların düzenine uygun hale getirerek sabitlenmek ve varlığını sürdürmek için çok büyük bir fırsata sahip olur. Hafızanın durumu da aynen böyledir.

Buraya kadar tüm anlattıklarımızı özetleyecek olursak, birçok grup, yalnızca bir şehrin, bir evin veya bir apartman dairesinin sınırları içerisinde üyelerinin sürekli yan yana bulunmasıyla meydana gelmez. Bunların yanı sıra diğer pek çoğu da, biçimlerini bir dereceye kadar mekâna resmedebilmekte ve kolektif hatıralarını da böyle tanımlı bir uzamsal çerçeve içerisinde bulabilmektedir. Başka bir ifadeyle, grupların sayısı kadar, uzamı tasarlama yöntemi de mevcuttur. Dikkatimizi mülkiyetin sınırlarına, toprağın farklı parçalarına ilişkin haklara yoğunlaştırabilir, efendiler ve köleler, derebeyleri ve tebaalar, soylular ve avamlar, alacaklılar ve borçluları, kişilerin bağlı haklarının yayıldığı veya uygulandığı aktif ve pasif bölgeler gibi değerlendirebiliriz. Sadece pazarlarda ve mağazalarda satışa sunuldukları ölçüde bir değer kazanan ekonomik malların kapladığı yeri, yani satıcıların oluşturduğu ekonomik grubu müşterilerinden ayıran sınırı da düşünebiliriz; burada yine, diğerlerinden farklılık gösteren bir uzam parçası bulunur. Bu, toplumun metalarla ilgilenen en faal bölümünün normalde barındığı ve üzerinde izini bıraktığı parçadır. Nihayet, dinsel bilincin ön planına geçen, kutsal ve din dışı mekânlar arasındaki ayrıma da duyarlı olabiliriz çünkü inananlar grubunun seçtiği, diğer herkese "yasaklanmış", hem bir sığınak hem de geleneklerini üzerine koyacakları bir payanda olarak gördükleri toprak parçaları ve uzam bölgeleri mevcuttur. Böylelikle her topluluk, uzamı kendi yöntemine göre parçalara ayırır; ilk ve son olarak veya her zaman aynı çizgileri izleyerek, hatıralarını içerisine kapattığı ve orada tekrar bulduğu sabit bir çerçeve kuracak biçimde...

Şimdi düşünceye dalalım, gözlerimizi kapayalım, zamanın seyrinde gidebildiğimiz kadar geriye gidelim; düşüncemizin, hatıralarını sakladığımız sahnelere veya kişilere odaklanabi-

leceği kadar geriye. Bu esnada uzamın dışına hiç çıkmıyoruz. Zaten tüm bu hatıralarla belirsiz bir uzamda da karşılaşamıyoruz; bunu, bugün içerisinde bulunduğumuz fiziksel çevrenin her zaman bir parçasını teşkil ettikleri için, tanıdığımız ya da mekansallaştırabileceğimizi iyi bildiğimiz bölgelerde yapabiliyoruz. Bu lokal çevreyi silmek, eskiden hissettiğim duygulardan ya da oluşturduğum düşüncelerden ayrılmamak için boşuna çaba sarf ediyorum. Diğer tüm olaylar gibi, duygu ve düşüncelerin de, yaşamış olduğum veya o anda geçtiğim ve hep var olan bir yere yerleşmesi gerek. Biraz daha geriye gitmeyi deneyelim. Mekânları belli belirsiz bile olsa hatırlamadığımız bir döneme geri gittiğimizde, aynı zamanda hafızamızın artık ulaşamadığı geçmişteki bölgelere de varmış oluyoruz. Şu halde, hatırlamak için uzamın dışına düşünsel anlamda çıkmanın gerekli olduğu doğru değil çünkü bunun aksine, istikrarı sebebiyle, bize zaman içerisinde hiç değişmeme ve geçmişe bugünden hareketle ulaşma yanılsamasını veren, uzam imgesinin kendisi. Hafızayı da ancak bu biçimde tanımlayabiliriz ve yaşlanmadan ya da hiçbir parçasını kaybetmeden varlığını sürdürmek noktasında yeterince değişmez olan da yalnızca uzamdır.

Maurice Halbwachs

Kolektif Hafıza

Maurice Halbwachs'ın, ölümüne müteakip, o zamana dek yayınlanmamış çalışmalarının bir araya getirilmesiyle vücut bulan *Kolektif Hafıza* (1950), yazarın 1925 yılında yayınladığı *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri* başlıklı eserinde ele aldığı sorunsalların bir devamı niteliğinde. Yazar bu çalışmasında, psikoloji temelli bireysel hafıza anlayışlarını eleştiriyor ve hafızanın esasında mekân ve nesnelerde nasıl güçlü biçimde cisimleştiğini, bunun mekanizmalarını ve anıların bu süreçte nasıl yeniden inşa edildiğini maharetli biçimde ortaya koyuyor.

Maurice Halbwachs (1877-1945): Fransız sosyolog ve felsefeci. Durkheim'ci ekol içerisinde konumlandırılır. Toplumsal hafıza çalışmalarının öncü ismidir. 26 Temmuz 1944 tarihinde Gestapo tarafından tutuklanmış ve Buchenwald (Almanya) toplama kampına gönderilmiştir. Bir yıl sonra dizanteriden ölmüştür.

ISBN: 978-605-9436-21-2
9 786059 436212
/heretikyayin